

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛИСТИКИ
FACULTY OF JOURNALISM

БАСПАСӨЗ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫ БАҚ КАФЕДРАСЫ
КАФЕДРА ПЕЧАТИ И ЭЛЕКТРОННЫХ СМИ
DEPARTMENT OF PRINT AND ELECTRONIC MEDIA

Қазақстан фотографиясының 180 жылдығы аясында ұстаз, фотожурналист
Асылхан Әбдірайымұлының 60 жасқа толған мерейтойына арналған
«ҰЛТТЫҚ ФОТОӨНЕР: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ» атты халықаралық
ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының

ЖИНАҒЫ

15 сәуір 2021 жыл

СБОРНИК

международной научно-практической онлайн-конференции
посвященная 60-летию педагога, фотожурналиста Асылхана Абдраимұлы
«НАЦИОНАЛЬНОЕ ФОТОИСКУССТВО: ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ» в рамках
180-летия фотографии Казахстана
15 апреля 2021 года

COLLECTION

of the International scientific-practical online conference dedicated to the 60th
anniversary of the teacher, photojournalist Asylkhan Abdraimuly
“NATIONAL PHOTO ART: HISTORY AND DEVELOPMENT”
as part of the 180th anniversary of Kazakhstan’s photography
April 15th, 2021

Алматы
«Қазақ университеті»
2021

Ғылыми редактор:
с.ғ.д., профессор Сұлтанбаева Г.С.

Жауапты редактор:
PhD, Ақынбекова А.Б.

Қазақстан фотографиясының 180 жылдығы аясында ұстаз, фотожурналист Асылхан Әбдірайымұлының 60 жасқа толған мерейтойына арналған «ҰЛТТЫҚ ФОТОӨНЕР: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының жинағы. 15 сәуір 2021 жыл – Алматы Қазақ университеті, 2021. – 78 б.

ISBN.....

АҒАЛАРЫН АРДАҚТАҒАН АСЫЛХАН

Аманқос МЕКТЕП-ТЕГІ,
Шет тілдер және іскерлік карьерасы
университетінің доценті

Баспасөздің өмірдегідей қарапайым да, көркем безендірілуі мен ақпараттық ерекшелігіне фототілшінің қосар үлесі шексіз. Фототілші белгілі бір оқиғаны немесе кейіпкерін суретке құр түсіріп қана қоймайды, оның объективіне іліккен нысана табиғилығымен, өмірдің қайталанбайтын қас-қағым сәтін мүлт жібермей, көрген жанды тәнті ететіндей сөйлеп тұруы шарт. «Жас Алаш» газеті арқылы елімізге танылып, бүгінгі буын қазақ фотожурналистерінің алдыңғы легінде тәжірибесі мен шеберлігі толысқан Асылхан Әбдірайым ініміз халық даналығы «алпыс – тал түс» дейтін жасқа жетті. Бұл елі алдында азаматтың бір қайырылып есеп беретін елеулі белесі. Бір ғажабы, Асылханның мерейтойы қазақ фотографиясының 180 жылдық қалыптасу тарихымен тұспа-тұс келуінде рәміздік сыр бардай көрінеді.

АДАМНЫҢ ЖАНАРЫ – ЖАРАТҚАННЫҢ ТАБИҒИ ФОТООБЪЕКТИВИ

Сәл шегініс жасап, фотоөнердің даму тарихын көктей шолып, экскурс жасасақ. Бүгінгі таңда фотография өмірдің барлық саласында қолданылатыны құпия емес. Ғылымның қарыштап дамуына фотографияның қосқан үлесі сан қилы. Жердің үсті, судың асты, ғарыш кеңістігіндегі таңғажайып құбылыстарды, қоршаған ортадағы тіршілік атаулының өсу, даму эволюциялық ерекшеліктерін зерттеп, зерделеу де фотографиясыз көзге елестету еш мүмкін емес. Жасампаздық ойдан туған тылсым дүниені фотографияның күдіреті – айнадан көргендей бейнелеп беруге өте қабілетті. Фольклордағы «жер теңгедей, аспан тебінгідей» немесе «аспан алақандай, жер тебінгідей болып көрінді» дейтін фразеологиялық оралымдарды сыншылар атадан балаға, ауыздан ауызға жалғасқан әдеби көркемдік, метафоралық әсерлеу мағынасында деп пайымдайды. Дәл осыған ұқсас «Жаратқан дүниенің көзі мен құлағы бар» дейтін тәмсіл құр бекер айтыла салмаған.

Асылы, жұмыр басты пенденің көру көкжиегі табиғи шектеулі. Алайда аспан денелерін танып білуге байланысты жұлдызшылардың небір болжамдары мен аңыз-әңгімелері халық жадында қордаланған. Зерттеушілер алысты жақындататын технологиялық құралдар арқылы аспан денелерінің қозғалыс заңдылықтарын бақылап, ұзақ жылғы тәжірибелерге сүйеніп, ғылыми жасампаздықпен дамытқанына күмән жоқ. Дегенмен, кемі мың жыл бұрын «жер теңгедей, аспан тебінгідей» немесе «аспан алақандай, жер тебінгідей болып көрінді» дейтін халықтық мифтік «байламға» бұ заманда сене қою әй, қайдам, қиын сияқты болғанмен, ашық ғарышқа ұшқан ғарышкерлер Жер планетасының Күн жүйесі бойынша өз орбитасындағы қозғалысын дәл солай – қаз-қалпында фотосын бейнелеп адамзатты аң-таң қалдырды. Ал сол – Жер планетасы – бүгінгі таңда 8 миллиардқа жуық адамзат қауымы, аң мен құстың, жануарлар мен мақұлықтардың, орман-тоғай, өсімдік әлемінің, көкпен таласқан заңғар таулар мен тұңғыш терең мұхиттардың, теңіздердің, көлдер мен өзендердің, маң дала мен шөлді өлкелердің құтты мекені. Ендеше, Жер планетасын ғарыштан көру мүмкіндігіне ие болуымыз мифтік санадан реалды шындықты тануымыз фотография арқылы жүзеге асты. Адамның жанарына күллі Жер планетасы толық сыйып кету мәнін біреу шын сезінсе, ал енді әлеуметтің басым бөлігі тіршіліктің күйбең тірлігімен басын қатыруға тіпті де құлықсыз.

Жалпы Homo sapiens, яғни саналы пенденің пайда болуы тарихи палеолит, яки алғашқы тас дәуірінде жердің барлық аймағын қамтыған екен. Біздің бағзы бабаларымыздың тіршілік етіп, мекендеген географиялық ареалдағы жартасқа шекілген бейнелеу өнерінің графикалық ілкі нұсқалары мен пиктографиялық, пиктограммалық белгілердің конфигурациясының таңбалануы – бұған дейін оқулықтардан түспей келген «ғылыми байламдарды» жоққа шығарады. Бұл ретте ежелгі таңбатану ілімі бізге көмекке келеді. Алғашқы саналы пенде тілінің шығуы дыбыстық тілден басталды дейтін жауыр болған ғылыми ұстанымдарды қолдаушылардың уәждерін таңбатану ілімі жоққа шығарады. Шындығында, адам тілінің шығуы қоршаған ортаны образбен ойлаудың жемісі. Сол қоршаған сыртқы ортаны образбен ойлаудың негізінде тұңғыш рет бейнелеу өнерінің алғашқы белгілері пиктограммалар, пиктографиялық, яғни сурет жазуының нышандары пайда болғаны даусыз. Жабайы табиғаттың ортасына түскен хомосапиенстер тілінің шығып, бейімделуі мен дамуына қоршаған табиғатты танып-білудің, образды пайымдаудың қорытындысы тікелей ықпал етті. Оның нақты куәсі бастапқы бейнелеу өнері үлгілері – жартастағы суреттер бүгінге жетті. Жаратқанның тіршілік атаулыға берген ауыз мүшесінің негізгі функциясы табиғи қажеттілік энергетикалық қуаттануға, қоректенуге арналған. Хомосапиенстің аң-құс, өзге де мақұлықтардан бөліп тұрған басты айырмашылығы ауыз қуысының екінші қызметі – ақыл-ой қабілетінің белгісі сөйлеу тілінің тууы мен дамуына себеп болды. Ендеше, саналы пенденің басты құралы – бір-бірімен коммуникациялық пікірлесу мен ақпарат алмасу рухани күшіне иелік етуі ауыз аппаратының қалыптасуы, яғни акустикалық-артикуляциялық дыбыстардың жүйесін қалыпқа түсірді. Сонымен, адамның ең әуелі дыбыстық тілі емес, образбен ойлайтын графикалық бейнелі тілі, яғни сурет тілі шыққан. Әлбетте, тілдің даму барысында физикалық табиғи құбылыстарға, мәселен, желдің уілі мен қамыстың сыбдыры, судың сылдыры мен нажағайдың жарқылы, күннің күркірі мен жаңбырдың сіркірі, аң-құстың түрлі дыбыстарына орай еліктеудің әсер-ықпалы болғанын жоққа шығармаймыз.

Демек, фотографияның әкесі – бейнелеу өнері, яки графика. Атасы – Жаратушының праобразы Адамның жанары – **КӨЗ**. «Сондай-ақ идеограммасы – **Өз Өзі – Жанары ежелгі Египет және Таяу Шығыстың алфавитінде** табуланбаған төрүктің **Ай+іН (Айн) – Айдың + Мәні** мағынасында қолданылған! Яғни **Мәні** дегеніміз – **ноқат пен шеңбер**, демек, **Анта – Анда**, әлбетте, екі жарты айды құрайтын **екі Кресті** айқындайды. **Көз** сөзінің түп-төркіні – **еКі+ӨЗ – Екі Мән, Екі Өмір – Екі Жанар!** Демек, **Жанар+Жанар** немесе **+ – еКі+ӨЗ = КӨЗ**, яғни **Көз Оның Өзі!** Өз сөзі ежелгі төрүк тілінде **Мәні, Өзі, Өмір** мағынасын білдіреді (*ДТС., 394-бет*). **Жанардың** нақты мәні, – **Шеңбер ішіндегі Крест** иероглифтік мағынасында **Од+Ан – Шеңбер+Крест**, немесе **Одан, кейінірек Отан! Иә!** Бізді қоршағанның баршасы – сонда жаратылды. **От (Жарық) және Аспан; – Анта – Анда**, біз де жаратылғанбыз. Біздің Отанымыз

сонда! Бәлкім, біздің, ертелі-кеш бәрінің де сонда оралары хақ...» (*Досанов Т.С. Тайна руники: Графический дизайн в эзотерической рунной концепции бога Тенгри, сокрытой в знаках рунического письма, в родовых тамгах и в символах геометрического геноза. – Алматы, 2009. – 127 стр.*).

Сайып келгенде, таңбатану ілімі идеясы бойынша ежелгі прототөрік бабаларымыздың даналық жасампаздығы – өмірдің мәні мен философиясын ғылыми жүйеге бағынған графикалық чипке салып, шифрлап, құлыптап қойған. Бәз біреулер төріктектілерге ұрынып, мәселен, қазақ ұлтының тарихи болмыс-бітімін шынайы танымағанымен қоймай, эгоистік астамшылықпен адамзат өркениетіне қосқан үлесі жоқтай сипаттап, «дайын асқа тік қасық» өзгенің игілігін тұтынуға бейім масылдыққа балайтындар таңбаға таңылған құпия доктринасын қайдан білсін?! Ақиқаты сол – таңбатану ілімін ойлап тапқандар заманауи цифрлы технологияның идеялық авторы. Яғни өмірдің мәні шеңбер ішіндегі нүктеден жаралып, уақыты келгенде иероглифтік мағынасында **Анта** – сол нүктеге оралуы шарт екен! Демек, заманауи цифрлы технологияның күллі дүниетанымды тарының қауызына сыйғызғандай бір квадраттан [монитордан] шығару принципі жапондардың компьютерді ойлап тауып, Америка коммерциялық жолмен бүтін адамзаттың тұтынуына сатылымға қоюының түпкі астарында ежелгі төрік руника жазуының ғылыми жүйесі мен тұжырымы сақталған. Бұдан шығатын қорытынды, таңбатану ілімі бүтінгі сандық технологияның идеялық бастауы – күллі дүниені бір терезеге үңілткен, құдды өмірді өнер тілімен табиғи бейнелеген телевизор, компьютер желісі жүйесінің табан тірер мызғымайтын негізі.

ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ

Өлі есімде, өткен ғасырдың сексенінші жылдарының аяғында бір топ белсенді жастар қатарында Алматыда тұңғыш рет бейресми «Жерұйық» ұлттық этнографиялық бірлестігін құрған едік. Бұл кеңестік-тоталитарлық жүйенің қиюы қашып, темір тізгінінің сетіней бастаған шағы-тұғын. Сол кездегі «Жерұйықтың» атын шығарған «Қыз сыны», «Жігіт сұлтаны», «Ұлыстың Ұлы Күні» идеясы елдің рухын бір сілкінтті. Осындай ізгі ойлы ортада Дәурен Сатыбалдиев «Ұлыстың Ұлы Күнін» көршілерімен бірге аулада қарсы алуға шақырды. Күн календары бойынша күн мен түн теңескен ғажайып мерекеге Мұхтар Шаханов пен моңғол

космонавты Жугдәрдәмидин Гуррагчаның қатысқаны есімде. Табиғат айрықша жылуы мен шуағын шашқан сол бір шақтағы бал-бұл жайнаған замандастарының бейнесін суретке тартып қалуды көздеген жас жігіттің фотоаппарат ұстасы маған ұнап қалған. Қазақ Елінің ақпарат кеңістігінде фотоөнерімен танымал Асылхан Әбдірайым інімізбен алғаш жүздесуім осылай басталған.

ТЕГІНЕ ТАРТҚАН ТЕГІ ОЗАР

Асекеңнің ататегі – сүйегі Торғай топырағынан, Алаштың әйгілі азаматы Міржақып Дулатұлының тәрбиесінен тарайды. Ұлы атасы Байсалбай мыңғырған мал біткен бай, қолы ашық, елдегі жетім-жесірге қарасып, қамқорлық жасаған жомарт жан болған. Өткен ғасырдың басындағы Алаштың атқамінер азаматтарының идеялық ұстаным көзқарасына тілектестік білдіріп, материалдық жағынан шама-шарқынша қолдау жасап, көмек қолын созады. Алаш көсемдерінің тәлім-тәрбиесі сіңген Торғай топырағы берісі Ыбырай Алтынсарыдан Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы сынды ұлы тұлғаларға ұласқан, қазақты рухани оятуға ағартушылық ұранын ту қылып көтерген, қасиет қонған мекен. Аумалы-төкпелі сол бір тарихи заманда қызыл империя бар күшін салып, Торғайдағы Алашорда өкіметін құлатып, жаппай жақсы мен жайсанды қудалау аяусыз жүрді. Асекеңнің анасы Шәрбан Әбдімәулен Сүттібайқызының көзкөргендерден естіген дерегінше, өткен ғасырдың 20-шы жылдары арғы атасы Байсалбай мал-мүлкімен Сарыарқаның Торғайынан Қаратауды асып, киелі Түркістан өлкесіне қоныс аударған. Сол тұста Түркістан шаһарынан өтетін Транссібір теміржолының вокзал құрылысы қызған шағында Байсалбай атасы 200 жылқысын демеушілік көмек ретінде сыйға тартқан екен. Қай дәуірде де құнын жоймайтын жылқы түлігі еліміздегі нарық бағасы бойынша орташа есеппен 3000 мың доллардан кем емес. Демек, 200 жылқының бүгінгі таңдағы коммерциялық бағасы 600000 мың доллар екен. Алайда кеңестік қызыл саясаттың 20-шы жылдардың аяғында жүргізген байларды тәркілеу науқанының қармағына іліккен Байсалбай атасының мал-мүлкі түгелімен тартып алынады.

Асекеңнің өз әкесі Әбдірайым Жүсіпұлы Түркістан қаласының әкімшілік құжат бөлімінің (қазіргіше Тұрғындарға қызмет көрсету орталығы, ЦОН) ұзақ жылдар басшысы қызметін атқарған. Өкініштісі, әкесі 45 жасында қан қысымы көтеріліп, қызмет бабында аяқ астынан қайтпас сапарға аттанады. Анасы алты баласымен аңырап жесірлікпен тағдырдың ауыр сынына шыдауға бекінсе де, күйеуінің мезгілсіз қазасы арқасына аяздай батты.

Бала болса да көз алдында қазақтың игі жақсы 17 ханы Ахмет Ясауи кесенесі іргесіне мәңгі байыз тапқан қасиетті топырақта асыр салып ойнап, ескі шығыс моншасынан шықпай, шомылуға құштар еді. Әсіресе кесене ішіндегі құдықтан ішкен суы зәм-зәм татитындай мейірі қанып, күн ұзағына сол маңайды төңіректеп, үнемі жүріп алатын. Көкейіндегі ізгі арманы еміс-еміс ұлтына әйтеуір бір қайырымды іс тындыруға тартып тұратыны сана түкпірінде бұлдыр сағымдай көлбең-көлбең етеді. Ахмет Ясауи кесенесіне қарсы беттегі әкесінің мекемесі орналасқан екі ортаны жол қылып, әрі-бері сан мәрте кезетін-ді.

Асекеңнің нағашы жұрты – анасы – Шәрбан Әбдімәулен Сүттібайқызы қазақтың қабырғалы ақыны, Мемлекеттік сыйлықтың иегері Темірхан Медетбектің ет жақын әпкесі. Нағашы әжесі Кенже, Төмеғанның әкесінің туған қарындасы. Міне, Асекеңнің ататегі – Торғайдан, туған жері – киелі Түркістан қаласынан. Ол 1960 жылы 15 маусымда дүние есігін ашқан. Шақалақтың есімін Жүсіп атасы жасы сексеннің сегіріне шыққан, айналасына өте сыйлы, жан серік досының құрметіне Асылхан деп қойған...

Бозбала Асылхан Түркістандағы Сәкен Сейфуллин атындағы орта мектепті үздік бітіріп, 1977 жылы Ташкенттегі Гидромелиорация техникумына түседі. Аталған оқу орнын қызыл дипломмен тамамдап, әскери борышын Германияда өтеді. Ол алған бетінен қайтпай, су шаруашылығының кәсіби мамандығын игеруді көздеп 1982 жылы Мәскеудің гидромелиорация институтының студенті атанады. Бұл мамандықты таңдауға бала кездегі айналшықтап

шықпайтын Ахмет Ясауи кесенесі ішіндегі құдықтан ішкен судың таңдайдан кетпей шөліркетіп, аңқасы кеуіп тұратын сезімнің әсері болар. Оған оңтүстіктің аптабы тұншықтырғандай тіршілік атаулы көлеңке сағалап, кеберсіген өлкені суландырсам деген аңсары ойына орала беретін. Әйтеуір тіршіліктің өзегі – су маманы болу ұйықтаса түсіне енетін арманы болды. Екінші курста жүргенде анасының денсаулығына байланысты Алматыға қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ға ауысуға тура келді.

1984 жылы академиялық демалыс алып, «Қазақфильм» киностудиясы деректі фильмдер (ТПО-2) бөлімінде оператордың ассистенті қызметін атқарады. Бір жылдан соң, Мәскеудегі ВГИК-ке киностудия атынан арнайы жолдамамен қабылдау емтихансыз ұсыныс жасалады. Алайда анасы баласының ұзап кетуіне қарсы болып, ҚазҰУ-дағы оқуын жалғастырып, 1988 жылы кәсіби инженер-гидролог мамандығын иеленеді. Университетте жас маман ретінде ғылыми жұмыстармен және бекітілген кандидаттық диссертация тақырыбы бойынша айналысады. 1990 жылдан апталық экологиялық «Атамекен» газетіне, одан соң «Қазақстан әйелдері» журналы, «Заң газеті», «Жеті жарғы» баспасы, «Парасат» журналы, ал 1999-2016 жылдары «Жас Алаш» газетінде фототілші болып қызмет етті. 2008 жылы осы газетте «Қазақ фотожурналистикасының жағдайы нешік?» атты дөңгелек үстел ұйымдастырып, жалпы дауыспен қоғамдық ұйым құруды қолға алады. 2010 жылы «Фотоөнер» қоғамдық бірлестігі ресми тіркеуден өтіп іске кіріседі.

ИЕСІ БАРДЫҢ, КИЕСІ БАР

Бір қызығы, су шаруашылығының жоғары білікті маманы инженер-гидролог Асылханның бұл салада қызмет етуіне қызығы мен шыжығы қат-қабат сурет өнері өзіне тартып кетті. Қазандай қайнаған өмірдің бел ортасында жүріп, сан қилы жаңалықты фотосурет тілімен баспасөз бетінде бейнелеуден жалықпау – темірдей тәртіпке үйретіп, табандылыққа тәрбиелейді. Зады, өнер қонайын десе, кім-кімнің де бағын ашары шүбәсіз. Бір мүшелге толған шағында көрші баланың фотоаппаратына қызығып, күні-түні есі кетіп, қызыл фонардың жарығымен арнайы суға езілген дәрі-дәрмектен қағаз бетіне фотобейненің қалай шығуын көзбен көру – таным-түйсігінді селт еткізген бір ғанибет! Баласының аңсары әбден ауғанын ана жүрегі сезіп, меселін қайтармай, дүкеннен «Зенит» фотоаппаратын сатып алып береді. Машақаты шаш-етектен, ұқыптылық пен нәзіктікті талап ететін, кірпияз өнер жолы қым-қуыт сәтсіздік

пен өзекті өртейтін өкінішке толы. Солай бола тұра, «үмітсіз шайтан» демекші, намысқа тырысу жетістікке жетелейді. Жіберген кемшіліктен тәжірибе жинақталып, сурет өнерінің қырсырын ұршықша иіріп, кәсіби машықтануға, шеберлігін ұштауға серпіліс туғызатын сабақ болары аян. Асекең фотографияның арнайы оқуын оқымаса да, өз бетімен саналы ғұмырын арнап, «өнерді үйрен де жирен» дегендей дәрежеге жетті. Сондай-ақ Асылхан Әбдірайымның шығармашылық өнерімен қатар екінші тынысы ашылып, қайраткерлік, ұйымдастырушылық, ұстаздық қырлары танылды. Бұл жолдағы оның тындырған алып жұмыстары нар түйеге жүк боларлық қомақты дүние болғандықтан шағын мақалада әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, талдау мүмкін емес. Сондықтан фотошебердің бірсыпыра шығармашылық қолтаңбасын көктей атап өтіп, арасында бірлі-жарым еңбектеріне тоқталуды жөн санадық.

1. «Тәуелсіздік тағылымы – 20» және «Тәуелсіздік тағылымы – 25» екі фотокөрме Алматы, Шымкент, Астана қалаларында сәтті ұйымдастырылып, биік деңгейде өтті.

2. Қазақстанның әр аймағын қамтыған (атап айтқанда, Хан Тәңірі, Ұлытау, Қозыбасы, Түркістан, Ақсу-Жабағылы, Алтай, Маңғыстау) 7 фотоэкспедиция ұйымдастырылып, оған танымал 15 фотошебер маман мен шет елдерден қонақтар шақырылды.

3. Жоғары оқу орындарына арналған «Фотожурналистика» оқу құралының 2 басылымы жарық көрді.

4. Қазақ фотожурналистикасының даму тарихына үлес қосқан фототілшілердің шығармашылығы хронологиялық тәртіп бойынша жинақталып, 4 фотоальбом (энциклопедия) баспадан жарыққа шықты.

5. Photooner.kz ресми сайты ашылды.

6. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, АПК колледждерінде дәріс оқып, ұстаздық ету.

7. Қытай, Моңғолия, Түркия, Өзбекстан, Қырғызстан фотошеберлерімен арада қарым-қатынас орнатылуы.

Бұл айтуға оңай болғанмен, шығармашылық тұлғаның жанын жеген терең толғаныстан туған, қыруар күш-жігер жұмсаған, инемен құдық қазғандай ізденіс пен зияткерлік өре деңгейін танытатын әмбебап еңбек.

Нақ осы арада есте тұтатын маңызды мәселе, Еуразияны жайлаған ата-бабаларымыздың қолының табы қалған «Таңбалы тастар» – Далалық галерея көрмесі. «Таңбалы тастағы» бейнелеу өнері – сол дәуірдің иллюстрациялық ақпараты.

Жә, баспасөз тарихын зерттеушілер 1895-1910 жылдар аралығында Орынборда орыс тілінде жарық көрген саяси-әдеби-қоғамдық «Торғай газетінің» иллюстрациялық қосымшасы шығып тұрғанын біле бермейді. 1988 жылы Мәскеудегі В.И.Ленин атындағы кітапхананың «Арнайы қорынан» «Тургайская газетаның» 1903 жылғы №25, 26, 28, 31, 32, 44 сандарында көшпелі қазақ тұрмысын бейнелейтін ғажайып фотосуреттерді тамашалағаным әлі көз алдымда тұр. Айтса сенгісіз, аталған газеттің көпшілікке беймәлім билік басындағы генерал-губернатор деңгейіндегі жоғары лауазымды ақсүйек азын-аулақ топқа ғана арналған құпия иллюстрациялық қосымшасын қолмен ұстап, көзбен көрудің бақытына ие болған едім. Әлбетте, көшірмесін алудың ол кезде еш мүмкіндігін таппадым. Ресей идеологиясы патшалық дәуірдегі қазақ даласының тыныс-тіршілігін, бітім-болмысын, этномәдени өміріне қатысты тарихи фотосуретпен сипаттағанда ұдайы аштықтан ыңыршағы айналған кедей-кепшікті, көшпелі тұрмыстың сүреңсіз тұстарын бейнелейтін кадрларды ғана насихаттауға мүдделі. Ал әлгі отарлаушы жоғарғы билік өкілдеріне арналған иллюстрациялық газеттегі қазақтың бай этномәдениеті, сұлтандардың көркем киім үлгілері, қол өнері, шаш қойысы, нұрлы жүздері, киіз үйлері, түйе өркешімен бірдей биік дөңгелекті арбаларының фотоларын көргенде бойымды ерекше мақтаныш сезімі кернеп кеткен еді. Бұл тарихи суреттерді дүйім жұртқа қолжетімді ұсынуға Ресей цензурасы тарапынан, шамасы, рұқсат жоқ сияқты. Дәл мұндай иллюстрациялық мерзімді басылым қазақта бүгінге дейін болған емес. Ал бұл ақпарат тарату стилі шетелдік прессада, соның ішінде біз білетін Франция, Түркия мерзімді баспасөзінде сақталған.

Қазақ фотожурналистикасы ардагерлерінің шығармашылық шеберлігі мен сіңірген еңбегін рет-ретіне қарай топтастырған Асылхан Әбдірайым жарыққа шығарған 4 фотоальбом «аманатқа қиянат жоқ» дейтін ата дәстүрге беріктігінің нақты куәсі. Асылханға дейін де небір майталман фотошеберлер өтті. Қолына қаламы мен камерасын қатар ұстаған Алаштың арда азаматтары Шәңгерей Бөкеев, Ахмет Байтұрсынұлы ізін салған, 1930 жылы Мәскеудегі Бүкілодақтық мемлекеттік киноматография институтына (ВГИК) қабылданып, Роман Карменмен бірге оқыған қазақтан шыққан тұңғыш кәсіби кинооператор Ескендір Тынышбаев, Рысқали Дүйсенғалиев, Бекмұхамбет Тілекметов, Нұрғожа Жұбанов, Жүнісбек Пайызов, Қайрат Мұстафин, Сиез Бәсібеков, Қасымбек Нұрбекұлы, Дендербай Егізов, Сайлау Пернебаев, тағысын тағы жалғасып кете беретін буын-буын ұрпақтың талантты өкілдері қазақ фотоөнерінде өзіне лайықты орнын алды. Бірақ олар қазақтың фотоөнер мектебінің тарихы мен дамуы, болашағы туралы ғылыми жүйелі мақала жазуға, зерттеу жасауға, арнайы альбом бастыруға еш мүмкіндігі болмады. Сол кәсіби тұлғалардың бірсыпырасының көзі тірісінде еңбектерін энциклопедиялық басылым етіп жарыққа шығаруға Асылхан идея тастады. Сол жауапкершілікті абыроймен жүзеге асырып, хронологиялық тәртіп бойынша жүйеленген отандық фотография ісіне талдау жасалып, баға берілген цикл фотоальбомдар тізбегі жарық көрді.

«Ел мақтаған жігітті қыз жақтаған» демекші, Асылхан інісіне деген ризашылық көңілін «Жыр аққуы» Марфуға Айтхожина қолтаңбасы арқылы білдіріпті. Ол «Аңсау» поэтикалық жинағына «25/IV-2004. Аяулы, азамат, адал бауырым – Асылға!

Сендей адам жүрген жандар,
қасында,
Шалдықпай-ақ жетеді ғой ғасырға!..
Тұлғалардың бәрін жүрсің түсіріп,
Жанарыңнан жалынды
ұшқын ұшырып»
деп қолын қойып ұсыныпты.

Қаламдас достары «Гераға, Білгір» деп құрметпен атаған жазушы, аудармашы, сыншы, қазақтың үлкен жүректі жанашыры болған неміс ұлтының өкілі Герольд Бельгер «Расказы об отце» аталатын кітабына «Әрі асыл, әрі хан бауырыма. 27.07.09» деп қолын қойыпты. Асылханның кәсіби шеберлігі мен эстетикалық танымын, азаматтық тұлғасын, ұстаздық

өнегесін әр қырынан ашып көрсететін деректер мен дәйектер жетерлік. Әрқашан толғаныс үстінде жүретін мерейтой иесіне шығармашылық табыс тілеп, өнер айдынында самғай бер дегіміз келеді!

Замандастары «Алаштың» Асылханы деуінің астарында «Жас Алаш» газетіне ат беріп, кіндігін кескен Әлекең, Ахаң, Жақандардың рухын еске түсіріп тұрғандай әсер қалдырады...

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДА ТҮСІРІЛГЕН АЛҒАШҚЫ ФОТОСУРЕТТЕР МЕН ОЛАРДЫҢ АВТОРЛАРЫ

Тажжуранов Мейірбек Ерланұлы,
*БҚО, Ақжайық ауданы, Чапаев ауылы,
Орталықтандырылған кітапханалар жүйесінің
бағдарламашысы, «Фотоөнер» ҚБ мүшесі*

Қазақ даласында ең алғашқы фотосурет осыдан 180 жыл бұрын Бөкей Ордасында түсірілді. 1841 жылы Жәңгір ханның бастамасымен Бөкей Ордасында мектеп ашылған болатын. Осы мектептің ашылуына орай Жәңгір хан Ресейде фотограф алдыртып, мектепке қабылданған шәкірттермен бірге суретке түскен болады. Алайда ол фотографның аты-жөні, қайдан келгені бізге беймәлім. Оған қатысты толымды дерек әлі күнге дейін табылмай келеді.

Заманында Бөкей Ордасында көптеген суреттер түсірілгені белгілі. Ол суреттердің көпшілігі Ресей (Қазақстанмен көршілес жатқан облыстар) архивтерінде сақталған. Алайда фотоның авторы, басқа да деректері жоқ болғандықтан, архивтерден іздеу қиындық туғызып отыр. Мәселен, Жәңгір ханның мына бір фотосуретінің авторы ретінде А.Муренко жазылған. Интернеттегі деректерге сүйенсек, сурет авторы делінген Муренко Антон Степанович Саратов облысының тумасы екен. Ол 1837 жылы дүниеге келген. Ал Жәңгір хан 1845 дүниеден өткені белгілі. Жәңгір ханның мектебі ашылған кезде Муренко 8 жаста болған. 8 жасар баланың ханды суретке түсіруі мүмкін емес. Соған қарағанда А.Муренко бұл фотосуретті екінші қайтара дайындап басып шыққан адам болуы мүмкін. Яғни Саратов облысы Қазақстанның батыс өңірімен шекаралас болғандықтан, ханның ұрпақтары оған негативті апарып, қайта дайындатуы мүмкін.

1856 жылы А.Муренконы Орталық Азияға (Орынбор – Хиуа) бет алған арнайы ғылыми-тәжірбиелік экспедиция құрамында болған (Годы и люди.- Саратов, 1983). Осы экспедиция нәтижесінде «**Альбом фотографических рисунков, исполненных во время путешествия в Хиву и Бухару**» деген еңбек дайындаған. Осы еңбекте Муренко жаңадан түсірілген суреттерден бөлек бұрынғы негативтердің көшірмесін де жасаған. Бәлкім, осы кезде Жәңгір ханның суретінің көшірмесін жасаған болар. Алайда бұл тыңғылықты зерттеуді қажет етеді.

Міне, осы секілді авторлары бізге беймәлім фотосуреттер көп. Алдымен сол фотосуреттердің авторларын табу қажет. Сол кезде іздестіру жұмыстары жеңілдей түсер еді. Өйткені бұл авторлар жалғыз бір суретпен шектеліп қалмағаны белгілі. Олардың жеке архивтерінен көптеген тарихи құнды фотосуреттер табылуы ғажап емес.

Сол секілді мына бір суреттің астындағы түсініктемеге зер салсақ. И.С.Иванова деген автордың есімін анық оқуға болады. Бұл автор кім? Жәңгір ханды қай кезде, қай уақытта суретке түсірді? Осы секілді сұрақтарға жауап табу үшін алдымен фото авторын зерттеу керек. Сонда ғана тың суреттердің тарихына қанық болар едік.

Тағы бір мәселе, фотосуреттердің кей мәліметтері қате беріліп келеді. Соның салдарынан теріс мағлұматтар тарап кеткен. Мына бір суретті алайық. Көптеген басылымдарда бұл суреттегі адамдарды Жәңгір хан мен жұбайы Фатима ханым деп таныстырып жүр. Тіпті кейбір оқулықтарда осы сурет қате деректер бойынша басылды. Суреттің түпнұсқасына «Киргизский хан с женою» деп жазылған. Алайда фотосуреттің тарихы басқаша сөйлейді. Бұл фотосурет 1860-1865 жылдары Астрахан облысындағы Степан Вишневскийдің шеберханасында түсірілген. Яғни бұл сурет Жәңгір хан дүниеден өткеннен кейін 15 жылдан кейін түсірілген болып шығады. Демек суреттегі ер адамның Жәңгір хан болуы күмән тудырады. Өрине суретті көшіріп, кері бастыртуы да әбден мүмкін. деген ой туындауыда мүмкін. Бірақ мән беріп қарасақ, осы суретпен қатар сақталған басқа суреттердің бәрінің түсірілген жылы ұқсас. Степан Вишневский Орталық Азия халықтарының портретін түсіріп, жинақ дайындаған болатын.

Бізде осы секілді авторы белгісіз қаншама суреттер бар. Егер бұл фотосуреттердің авторын тауып, ол авторлардың басқа да фотосуреттеріне қол жеткізсек, қазақ фотоөнері, жалпы қазақ тарихы үшін үлкен жетістік болар еді. Сондықтан көршілес елдердің архивтерін әлі де зерттей түссек, құнды қазынаға жолығарымыз анық.

ТАРИХИ ФОТО ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*«Абай академиясы» ғылыми-зерттеу институтының директоры, ф.ғ.к., доцент
Жандос Мағазбекұлы Әубәкір*

Құрметті әріптестер, бүгінгі Қазақстан фотографиясының 180 жылдығы аясында **Асылхан Әбдірайымұлының** 60 жасқа толуына арналған «Ұлттық фотоөнер: тарихы мен дамуы» атты конференциясының қатысушылары!

Мерейлі жас құтты болсын! Конференция жұмысына сәттілік тілеймін!

Қазақ даласында XIX ғасырда дами бастаған фотоөнердің тарихы басында арнайы Ресейден және шетелдерден келген еліміздің тұрмыс-тіршілі мен өмір салтына қызыққан саяхатшылардың, өлкетанушылар мен этнографтардың, фотоаграфтардың тұрғандығы ақиқат. Олардың негізгі назарларына жергілікті тұрғындардың өмірі мен тұрмысы, жеке адамдар мен отбасылық портреттер түсті. Байтақ қазақ даласына жасалынған түрлі экспедициялардың

барысындағы фотолардың қазіргі таңдағы тарихи құндылығы аса жоғары екендігі да айтпаса түсінікті. Заманында Орынбор, Омбы, Семей сияқты қалаларда ашылып, жұмыс істеген жекеменшік фотосалондар мен фотопавильондарда түсірілген фотолардың көптеген тарихи тұлғаларымызды танып, білуімізге, олардың жарқын бейнелерін ғасырлар бойы сақтап қалуымызға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда еліміздің архивтері мен музей қорларында халқымыздың қоғамдық, саяси-әлеуметтік, өмір-тұрмысы туралы көптеген танымдық туындылармен қатар, жеке тұлғаларымызға қатысты қаншама құнды фотосуреттер сақталуда. Ресейдегі, әсіресе Мәскеу мен Санкт-Петербург қалаларында да бізге белгілі, белгісіз фотолардың көптеп жинақталғаны, олардың әлі толық зерттеліп болмай жатқандығы да айқын.

Мен Сіздердің назарларыңызға тек үш түрлі тарихи фотоларға қатысты қысқаша айтқым келеді:

1. Абай фото бейнесінің сақталуы жайы;
2. Шәкәрім фотолары жайы;
3. Әлі де толық ғылыми айналымға енбей қалған фотолар жайлы

Бірінші мәселе бойынша айтсам, Абай Құнбайұлының қазіргі таңда бізге белгілі екі фотосы сақталған. Бұл суреттердің Абайдың мемлекеттік қорық-музейінің қорына өткізілуіне ғұлама ғалым М.О.Әуезовтің орны ерекше. Енді фотоларға тоқталсақ: алғашқы фото 1896 жылы Семей қаласында түсірілген.

Жоғарыда айтып өткенімдей Семей қаласында арнайы ашылған фотосалон иесі Н.Г.Кузнецов Абайды екі баласы Ақылбай және Турағұлмен түсірген. Абай музейіне 1941 жылы 6 ақпанда №40 қабылдау акт бойынша өткізілген. Фотоны тауып-сақтап Абайдың жаңадан құрылған Семейдегі музейіне өткізуші - Мұхтар Әуезов.

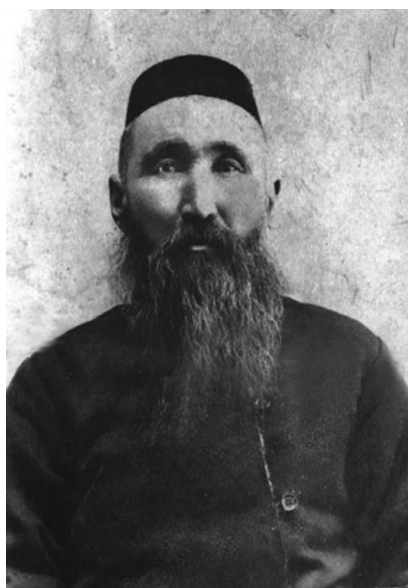
Екінші сурет - Абайдың отбасымен 1903 жылы түскен суреті.

Мұнда Абай өзінің Жидебайдағы үй ішімен түскен қалпында бейнеленген. Бірінші қатарда Пәкизат - бөрік киіп отырған қыз бала мен Әубәкір. Бұл екеуі - Ақылбайдың балалары. Ортада отырған - Абай. Екінші қатарда - Мағауия, Еркежан және Әубәкірдің әйелі Камалия. Алдыңғы қатарда отырған - Турағұл”.

Түпнұсқасы Алматыдағы Мұхтар Әуезов музей-үйінде сақтаулы. М.О.Әуезов 1959 жылы көшірме жасатып, Абай музейіне берген.

Әрине ғылым бір орнында тоқтап қалмайды, үнемі жаңа жақсы жаңалықтар шығуда. Алдағы уақытта да Абайға, оның дарынды ұрпақтарына қатысты жаңа фотолардың табылып қалуына еш күманданбаймыз. Ашылмай жатқан архив сөрелерін қарай берсек көп құнды дүниелерге кезігеріміз анық.

Екінші **Шәкәрім** фотолары жайына келсек, бұған дейін Шәкәрімнің бүгінгі күнге дейін табылған үш суреті бар. Оның біріншісі өзінің жеке фотосы.

Екіншісі тау аңғарындағы фотосы Бұлардың сақталуы мен табылуы туралы көптеген деректер мен ерекшеліктер бар. Бірақ мен уақыттың тығыздығына орай, ақынның бүркіт ұстап түскен суреті туралы айтсам. Бұл сурет алғаш жарық көрген кезде «Шәкәрім қажы деп отырмыз», «Шәкәрімнің дәл өзі», «Шәкәрімнің ел күмәнданған суреті туралы» деген мақалалар жарық көрген еді. Елдің күмәндануының басты себебі, сурет жарық көрген кітапта «**Охотник с беркутом. Казахи. Семипалатинский у. 1927 г**» деген ғана жазу болатын.

Яғни, Шәкәрім ақын деп жазылмаған. Кей адамдар өзінің атасы деп те жазып жатты. Сол себептен де суреттің түпнұсқасын іздестіру жұмыстарын жалғастырдық. Ең алдымен, қолымызға **Федор Артурович Фиельструптың «Из обрядовой жизни киргизов начала XX века»** деген Мәскеуде «Наука» баспасында 2002 жылы жарық көрген кітабын алдық. Бұл кітапта қазақ халқы туралы құнды деректер болғанымен, одан Шәкәрім суретін кездестіре алмадық. **Фиельструп туралы Кармышеваның мақалаларын тауып, этнограф ізденуші** туралы мәліметтер жинастырдық.

Осы бағытта **Татарстан Республикасының астанасы Қазан қаласына** ғылыми іссапармен барып, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргіздік. **Қазан мемлекеттік университетінің Н.И.Лобачевский атындағы ғылыми кітапханасының сирек қолжазбалар мен кітаптар бөлімінен Шәкәрім суреті** басылған «**Очерки историй этнографий, фольклористики и антропологии**» (Выпуск X. Труды института этнографии им. Н.Н.Миклухо-Маклая. Том 114. Москва, 1988 г.) деген кітапты кездестірдік. Бұл кітапта суреттің Шәкәрімдікі екендігі жазылмаған. Жоғарыда айтылғандай, «**Охотник с беркутом. Казахи. Семипалатинский у. 1927 г**» деген ғана жазу бар.

Көп еңбектерде Фиельструптың жеке мұрағаты Санкт-Петербургтің музейлеріндегі этнографиялық бөлімдерде сақталды дегенмен де оның Мәскеуде екендігіне көз жеткізген соң, ғылыми-зерттеу жұмыстарымызбен Ресей астанасына аттандық. **Мәскеудегі Ресей Ғылым**

академиясының Н.Н.Миклухо-Маклай атындағы Этнология және антропология институтының мұрағатында бір апта жұмыс жасап, этнографтың 10 шақты жеке мұрағатымен, түсірген суреттерімен, жазбаларымен таныс болдық. **Шәкәрім суреті де осында сақталған екен.** Сурет артында «**Казахи. Семипалатинский губ., Семипалат у., уроч Кенбулак, Шакпактас. Шакарим кажи со своим беркутом. Фиельструп. 1927 г.**» деп тайға таңба басқандай жазылған. Бұл суреттің басты жаңалығы, біріншіден, түпнұсқа болғандығы, екіншіден, фотоның анық Шәкәрімдікі екендігі туралы жазбаның болғандығында. Үшіншіден фотоның анықтығы, бұрын қолданыста жүрген осы суреті газет пен кітаптардан көшірме жасалғандықтан анық емес болатын.

Сонымен қатар, Шәкәрім қажы ауылының көріністері, қазақтың тұрмыс-салты мен ерекшеліктерін көрсететін өзге де көптеген суреттер табылды.

Шәкәрімнің бүркітінің жеке суреті де елімізге алғаш әкелінді.

Фиельструп мұрағатынан өзге де Шәкәрім ауылында түсірген құнды фотолар алынып келді. Олар – Шәкәрім ауылының сырт келбеті, ауылдастарының суреттері Мысалы 6 фотоларға қарайықшы. Шәкәрім ауылында, Шақпақта түсірілген фото болғандықтан, фотодағы кісілер ақынның жақын туыстары екендігі анық. Осы бағытта болашақта зерттеу жұмыстарын жасай беру керектігіміз осындай жайларды анықтау үшін қажет.

Сондай ақ, ғылыми іссапар барысында халық композиторы **Жаяу Мұса Байжанұлының** фотосы да табылған болатын.

Егде жастағы қарияның жеке фотосуретінің сырт жағында «**Джаяу Муса, 93 лет от роду. Семипалатинская губ., Павлодарский уезд, Баянаульский р., ур. Ашысу. Казахи – Аргын, Айдабол. 1927, Фиельструп**» деп жазылған.

Менің жеке архивімде осы 1927 жылы **Баянауыл, Қаракөлде түсірілген** атақты Шорман бай балаларының отбасының фотолары сақталған. Соларды сіздердің назарларыңызға алғаш ұсынып отырмын. (14-15-16 слайдтар) Бұл фотоларда Садуақас Шормановтың 40 күндігі өтіп жатқан кездегі әйелінің, Аспадиярдың әйелінің, сонымен қатар Зинда төренің ұлы Кәрім Шорманов жанұясы бар. Бұл фотолар туралы келешекте арнайы зерттеу жұмыстары жасалынбақ.

АЛАШ КӨСЕМІ ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРЫ ТАБЫЛҒАН ФОТОСУРЕТТЕРІ

Серікбол ХАСАН,
«Мұнара» газетінің бас редакторы

Алаш көсемі Әлихан Бөкейханның кейінгі жылдары Ресейдің архив қорларынан табылған бірнеше фотосуреті бар. Оның алғашқылары осыдан 5 жыл бұрын Карл Булланың (1853-1929) архивінен табылды.

Революцияға дейінгі жылдары Петерборда Карл Булла (1853-1929) деген фотограф өткен. Оны орыстар «ресейлік фоторепортаждың атасы» санайды. 1875 жылы Петербордан өзінің жеке фотоательесін ашқан. 1897 жылдан бастап түсірген суреттері атақты «Нива» журналына жарияланған. Ол талай тарихи тұлғаны суретке тартты. Соның ішінде атақты суретші Илья Репиннің, орыс ақыны Корней Чуковскийдің, сұңғыла жазушы Лев Толстойдың, атақты балуанымыз Қажымұқан Мұңайтпасұлының, Алаш көсемі Әлихан Бөкейханның, басқа да ұлтымыздың ұлы тұлғаларының суреттерін тарихта қалдырды.

Булланың Әлихан Бөкейханға қатысты суреттерінің көбі оның Бірінші Дума депутаты болып жүрген кезінде түсірілді. Әлихан 1906 жылдың 8 қаңтарында Дала өлкесі генерал-губернаторының негізсіз жарлығымен Павлодар түбінде тұтқындалды. Одан әрі Омбы асырылып, бас-аяғы төрт айдай түрмеде отырды. Ал түрмеден шығып Петерборға енді жеткенде, патшаның үкімімен Дума таратылды. Бұған қарсы болған Думаның бірнеше депутаты наразылық актісін қабылдау үшін Финляндияның Териоки мекеніне жиналды.

Наразы экс-депутаттардың арасында біздің Әлихан да бар болатын. Олар халықты патшаның бұйрығына бағынбауға шақырып, «Выборг үндеуіне» қол қойды. Териокидегі осы тарихи сәтті Карл Булла бастан-аяқ суретке түсірген екен.

Бұған дейін баспа бетінде жариялана қоймаған Әлекеңнің суреттері осы Булланың архивінен табылып отыр.

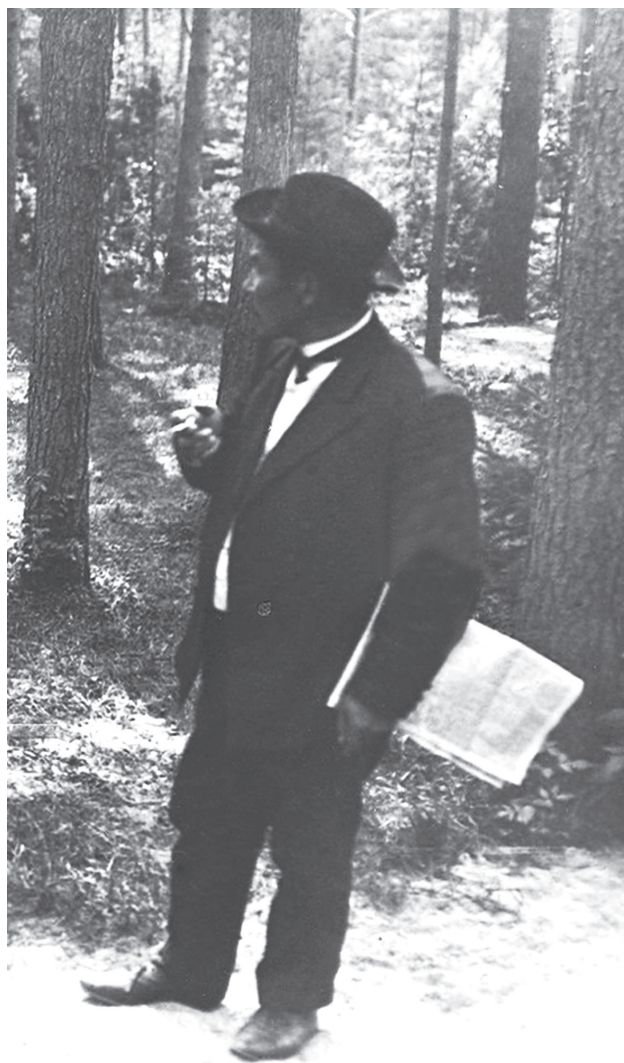
«Искры» журналының 1906 жылдың 30 маусымындағы №30 санында «Выборг үндеуіне» қатысты бірнеше сурет жарияланған. Осы жерден Әлихан Бөкейханның бейнесін көруге

болады. Журналдың 389-бетінде бақ ішінде жиналыс құрып жатқан Думаның экс-депутатарының суреті басылыпты. Осы суреттегі орындыққа жақсылап жайғасып, қырынан қараған күйі терең ойға шомып отырған адам – біздің Әлихан Бөкейхан

Бұл суретке қатысты әлихантанушы Сұлтан Хан Аққұлұлы: «Әлихан I Думаның күштеп таратылуына наразы болып, Выборг қаласының іргесіндегі Териоки мекенінде 200 депутатпен бірге әйгілі «Выборг үндеуіне» Сәлімгерей Жантөрин екеуі 10 шілдеде қол қойды. Мына сурет сол Териоки мекенде түсірілген», – деген түсініктеме берді.

Дәл осы Териокиде түскен тағы бір суретінде Әлихан дастархан басына жайғасыпты.

Экс-депутаттар «Выборг үндеуіне» қол қойып болған соң осы тарихи сәтті атап өткенге ұқсайды. Атауға тұрарлық сәт, себебі бұлардың бәрі де патшаның әділетсіздігіне наразы болды. Оны тақтан тайдыруға тырысты. Өкінішке қарай, соңында бәрі де қатаң жазаланды. Соның ішінде 1907 жылы Петербург сот палатасының арнайы соты Әлихан Бөкейханды 3 айға түрме жазасына кесті. Үндеуге қол қойғаны үшін Семей түрмесіне камалды. Депутат болып қайта

сайлануына тыйым салынды. Тіпті, газет-журнал шығаруына да шектеу қойды. Соның кесірінен Әлихан Бөкейхан «Иртышъ», «Омичъ» және «Голосъ степи» газеттерін шығарғанда бас редакторы ретінде басқа кісілердің есімін көрсетуге мәжбүр болды.

Аталған суреттердің бәрін де Карл Булла түсірді. Ол осы суреттерден арнайы серия дайындап, архивке өткізген. Бүгінде бұл суреттердің түпнұсқасы Санкт-Петербург орталық мемлекеттік кинофотоқұжаттар архивінде (ЦГАКФФД) сақтаулы тұр.

Осы тұста ата кетер жайт, жуырда Карл Булла түсірген тағы бір сурет табылды. Бұл сурет жайлы әлихантанушы Сұлтан Хан Аққұлұлы әлеуметтік желіде жариялап, сүйінші сұрады. Бұл фотосуретті тарихшы-ғалым Рамазан Әбілдосұлы Ресейдің саяси тарихы мемлекеттік музейінен тапқан екен. Зерттеуші суретті Госкаталог арқылы тапқанын айтыпты.

Сұлтан Хан Аққұлұлы бұл суретке: «Фотода 1906 жылдың сәуірі-шілдесі аралығында жұмыс істеген I Мемлекеттік Дума құрамындағы Конституциялық-демократиялық халық бостандығы партиясы фракциясының 20 мүшесі бейнеленіпті. Алаш көшбасшысы Әлихан Бөкейхан – екінші қатарда оңнан солға қарай екінші тұр. Фото мен Алаш көшбасшысының I Мемдума мәжілісіне қатысу үшін СПб-ға барған сәтімен тығыз байланысты екеніне еш күмән жоқ. СПб-ға табан тіреген 1906 жылдың 8 шілдесі күні Әлихан Бөкейханның Ресей астанасындағы Булла ательесінде түскен әйгілі фотосы соның бұлтартпас дәлелі. Екі сурет бір күнде болмаса да, бір-екі күннің ішінде түсірілгені айдай анық» деп анықтама берді.

Айта кететін нәрсе Ресейдің осы **goscatalog.ru**, яғни Ресей музей қорының мемлекеттік каталогында қазақ тұлғаларына, тарихына қатысты қаншама құнды құжаттар бар. Біз осы каталог арқылы Әлихан Бөкейханның 2 фотосуретін тауып, әлихантанушы ғалымдарға ұсындық.

Оның біріншісі – Әлиханның жас кездегі фотосуреті. Ресейдің қазіргі заман тарихының мемлекеттік орталық музейінде сақталған бұл суретте Әлиханның отыздардағы кезі бейнеленген. Суреттің авторы В.Коркин деп көрсетіліпті. Омбы қаласында түсірілген. Суретке **«Беляков А.А. и Букейханов А.Н., член Гос.Думы»** деген белгі қойылған. Мұндағы Алексей Беляков кезінде Әлиханмен бірге Омбыдан шыққан «Степной край» газетінде қызмет істеген. Сұлтан Хан Аққұлұлы Әлихан мен Алексейдің осы «Степной край» газетінде жұмыс істеген жылдарынан әріптес, дос болғанын атап жазды. Алайда Сұлтекеңнің жазуынша, Беляков ешқашан Мемлекеттік Думаға депутат болған емес.

«Думаның 1906 жылғы І-шақырылымына депутат болған – Әлихан Бөкейхан. Екеуі бірге тұрған сурет – ХХ ғасырдың басында емес, «Степной край» газетінде бірге істеп жүрген 1896-1897 жылдары түскені анық. Оны Әлихан Бөкейханның үстіне киген ормантанушы-ғалым маманының киімі (кителі) әрі жағасына таққан «губернелік хатшы» («*губернский секретарь*») мәртебесінің белгісі толық дәлелдейді. Одан да маңызды дәлелі – 1896-1897 жылдары Әлихан кеше ғана жоғарғы оқуын бітірген, әлі мұрты шықпаған жас маман еді» деп жазған болатын.

Біз тапқан екінші сурет те «Степной край» газетімен байланысты. Жоғарыда айтқан Ресей музей қорының мемлекеттік каталогынан табылған бұл суретте Омбыдан шыққан «Степной край» газетінің ұжымы бейнеленген. Бұл суретте де үшінші қатарда солдан оңға қарай төртінші болып жас Әлихан тұр. Бұл сурет жайлы Сұлтан Хан Аққұлұлы: «Егер Әлиханның «Степной край» газетінде С.-Петербург оқуы мен Тобыл экспедициясынан кейін Омбыға оралған 1895-дан 1897 жылға қызмет істегенін ескерсек, бұл фотосурет 1895-1897 жылдары түсірілген болса керек. Әлихан ол кезде 29-31 жаста болатын» деген анықтама берді.

Әлиханның кейінгі жылдары архивтерден табылып, ғылыми айналымға енген суреттері осындай. Алдағы уақытта Алашкөсемінің 1886-1890 жылдары Омбы техникалық училищесінде, 1890-1894 жылдары Санкт-Петербургтағы Орман институтында оқып жүргендегі және Минскі, Киевтегі 1916-1917 жылдары Бірінші дүниежүзілік соғыста майданда қара жұмыста жүрген қазақ жігіттеріне қамқор болып жүрген кезіндегі суреттері табылса, алаштану ғылымына қосылған мол мұра болар еді.

СУРЕТ ТАРИХЫ

(фотосуреттің 180 жылдығына арналады)

Еңлік Толықбаева,

*ҚР Орталық мемлекеттік кино-фотоқұжаттар
мен дыбыс жазбалар архивінің бөлім жетекшісі*

Еліміздің баға жетпес мәдени құндылығын сақтап отырған Орталық мемлекеттік кино-фотоқұжаттар және дыбыс жазбалар архиві 80 жылға жуық уақыт аралығында алуан түрлі өзгерістерді бастан кеше отырып, қалыптасу, өсу дәуірінен өтті. Бүгінде республика тарихына қатысты фотолар мен видео, кино және дыбыс жазбалар жинақталған бірегей орталыққа айналды. Өз заманының үнін көзбен көрсетіп, құлақпен тыңдауға мүмкіндік беретін бірегей құжаттарды іздеушілер де, зерттеушілер де жыл сайын көбейіп келеді. Архив қорында сақтаулы тұрған ескі видеолар кейінгі деректі фильмдердің құнды бөлігіне айналса, алуан түрлі тарихи фотосуреттер көненің көзін қайта жаңғыртқан фото альбомдар мен күнделікті ақпарат құралдарының бетінен көрініс тауып келеді. Тарихи тұлғалардың өз дауысы радио тыңдармандар үшін селт еткізер дүниеге айналды.

Біздің архив – республикамыздағы ең ірі фотосуреттер қоймасы. Мұнда 181 000 дана фотоқұжаттардың үлкен коллекциясы сақталған. Олардың ең көнесі XIX ғасырдың соңына жатады. Бұл – Ыбырайдың, Абай мен Шәкәрімнің, Шоқан мен Федор Достоевскийдің бейнесі, Верныйдағы 1887 жылғы жер сілкінісінің көрінісі.

Қорымыздағы көрнекті фотомастер, Павлодар мен Ертіс өңірінің шежіресін сурет бетінде бейнелеген Д.П. Багаевтың әйнекті негативтер топтамасы - аса құнды құжаттарымыз. Оның әр жұмысына қарап өмір иірімдерін, қуаныш пен қайғыны сезуге болады. Атап айтсақ, Таволжан көліндегі тұз өндіру, қол диірмені жанындағы балалар, бесік басындағы ана, ақсақалдар, әйелдердің алаша дайындау сәті т.б.

Тағы бір талантты фотографтар – аталы – әкелі-балалы Ионовтар. Олардың суреттерінде Жетісу өңірі, София станциясының сауда жәрмеңкесі, Алматының тұрмыс-тіршілігі, София шіркеуі т.б. бейнеленген. Әр сурет энциклопедияға пара пар.

Архив қоры Екінші Дүниежүзілік соғыс кезеңін бейнелеген фотоқұжаттарға да аса бай. Суреттер соғыстың бірінші күнінен бастап, Жеңіске дейінгі барлық оқиғаларды қамтыған.

Мәселен, қорымызда Екінші дүниежүзілік соғыста ерен ерлігімен көзге түскен, бейбіт күнде оқшау пікірлерімен ел жадында қалған батыр Бауыржан Момышұлының фотоқұжаттары сақталған. Сол кезде-ақ аты шыға бастаған батыр елден жеткен сыйлықты майдан өтінде жүріп күтіп алғаны бейнеленген. киноқұжат та сақтаулы.

Б. Момышұлы досы Ә. Тәжібаевпен бірге. Шымкент қ-сы, 1925 ж.

Мұнан өзге Баукеңнің дауысы жазылған таспалар бір төбе. 1961-1975 жылдар аралығындағы түрлі іс-шаралардағы сөйлеген сөздері таспаға түскен.

Қазір адамзат медицинаға тәуелді. Әлемді жайлаған індет дәрігерлерді көрінбейтін жаумен күрестің алдыңғы шебіне шығарды. Қорымызда қазақ медицинасының тарихынан сыр шертетін фотоқұжаттар да бар.

«Жедел» медициналық көмек. (Д.П. Багаевтың жеке қоры). Революцияға дейінгі Қазақстан

«Қаражар» колхозы санитарлық бекетінің меңгерушісі Баякенова алғашқы медициналық көмек көрсетуде.
Ақтөбе обл., 1939 ж.

Көпшілік бүгін барып, жанына дәру тауып жүрген отандық шипажайлардың да өзіндік тарихы бар. Қолымыздағы фото-дерекке үңілсек, Қазақстанда ерте кезден жұмыс істей бастаған шипажайлардың бірі – «Каменское плато» курорты екен. Екінші дүниежүзілік соғыс басталмай тұрып-ақ осы жерде қымызбен емдеу орталығы науқастарға қызмет көрсеткен.

«Каменское плато» курортындағы киіз үйден тұратын қымызбен емдеу қалашығы.
Алматы, 1938 ж.

Ал бүгінде Алматы жұртшылығы ғана емес, барша қазақстандықтар жақсы білетін «Алма-Арасан» шипажайының бай тарихына мына фото дәлел.

«Алма-Арасан» шипажайының кіреберіс қақпасы. Алматы обл., 1947 ж.

Фотосуреттер – өткен дәуірдің, өз заманының көрінісін қаз-қалпында көз алдымызға әкелетін құнды дерек көзі. Фотосуреттің мерейтойы – фотосуретті жақсы көретін барша адамның жарқын мерекесі!

ҚАЗАҚ ФОТОЖУРНАЛИСТИКАСЫ

Айдана Әлібекқызы,

Сүлейман Демирел университетінің студенті

Адамзаттың асыл қасиеттерінің бірі - сурет өнері. Сонау көне замандардан бастап қазірге дейінгі адам ақыл-ойының маржандары сурет арқылы бізге жетті. Өмірде болған небір оқиғалар мен құбылыстарды, тіршіліктің алуан түсті бояулары мен айшықтарын келер ұрпаққа жеткізетін де сол өлмейтін сурет.

«Бір нәрсе турасындағы пікірімізді, яғни қиялымызды, яки көңіліміздің күйін сөз арқылы жақсылап айта білсек, сол сөз өнері болады. Ішіндегі пікірді, қиялды, көңілдің күйін тәртіптеп қисынын, қырын, кестесін келістіріп сурет арқылы тысқа шығару – сурет шығару болады. Шығарма дегеніміз - осылай шығарған сурет...» - деп жазыпты Ахмет Байтұрсынов. Фотожурналистика да - сурет өнерінің үлкен бір саласы. Ол - көркем әдебиетпен бірге туып, қалыптасып, өсіп, өркендеп келе жатқан шығармашылықтың ерекше бір тармағы.

Өткеніміз бен бүгінімізге тәуелсіз ел тұғырынан қарайтын бақытты күндер туды. Қазақтың фотожурналистикасы қазақ халқының өсіп-өркендеу жолындағы бағдаршамы іспеттес. Ұлттық фотожурналистика өнеріне неғұрлым шынайы, неғұрлым еркін қарап, бағалап, парықтау мүмкіндігіне жол ашылып отыр. Бұл қажеттіліктен туған мүмкіндік, әрі мүмкіндіктен туған қажеттілік.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің мемлекеттік тіл туралы бір толғанысында: «...Дауға салса алмастай қиған, сезімге салса қырандай қалқыған, ойға салса қорғасындай балқыған, өмірдің кез-келген орайында әрі қару, әрі қалқан, әрі байырғы, әрі мәңгі жас, отты да ойнақы Ана тілінен артық қазақ үшін бұл дүниеде қымбат не бар екен!?” [2,38 б.] - деп тебіреніпті. Сол туған тіліміздің барлық қадір-қасиетін “бойына сіңірген қазақ фотожурналистикасы еліміз жүріп өткен ұзақ жолдың шежіресі бола білуде. Жұрт қиналса, демеу болып, жігер отын жаныды, намыс рухын оятты, ұлт қуанса, медеу болып жарқын жолға бастады, биік белестерді бағындыруға шақырды. Сөйтіп, қазақ фотожурналистикасы ұлттың рухани байлығының ажырамас бөлігіне айналды. Оның ғажаптығының өзі сонда - фотожурналистика белгілі бір кезеңдегі болған белгілі бір нақтылы оқиғаны айна-қатесіз бүгін көз алдымызға” әкеледі. Сол кезде не болды, қалай болды, кімдер өмір сүрді, олар қандай әрекет, мінез көрсетті? Міне осы сауалдардың бәріне фотожурналистика шығармаларынан жауап таба аламыз. Өткенді бүгінге, бүгінді болашаққа жалғап тұрған ақиқат көпірін көргіңіз келсе – ол фотожурналистика өнері.

Фотожурналистика туралы іргелі зерттеулердің басым бөлігі кеңестік кезеңде туды. Сондықтан фотожурналистикаға кеңестік жүйе қалыптастырған таным тұрғысынан баға берілді. Қазақ фотожурналистикасы да тамыры жоқ бұтағы бар күйінде, тар шеңбер ауқымында қарастырылуы заңды мәжбүрлік еді. Зерттеудің зәрулігі де тәуелсіздік талаптарынан туындайды. Біріншіден, қазақ фотожурналистикасы тұтас алып қарастырудың, ұлттық таным тұрғысынан баға берудің мүмкіндігі туды. Екіншіден, кеңестік кезеңнің өзіндегі қазақ фотожурналистикасына бүгінгі тәуелсіздік ұстанымдары тұрғысынан қараудың да кезі келді. Оның үстіне қазақ фотожурналистикасының ұлттық қоғамдық-саяси ойымызды қалыптастырудағы маңызын ашу арқылы қазақ халқының әлемдік рухани ортадағы орнын айқындаудан да тақырыптың өзектілігі көрініс табады. Сондай-ақ бүгінгі дүниедегі қат-қабат өзгерістер заманында фотожурналистиканың орасан зор мәнге ие болып отырғандығы да көпшілікке белгілі. Ал оның өз алдына дербес шығармашылық саласы екендігі де дау тудырмайды.

XXI ғасыр компьютер ғасыры екені баршаға аян. Соңғы жылдары қоғамымызда сандық фотокамералар мен сандық бейнекамералар көптеп кездеседі. Бұл жаңа аппараттар журналистикада үлкен беделге ие, олай дейтін себебіміз аталмыш құрылғы БАҚ жұмыстары үшін өте қолайлы әрі жеңіл.

Әлбетте, әрбір мамандық ұлттық мүдде, халықтың мүддесі үшін қызмет етуі тиіс. Фототілшілер де ұлттың мүддесі үшін қызмет атқарады. Иә, фотография - қоғам өмірі, шындығы.

Өз саласына жан-дүниесімен берілген маман үшін сол саладан қызықты ешнәрсе жоқ. Күнделікті оқиғаларды, қоғамның тыныс-тіршілігін, қала мен ауылдың, табиғаттың әсем көріністерін тарихқа дәл сол қалпында қалдыратын фототілшілер өз мамандығын мақтан тұтар сөзсіз. Бұл сала үнемі қозғалысты талап етеді. Күнде жаңа бір тақырыпты түсіргің келіп тұрады. Жұмыстан тыс уақыттарда кейде түнгі қаланы, кейде жауыннан кейінгі керемет көріністі түсіріп, демалыс күндері табиғат аясында әрі демалып, әрі фотоға лайықты кадр іздеп жүресің. Осының өзі– үздіксіз шығармашылық, тынымсыз ізденіс, ләззат сыйлайтын жұмыс.

Тәуелсіз қазақ журналистикасының, соның ішінде қазақ фотожурналистикасының әлемдік өреге көтеріліп, ұлттық мүддеге қызмет етіп жатырғаны рас. Бірақ, әрқашан жасампаздыққа ұмтылу, жас ұрпақты тәрбиелеу, қазақ елінің игі дәстүрлері мен құндылықтарын талмай нәсихаттау – бұл қазақ фотожурналистерінің алдына қойылған мақсаты болуы тиіс. Бүгінгінің міндеті – болашақтың сыны.

САЙЛАУДЫҢ САН ҚЫРЫ

Ахат ЖАҚСЫБАЕВ,
жазушы

Сайлау Пернебаев

Сайлау Пернебаев деген кім? Несімен атақты дейтін болсақ, ең алдымен айтарымыз, Сайлау Пернебаев қазақ баспасөзінде өзіндік айрықша орны бар, елге кеңінен танымал болған белгілі фотожурналист.

Өткен ғасырдың 60-жылдарынан бастап өмірінің соңына дейін фотоаппаратын иығынан тастамай, Қазақстанның барлық жерін түгел дерлік шарлап, елдің әйгілі адамдарын, тарихи оқиғаларын фотоға түсіріп, жанды бейнесін жасады. Сұлу табиғатты, көрікті жерлерді, өзен-суларын, тау-тасын, орман-тоғайын өзіңіз көргендей-ақ қаз-қалпында көз алдыңызға келтіріп, тамсандырып, қандай ғажап көрініс дегізетін.

Фототілші ретінде Сайлау ерте танылды. Қазіргідей емес, ол кезде астында машинасы жоқ фототілші жаяу-жалпылы немесе бір көліктен екінші көлік мініп, түсіретін объектісіне шаршап-шалдығып, терлеп-тепшіп немесе тоңып-жаурап жететін. Одан кейін фотоға түсіріп болған соң фотолабораторияға асығатын. Фотоны тезірек шығарып, тиісті газетке шығатындай етіп жедел дайын ету керек.

Қазір ғой, екінші бірінде жекеменшік автокөлік, суретке түсірудің техникалық мүмкіндіктері мол. Суретін шығарған сәтінде қажетті жеріне жіберіп үлгереді. Ал ол кезде фототілшінің бейнеті көп еді. Соның бәріне Сайлау көндігіп, әбден төселіп, өзіне жүктелген міндетті ойдағыдай атқарып шығатын еді. Сол кезде республика көлемінде көпті көрген, кеңінен танылған, тәжірибелі Б.Тілекметов, С.Ақпанбетов, Р.Дүйсенғалиев, С.Бәсібеков секілді фототілшілер болды. Олардың жұртшылық алдындағы беделі де үстем болды. Өз ісінің шеберлері еді. Ел де, билік те оларды білді, лайықты бағалады. Олардың түсірген суреттері өзімізде ғана емес, Одақ көлемінде, шетелдік басылымдарда жарияланып жүрді.

Міне, осындай бір шоғыр, алдыңғы топтағы ағаларының ізіне еріп, Сайлау Пернебаевтың түсірген суреттері баспасөз беттерінде жарқырап көріне бастады. Өзінің сапалы, мағыналы, техникалық жағынан барлық талапқа сай келетін, өзіндік көркемдік шешімімен көз тартатын суреттерімен көпшілік назарын аударды. «Суретті түсірген Сайлау Пернебаев» деген жазуға да көз үйреніп, газет-журнал беттерінде жиі жарияланып тұрды. Бұдан кейін республикалық беделді басылымдар оны фототілші ретінде қызметке шақыра бастады. Сөйтіп, Сайлау айтарлықтай жас болса да қалыптасқан, кәнігі, кәсіби деңгейі жоғары, кез келген тапсырманы қиналмай атқаратын, тез орындайтын, өзіндік танымы бар фототілшіге айналды. Бұған қоса, Сайлау табиғатынан зерек, жады мықты, бір естігенін ұмытпайтын, бір көргенінен жаңылмайтын, жүріп-тұруы жылдам, тым елгезек еді. «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан»), «Қазақ әдебиеті» газеттерінде фототілші боп ұзақ жылдар бойына қызмет атқаруы да адами, кәсіби қасиеттерінің бағалануының белгісі шығар.

Өз басым Сайлауды жақсы білемін, жақыннан таныдым дей аламын. Екеуіміз жас жағынан қатарлас, өмірде тағдырлас едік. Айтқанды екі етпейтін тындырымдылығы, уәдеге беріктігі, адалдық жібін аттамайтын тұрақтылығы өзіне тәнті ететін.

Кейде ол жұрт көзіне жеңілтек боп көрінуі мүмкін, өйткені тым қағылез еді. Қимылы шапшаң еді. Бір жакқа баруға асыққандай желпініп, тықыршып, тыныш отыра алмаушы еді. Әйтеуір, елдің алдында жүреді. Фотоаппаратын иығына асып алып, көздеген жеріне елдің алды боп жетеді. Суретке түсіруге лайықты көрініс-кескін іздеп, оңды-солды шолып, қас-қағым сәтте дайын тұрады. Міне, Сайлау осындай жинақы, жайсаң адам болатын.

Әдетте, біз жиі кездесіп, жақын араласып жүрген адамдардың жүріс-тұрысына, түр-тұлғасына бой үйретіп, «ол сондай ғой» дейміз. Әрі кеткенде «кім екенін білеміз ғой» дейміз.

Егер болмыс-бітіміне тереңдеп бойлай алмасақ, оны кімнен көреміз. Мұндайда пендешілік пиғыл жеңеді.

Сайлау маған ашылмаған арал секілді. Көңілдегіні қас-қабақтан танып, сөз ыңғайын емеуіріннен аңғарып, ойдағыны айтқызбай-ақ сезетінін біріміз біліп, біріміз білмей өттік. «Сайлау көп сөйлейді. Өзіл-қалжыңы, күлкісі таусылмайды. Қылжаққа да бейім. Дауласып, талассаң, сөзге жеңсік бермей, өз дегенінде тұрады». Біреулер Сайлау жөнінде осылай дейтінін талай естігенбіз. Бұлай деу де дұрыс шығар. Кім не деймейді. Әркімнің өз пікірі өзінде.

Менің байқауымша, Сайлау өзінің кім екенін, мінез жағдайын терең түсініп, білген тәрізді. Өзіл-қалжыңға үйірлігі, сөз таластыруы, алдыңды орап, айтар сөзден тайынбауы өзін-өзі сақтаудың бір амалы секілді көрінеді. Сенері жоқ, фотоаппаратын серік еткен пенденің іштен құрған қорғаны шығар. Ханға сәлем бермейтін табиғи тәкаппарлығы туа бітті ме екен, әлде жүре біткен қасиет пе?!

Талай елді аралап, талай жерді көріп, алысты жақын етіп, кеңдік пен кісілікті қатар ұстанған Сайлау тарыққан күндерінде тарылмады. Мың жылқы айдап жүргендей арқаны кеңге салып, қолында барды жұртқа беруден, бұйырғанды бөлісуден жаңылмады. Кедейдің атымтай жомартына тән пейіл танытып, өмірде дүние емес, дос жинады. Сонда Сайлаудың танымайтыны жоқ сияқты. Адаммен лезде тіл табысып кетеді. Ә дегеннен әңгімеге тартып, арғы-бергінді білетін боп шығады. Үйірсектігі, езуінен енші сыйлайтыны және бар. Жат бауыр, кісікиік еместігін бір көргеннен-ақ сезесің. Қай ортада болсын жасқанбай, жатырқамай, өз орнын тауып, өзіне қарата да біледі. Өзін мойындата да алады. Сөзден жаңылмайды. Өзілін жарастырып, үлкенмен де, кішімен де қалжыңдасып, орайын келтіріп, күлдіріп те алады.

Қызмет дәрежесі төмен, айтарлықтай атағы да жоқ, топтың ортасында қарапайым, кішкене адам саналғанмен, Сайлаудың іштей ірілігі әр жайдан аңғарылып тұратын. Қашанда еңсесін түсірмей, өзін биік ұстады. Өз ісіне мығым, суретке түсіру шеберлігі жылдан-жылға жетіліп, талай көрмелерде суреттері ілініп, көз тартты. Фотосуреттердің пейзаж, портрет, натюрморт түрлерін меңгеріп қана қоймай, өзінше жетілдіре түсті.

Сайлау біраз жыл Қазақстан Жазушылар одағында қызмет атқарып, бірқатар әдебиет пен өнер күндеріне қатысып, ақын-жазушылардың әр кездегі, әр жағдайдағы жұртпен жүздесулерінің небір сәттерін түсіріп жүрді. Бұның бәрі қайталасбас көріністер болатын. Ақын-жазушылардың топтанып немесе жекелей түскен суреттері баспасөз бетінде – газет-журналдарда жарияланып, көпшілікке тарады. Осы суреттер арқылы ел-жұрт жазушылардың бет-бейнесін айырып, танып, естерінде сақтады. Жазушылардың суреттерін қажет еткен жағдайда, әдебиеттің классигі болсын, кейінгі жас таланттары болсын, бәрі Сайлаудан табылады. Рет-ретімен, жыл-жылымен жинақталып, ұзақ тізімді құрайды. Бәрі ұқыпты сақталып, орын-орынымен, тақырыбымен, аты-жөнімен, жыл-жылымен қойылғаны еріксіз сүйсіндіреді. Мұншалық мол қазынаны Сайлау жылдар бойы толықтырып, өз алдына кітапханадағыдай шағын жәшіктерге бөліп, картотека жасаған. Аз-кем емес, көп дүние, әдебиеттің фотошежіресі дерсің. Шіркін, қолдаушысы табылса, осылардан әлденеше фотоальбом жасауға, кітап етіп шығаруға болатын тәрізді. Сайлаудың көзі тірісінде өзінің де ойлағаны осы еді. Мән беріп жатпадық. Қолға алса, әлі де кеш емес.

Бірде алыс, бірде жақын жүрген кездерімізде мен Сайлаудың торыққанын, өмірден түңіліп, күйінгенін байқаған емеспін. Қашан көрсең де, сол бір жайрандаған, жағасы жайлаудағы, ақжарқын қалпы.

Екеуіміз бірге түскен түрлі-түсті суретке қараймын да, жанды бейнесін жақыннан көргендей күйге түсемін. Орта бойлы, сұңғақ денелі, ат жақты бітіміне дөңгелете қойған қысқалау сақалы мен үстіңгі ерніне жағалай біткен ұзынша мұрты жарасып-ақ тұратын. Ақ, қарасы аралас жұмсақ шашын оң шекесіне қарай жатқыза тарап, жазық маңдайын жарқыратып, тесіле қарап қалыпты. Киімге мән беріп, сәнді киінетін. Жүріс-тұрысында, киім киісінде өзіндік мәнер, өзіндік талғам бар. «Мен осындаймын» деген сәнқойлығы сезіледі.

Мен Сайлауды бекер мақтап бағасын асырайын деп отырған жоқпын. Болмысын білгендіктен жақсы оймен жылы сөзімді арнағым келеді. Көңілінің қатпары көп дос адамның көзі тірісінде

бірде біліп, бірдей байқамаған қырлары, кісілік келбеті көзге елестейді. Тірісінде қолдан келген жақсылығын аямап еді, достыққа адал еді. Сол жақсылығын, басқаға болсын деген дархан пейілін қайтара алдым ба деп ойланасың. Мына бір шағын естелік соның бір өтеуі болса ғой, шіркін.

Қайран Сайлау, жаратылысың бөлек, біртуар жан едің-ау...

ҚАЛЖЫҢНЫҢ ҚАСАПШЫСЫ

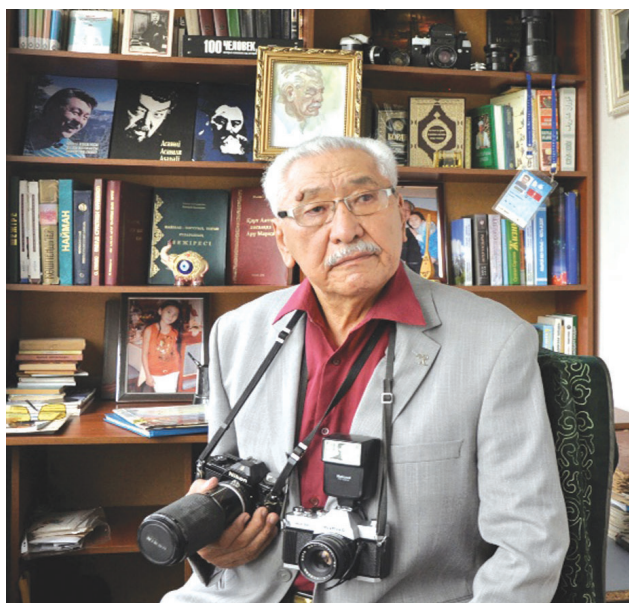
Рахымжан ОТАРБАЙ,
жазушы, драматург

Көрнекті фотожурналистің тұтас жасампаздығының құнымен, құдыреті жөнінде көзін көрген, жанына жақын жүрген адамдардың, Пернебаевтың ғажайып әлемі туралы аз айтпағаны белгілі. Бұл турасында ҚР еңбек сіңірген қайраткері, жазушы, драматург Рахымжан Отарбай «Сайлаудың суреттері қазақ өнері мен мәдениеті үшін қызмет етсе деймін – Сайлау ағамен біз «Қазақ әдебиетінде» бірге қызмет жасадық. Шераға – басшымыз, Оралхан аға – орынбасары және Тұтқабай аға секілді талай үлкен тұлғалар бар газетте Сәкең – жай фотограф емес, ол – суреткер еді. Сайлау Пернебаев әрбір жалт еткен адамның құбылысын, көрінісін, табиғатын ұстай алатын. Сәкең азамат ретінде де көңілі дархан, ұғымы кең, түсінігі кеңқолтық жаратылған қазақ еді ғой. Қаншама ұлы тұлғаларды бейнеледі. Ол жай ғана бейнелеп қойған жоқ, сол уақытты кәдімгідей тоқтатты. Сыр-сымбатымен ұстады. Өзі айтушы еді, «Төле бидің жетінші ұрпағымын» деп. Ағаның әңгімесі, кейде қытығыңа тиетін әзілдері әлі күнге құлағымызда тұр. Әттең, бұл көрмені 75 жылдығынан бұрын бастау керек еді. Содан кейін ол кісінің мұрағатында қаншама қазақтың қымбат бейнелері қалды. Осының ізіне түсіп, арнайы комиссия құрып, кезінде орындай алмай кеткен сол бейнелерді тірілтсе деп ойлаймын. Ол өшуге тиісті емес қой. Неге десеңіз, бұл кісі қаншама ұлылардың көзін көрді, дәмдес болды, сапарлас болды, сырлас болды. Солардың бәрін бейнеледі. Міне, қараңыз, ұлы тұлғалардың жастық шағын бейнелеген суреттерін көріп, бір жасап қалдық. Енді осы суреттер қазақ өнері мен мәдениеті үшін қызмет етсе деймін.» Демек қаламгер лебізінің астарына үңілсек, Сайлау Пернебаевтың туындылары қасиетті қазақ өнерінің шежіресі, Дәуір айнасы сіпеті екені аңғарылады. Онда ұлтымыздың өнер тарландарының келісімді кескін – келбетімен, ешікім бойлай бермейтін ерекше тұнғыық әлемі жатыр десек болады. С.Пернебаев туындылары қазақ өнерімен мәдениетіне қызымет етуімен қатар белгілі деңгейде зерттеліп ғылыми айналымға түсуі керек деп білеміз.

« – Сурет өнерін, бұрын қайдам, енді-енді ғана ел бағалап, өнердің қызығына қанығып жатыр. Соның ішінде мына Сайлау Пернебаевты айтатын болсақ, ол жасынан-ақ үлкен тұғырға бірден көтерілген шабыт иесі еді. Өзі сүйген өнер – суреттің төңірегінде, биігінде бірден таныла бастады. Ол, әсіресе, тосыннан түсіретін этюд жанрын қатты меңгерді. Өйткені, оның оған жақын екенін біз сол қазақилығынан, қазақтың ғұрпын, салтын сақтағанынан-ақ, соны дәріптеп, елге жеткізсем екен деген оймен жүрген жан екенінен байқадық. Ал газеттің тапсырмасымен немесе өндіріс саласында, ғылым саласында түсірген суреттері өз алдына. Оны елдің бәрі түсіріп әкеліп бере алады. Ал этюд жанры – көркемдіктің символы. Оны кез-келген адам қас - қағым сәтте ұстай алмайды. Міне, Сайлаудың басқалардан ерекше болып көрінетіні де сондықтан. Әсіресе, мен өзім құрметтейтін бір жанр, осы – фотоэтиюд. Осыны ол жетер жеріне шейін жеткізіп, дамыта білді және оны халыққа көрсете білді. Сонымен де ол Сайлау, сонымен де ол Пернебаев болып елдің көңілінен шыға білді. Сайлау жай ғана суретші емес, ол жүрген жерін ойын-күлкіге батырып жүретін әзілқой жігіт болатын. Оны тіпті «қалжыңның қасапшысы» десе де болады. Кез-келген жерде әзілімен, ойынымен елді «мақтамен бауыздағандай» етуші еді. Біз сол «бауыздаудан» ләззат алушы едік.», -деп жазады Нұрмамбет ҒИЗАТОВ.

МОСКВАДАҒЫ СЪЕЗГЕ БАРҒАНДА

Қалиғұмар Қабдешов,
ардагер фотожурналист

Қазақстан Журналистер одағының жанынан құралған көркем суреттік «Журналист» фотостудиясының фототілшісі болып қызмет істеп жүргенмін. Таңертең жұмысқа келіп отыр едім, телефон шырылдады алып жауап беріп едім, арғы жақтағы адам Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінен екенін айта келе, Қ.Қабдешов деген фототілшінің келу керектігін айтты. Қ.Қабдешов мен екенімді айтып едім, онда жақсы болды, деді де барлық құжаттарыңызды ала келіңіз, деді. Сонымен айтқан тапсырмасын орындап, Орталық комитетке келіп, шақырған адамның кабинетін тауып алып кірдім. Амандасып, танысып болғаннан кейін КазТАГ-тың И.Буднеевич деген фототілшісі де келді. Шақырған адам саяси бөлімнің инспекторы

екен. Инспектор сөз бастап, біздердің КПСС-тің Москвада өтетін XXVI съезіне фототілші ретінде баратынымызды айта келе, бірнеше ескертулер, нұсқаулар айтып, бірінші этаждан дайындап қойғаны (самолетке билет, қонақ үйге орналасатын қағаздарын), құжаттарымызды алуларымыз керектігін айтты.

Әрине, мен үшін бұл үлкен жетістік, қуаныш еді. Қабылдау біткеннен кейін далаға шықтық. И.Буднеевич маған қарап тұрды да, «Осы сенің Орталық Комитетте кімің бар?» деп сұрады. Басында Буднеевичтің сұрағаның төркінін түсінбедім, бірақ, есімді тез жинап алдым да «Мен Дінмұхаммед Қонаевтың туысымын» дедім. Бетіме қарап үңілді де үндеген жоқ.

Сол күннен бастап И.Буднеевич менің қай жақтан келгенімді, Д.Қонаевтың туысы емес екенімді бірақ, менің Коммунистік партия мүшесі екенімді, Қазақстан Орталық партия Комитеті Жоғарғы партия мектебінде оқитынымды, Орталық Комитеттің тілшілер бөлімінің қарауында екенімді білген екен.

Одақтың, Республиканың фотокөрмесіне берген суреттерімнің құндылығын, Бүкіл одақтық Москвада өткен көрмеде күміс медальға ие болғанымды, КПСС-тың XXV съезінің шешімдерін орындауда, одақтың фототілшілер семинарына қатысып, көрмеге қойған суреттерімнің жүлделі орынға ие болғанын, күнделікті газет-журналдарға басылған фоторепортаж бен фотоочерктерді көріп біліп, Москваға XXVI съезге барғанда менен кешірім сұрады.

Сол уақыттан кейін КазТАГ-тың фототілшілері маған оң көзімен қарайтын болды. Өйткені, И.Буднеевич сол мекеменің фототілшілер бөлімінің меңгерушісі еді. Дегенмен, осы оқиғадан кейін КазТАГ-тың штаттан тыс тілшісі болуыма жол ашылды. Әрине, КПСС-тің съезінде тілші болып қызмет істеу, демек, Қазақстан Орталық Комитеті мен Журналистер одағының осыған дейінгі фототілшілік жұмысымды жоғары бағалап, келешегіме даңғыл жол ашты деген сөз. Мұндай іс-шара әрбір фототілшінің арманы.

Алматыдан «ТУ-54» ұшағын Москваға бір топ съезд делегаттарымен ұштық. Москваға келгенде көліктер тосып тұр екен. Кімнің қай қонақ үйіне тұруына байланысты. Бір тобымыз «Будапешт» қонақ үйі деп жазулы көлікке отырдық. Сонымен Москваны аралай отырып «Будапешт» қонақ үйіне жайғастық. Қонақ үйге барғаннан кейін білдім, Қазақстан радиосы «Шалқар» программасының тілшісі Оспанов деген азаматпен бір бөлмеге орналастық. Кешкі

асты «Будапешт» мейрамханасынан тамақтанып, ертеңгі съезд ашылуына дайындалдық. Таңертең ерте тұрып жуынып-шайынып, таңғы тамақты ішіп, «Москва» қонақ үйіне барып, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы З.Камалиденовтың жарлығын тосып отырдық. Бір кезде З.Камалиденов келіп, журналистерден кімнің қайда баратынын айтып, ескертулер, нұсқаулар берді. Теле, радио, фотокорларға ерекше көңіл бөліп, тек съезд сарайының қызметкерінің көрсетуімен жүретінін айтып, жұмысымызға сәттілік тіледі.

XXVI съезд сағат 10.00-де басталды. Біздер, фотокорлар сарайдың оң жағында орналастық. Съезд басталған кезде КПСС Орталық Комитетінің Л.И.Брежнев бастаған Политбюро мүшелері, шетел қонақтары (ду қол шапалақпен) съезд төріне орналасты. Осы кезде бір ер адам келіп, біздің залдан шығуымызды өтінді. Содан не керек, біз түске дейін залға кіре алмадық. Сонымен съездің бірінші күні осымен аяқталды. Ары қарай күнделікті әдетімізбен, З.Камалиденовтың нұсқауымен жұмыс істедік. Съезд залына үшінші күні, Д.Қонаев сөз сөйлегенде кіргізді, не керек осы күні ойлаған арманымыз орындалды. Съезд делегаттарымен көзбе-көз жолығып, сарай ішінде суретке түсіріп алдық. Қалған күндері делегаттармен Москва қаласындағы музейлерде, театрларда, МГУ-да ВДНХ-да болып кездесулер өткізгендерін суретке түсіріп, газет-журналдарға беріп жаттық.

Осы кездесулердің бір-екеуіне тоқтала кетейін. Москва қаласының Политехникалық институтында «Тың және тыңайған жерлерді игерушілермен кездесу болады деп, баратын жерлердің адресін айтып нұсқау берді. Осы әдіріс бойынша институтқа келдік. Келсек, кіре берісте үлкен көрме залы бар екен. Осы көрме залына біздің «Журналист» фотостудиясы жасаған суреттерді қойыпты. Тыңды игергеннен бастап бүгінгі күнге дейін түгел тарихы бар екен. Тың көтерудегі Совет елінің ерен еңбектері, соны басқарған үкімет адамдарының іс-әрекеттері, портреттері, әсіресе, Л.И.Брежнев, Д.Қонаевтардың тың игерушілермен кездесуі. Алғашқы егіс басындағы облыс, аудан басшыларымен, еңбек адамдарымен қатар тұрып түскен тарихи суреттері. К.Дөненбаева, З.Тамшыбаева, академик А.Бараев, В.Довжик, Б.Кітапбаев, Ы.Жақаев, Ж.Қуанышбаевтардың портреттері – көрменің басты кейіпкерлері менің суреттерім еді. Көрмені көріп болғаннан кейін залға кірдік, лық толы адамдар. Залдың жартысы қазақтар екен. Москва тұрғындары, студенттер съезд делегаттары. Сәлден кейін трибунаға З.Камалиденов бастаған тың игерген ардагерлер-ғалымдар, механизаторлар және космонавт Шатолов – біздің жерлес, КССРО халық әртісі Ы.Ноғайбаев мемлекеттің сыйлықтың иегері, т.б. президиумға келіп орналасты. З.Камалиденов сөз сөйлеп, тың игерудегі тарихи оқиғаны баяндай келе, өміріміздегі ең керек тамақ «Нан» екенін, ал сол нанның негізі бидай болса, сол бидайдың көп болуына ат салысқан батырлардың атын атап, ерліктерін баяндады.

Ертеңінде Ыдырыс Ноғайбаев бастаған бір топ съезд делегаттары ВДНХ-ға сапар шекті. Осы жерде Ы.Ноғайбаев москвалық әріптестерімен кездесіп, өнер туындылары туралы әңгімелескендерін суретке түсіріп алдым. Тағы бір кезекті күн мен үшін өте шуақты болды. Күндегі әдетім бойынша жарлықты тосып «Москва» қонақ үйінде жүр едім. Артыма қарасам, Ш.Айтматов, Р.Ғамзатов сынды ғұлама, ақын, жазушылар келе жатыр екен. Алдынан шығып сәлем беріп, амандасып өзімді таныстырдым. Бірақ, суретке түсуге көңіл-күйлері болмады. Содан «сөз тапқанға қолқа жоқ» дегендей Шыңғысқа қарап «Адамзаттың асылы», осы заманның ғұламасысыздар ғой. Сіздерді түсірмегенде кімді түсіремін!» дедім. Шыңғыс «Сен нағыз тілші екенсің» деді де Расулға қарап - «Мына тілшінің арманын орындайық» деп оны шақырды. Көңілдері көтеріңкі, жүздерінде жылулық бар, осы сәтті қалт еткізбей түсіріп алдым. Рахметімді айтып шығарып салып орныма келіп едім, бастығымыз келіп мені Жұлдызды қалашыққа – ғарышкерлер дайындайтын орталыққа делегаттармен баратынымды айтты да, есік алдында тұрған көліктерді көрсетті. Сонымен біздер Москваның жанындағы ғарышкерлер қаласына жол жүріп кеттік. Жол-жөнекей ғажайып табиғаттың ерекшелігін сездім. Қалың қарағайлы орман, жалғыз аяқ жол, жолдың екі жағында кәдімгі орыстардың (бұрынғы кездегідей) хуторлары. Есік алдында аспалы құдық, үйлерінің барлығы ағаштан жасалынған. Ағашпен қоршаған, үлкен кең қақпа, есік алдында төрт түлік мал: қой, ешкі, жылқы, сиыр мен тауық, қаз, доңыз тағы бар. Осы көріністерді көріп тамашалап ғарышкерлер орталығына

жеттік. Бізді сол жердің бастықтары генералдар, ғарышкерлер қарсы алды. Ғарышкерлер орталығын аралап, небір ғажайып сынақ аппаратын көріп Ю.Гагариннің мұржайына келдік. Есіктен кіргенде Ю.Гагариннің күліп тұрған үлкен портреті, алғашқы космосқа ұшқан ракетаның макеті, алғашқы киген киім, алғашқы отырған орындық, алғашқы ішкен тамақтың пакеттері, демек, барлығы «алғашқы» экспонаттар. Музейді аралап келеміз, алдыма қарасам, Ыбырай Жақаев атамyzдың күріштен жасалған үлкен портреті тұр, алдында неше түрлі нан, т.б. бидайдың, арпаның, күріштің масақтары. Сол-ақ екен Ж.Молдасанов пен бірнеше делегаттар келе қалғаны, менің де ойым сол еді, Ы.Жақаев атамyzды фон етіп, делегаттарды түсіріп алдым. Жансейіт Молдасанов – Алматы облысы, Кеген ауданының атақты шопаны, Социалистік Еңбек Ері, ҚазССР-ның еңбек сіңірген ауыл шаруашылығы қызметкері, Қазақ ССР-ның құрметті алтын кітабына жазылған КПСС-тің XXIV, XXV, XXVI съезінің делегаты, КПСС Орталық тексеру комиссиясының мүшесі. Артынан жазда «Қарқара» совхозына Жансейіт атамyzды іздеп барып, «Қарқара» жайлауында мал-жанымен суретке түсіріп, альбом жасап (съезде түскені бар) бердім. Ал, портретін көрмелерге қойып, одақтық, республикалық газет-журналдарға шығардым. Ал, Ыбырай Жақаев әйгілі Социалистік Еңбек Ері атағын екі рет алған, СССР мемлекеттік сыйлығының лауреаты, күріштің әр гектарынан 171 центнерден өнім алып, дүниежүзіне аты шыққан. Қаз ССР Жоғарғы Советінің депутаты, Қаз ССР Жоғ.Сов. Президиумының мүшесі болған. Осындай ірі еңбек адамдарының портретін жасау да менің арманым еді.

Сол мұражайда жерлесі космонавт В.А.Шаталовпен кездесіп, ол делегаттармен танысып, космоста болған кездегі, қазақ жеріне келгендегі көргендерін айтып әңгіме етті. Осы сәтті суретке түсіріп алдым. АХБХ комбинатының директоры, Киров заводының директоры және Ы.Ноғайбаев т.б. делегаттар. Осы сияқты кездесулер съезд біткенше болды. Съезд қорытындысы бойынша баспа үйінде көрме болды және суреттерім газет-журналдарға басылып, халық қалауына айналды. Осы жұмыстан кейін Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің «Құрмет грамотасымен» марапатталдым. Бұл менің тағы бір үлкен жетістігім еді.

Күнделікті жұмыс орныма айналып кеткен «Москва» қонақ үйіне келіп жайғасып отыр едім, бастығым келіп, сен бүгін Қазақстан Республикасының елшілігіне барасың, онда бүгін Оңтүстік Қазақстан облысының бірінші хатшысы В.Ф.Ливенцовқа және О.С.Қуанышовқа Қостанай облысының бірінші хатшысы Социалистік Еңбек Ері атағын беруіне байланысты, Қазақстанның бірінші хатшысы Д.Қонаев бастаған Үкімет басшыларының құттықтау рәсімі өтеді. Соны суретке түсір, сағат 17-де сонда бол, деді. Айтқан мерзімінде орнымда болдым. Барлық съезд делегаттары, Үкімет адамдары келіп болды-ау деген кезде, зал үлкен екен, коридордың солтүстік жағынан Д.Қонаев пен Бәйкен Әшімов келе жатты. Мен фотоаппаратымды сақадай сай қылып дайындап тосып тұрдым. Д.Қонаев жаныма келді де «Жағдайың қалай, қалқам?» деді де қолын берді. Қолын алып «Жағдайым жақсы, Дінмухамед Ахметович!» деп басымды изедім. «Сендердің еңбектерің ерекше ғой. Бүгінгі суреттерің ертең тарихқа айналатыны белгілі. Олай болса халқыңа әрқашан адал болып, аянбай қызмет ете бер. Онда бізді суретке түсір» деп алдағы тұрған қонақтарға барып О.С.Қуанышевты, В.Ф.Ливенцовты құттықтап және келген қонақтармен амандасып болғаннан кейін қойып қойған орындыққа отырды да түсір дегендей ишарат білдірді. Мен қонақтарды дұрыстап тұрғызып суретке екі-үш рет түсіріп алдым. Сонымен менің жұмысым бітіп, қонақ үйіме қайттым. Келгеннен кейін Д.Қонаевтың «Жағдайың қалай, қалқам» деп амандасуы туралы көп ойландым. Ол кісі ақылды да парасатты, ерекше адам. Әрине, мені бұрын да бірнеше жерде көрген. Мысалы, Қарағанды облысының Теміртау қаласындағы металлургтермен, Қарағандыдағы шахтерлермен кездесулерінде, Қостанай, Көкшетау егін алқабындағы диханшылармен, облыс басшыларымен егін басында түскен суреттері бар. Алматы облысының Балқаш ауданындағы Бақанас ауылындағы жерлестерінің СССР Жоғарғы Советінің депутаттығына ұсынғандағы кездесулері, Қазақстан коммунистік партиясының XV, XVI съездеріндегі сөйлеп тұрғаны Қазақстан Республикасының 60 жылдық мерейтойына келген КПСС Орталық Комитетінің бас секретары Л.И.Брежневтің В.И.Лениннің мүсініне гүл қою рәсімі, 28 Панфиловшылар

паркіндегі соғыс батырлары ескерткішіне бас иіп гүл қою кезін түсіргенімді көріп-біліп, осы тойға құрметті қонақ болып келген 15 республиканың бірінші хатшылары және Белоруссия Компартиясының бірінші хатшысы Машеревтің Д.Қонаевтың қабылдауында болып, оны фотоға түсіріп, кетерінде әрбір қонақтарға жасап берген фотоальбомды көргендіктен, маған көрсеткен ағалық ізеті болар-ау дедім.

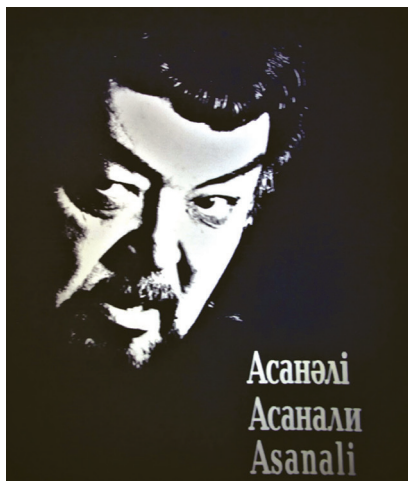

Осы жерден қайтып оралғаннан кейін Үлкен театрға Чайковскийдің «Лебединое озеро» балетіне билет алған едім, оны көруге келдім. Қолымда екі билет. Біреуі қонақжайдағы бірге жатқан жолдасыма еді, бірақ ол келмеді. Уақыт тығыз. Олай қарап, былай қарап, келмеген соң есіктің алдында бір азамат тұр екен, соған билетті ұсындым. Әлгі азамат қуанғаны сонша, не айтарын білмей, сізге қанша сома керек дегені. «Әй, қарағым, мен сағат билетті сатып тұрған жоқпын. Мә, ал! Театрдың ішінде кездесеміз» дедім де асығып кіріп кеттім. Билетім бірінші қатардың үшінші орны еді. Келіп отырып артыма қарасам, үшінші қатарда Шыңғыс Айтматов, Олжас Сүлейменов, Жұбан Молдағалиев, т.б. жазушылар отыр екен. Бардым да сәлемдесіп, суретке түсіріп алдым. Спектакль басталып кетті. Басты кейіпкерінің ролінде М.Плисецкая ойнайды екен. Әрине, мұндай дүниежүзіне аты әйгілі бишінің өнерін өз көзіңмен көру арман ғой. Бұл да менің өмірімдегі бір жетістігім еді!

КАБДЕШЕВ К РЕЦЕНЗИИ НА КНИГУ АСАНАЛИ

Аскар Егеубаев,

*Поэт, доктор филологических наук,
член Правления Союза писателей Казахстана*

Творчество Асанали Ашимова, судьба этого одного из самых известных киноактеров республики - это целая эпоха в казахской кино. Звезда Асанали взошла на гребне развития казахского киноискусства. Да и его вклад в кино неизмерим.

Трудов, исследований о талантливом актере предостаточно. И все же, оказывается, еще одна прекрасная возможность наиболее полно отразить образ и судьбу ветерана сценического искусства. Вот к какой мысли я пришел после того, как подробнейшим образом ознакомился с прекрасным цветным фотоальбомом, выпущенным в 1999 году издательством "Онер" под названием "Асанали". Открывающаяся предисловием Акселеу трактатов фотолеттопись предлагает своему читателю целый пласт истории нашей эпохи. И составителем, и автором этой книги является один из непревзойденных мастеров фотоизображения Калигумар Кабдешев. Его имя,

его талантливые фотоснимки, его неповторимый почерк в области фотоискусства хорошо известной казахстанской общественности. Вглядываясь в привлекательные страницы фототома фотохудожника Калигу- мара-ага, увидевшего свет в конце века, я невольно представил себе его тридцатилетнюю творческую лабораторию со своеобразной особенностью, как бы узнавая его с самых разных граней.

Эта книга всесторонне раскрывает образ Асанали- гражданина, Асанали-отца, Асанали- талантливой фигуры, личности.

Эта книга является большой летописью истории казахского киноискусства, искусства театра и сцены.

Эта книга заставляет по особому взглянуть на особенности казахского изобразительного искусства.

Эта книга - плод неустанный поиска и удачных находок автора фотоизображений, отображения национальных особенностей театрального искусства, иногда незаметные неискушенным зрителям: национальные костюмы, оформление сцен и много другой театральной атрибутики.

В книге "Асанали" языком фотоснимков прекрасно переданы судьба человека, внутренний мир мастера искусства. Это - цельная биография творческой сценической династии, достойная подражания. В альбоме прекрасно сочетается с так называемым видеорядом замечательная природа, живописные явления казахской земли.

Автор этого фотоальбома Калигумар Кабдешев предстает перед нами не только как прекрасный мастер фотоискусства, но и человек с глубоким мышлением и мировоззрением, каждый фотоснимок имеет сюжетную линию, удачно выстроенную композицию. Все они событийны, жизненны, построены на реалиях сегодняшнего дня.

В казахской публицистике немало очерков, эссе, раздумий о лучших сынах нашего народа. Но создание целого тома языком фото - это редкое явление в публицистике и архиответственное дело.

Калигумар Кабдешев не побоялся этой ответственности, приложил все усилия, все свое умение и мастерство для того, чтобы фотолеттопись об Асанали получилась и состоялась как подлинная публицистика. Здесь явно видно почерк опытного фотожурналиста.

В своем автографе, запечатленном на страницах этой книги, ее главный герой, ее главный герой Асанали Ашимов- аксакал пишет: «Фигуру, личность гражданина на самую высокую вершину поднимает его родина и народ».

«Асанали» - книга светлая, с высоким гражданским пафосом. Такая книга на такую благородную тему видит свет впервые. В этом публицистическом труде на судьбе династии Асанали показано все: и возвышенный дух казахского народа, и неповторимая красота земли казахской, и высокий интеллект казахского искусства.

Хотелось бы подчеркнуть еще одну немаловажную особенность произведений такого характера: оно понятно в любой стране, любому народу, на каком бы языке он не говорил. Этот труд, несомненно, поднимает авторитет казахского искусства еще на одну высоту.

Наряду с этим, данный фотоальбом свидетельствует о взлете национальной фотожурналистики, о ее сегодняшнем состоянии. Автор достиг вершину мировой традиции фотоискусства.

Считаю, что книга «Асанали», изданная издательством «Онер» в 1999г. под именем талантливого фотохудожника Калигумара Кабдешева достойна быть отмеченной премией «Тарлан» в номинации публицистика.

А.С. Копишев
главный директор издательства «Онер»

Фотоальбом «Асанали», выпущенный в 2000 году издательством «Онер», посвященный многогранному творчеству народного артиста, лауреата государственной премии, прославленного мастера сцены, видного деятеля театра и кино Асанали Ашимова. Это пока что единственный фотоальбом о творчестве мастера искусства, исполненный на высоком полиграфическом уровне, отвечающий современным требованиям.

В фотоальбоме всесторонне и наиболее полно и увлекательно отражены бесспорные успехи Асанали Ашимова и как актера, и как кинорежиссера, и как театрального актера и режиссера, и как наставника творческой молодежи, и как активного общественного деятеля. Для этого автором фотоальбома мастерски использованы достижения современного фотоискусства, полиграфии. Фотоальбом этот еще раз красноречиво показал, насколько далеко продвинулось как фотоискусство, так и книгоиздательское дело в нашей стране.

Естественно, показать талантливого и многогранного актера, режиссера посредством языка фотографии - дело очень сложное и многотрудное. Этот актер создал на сцене театра и кино целую галерею образов, начиная «от эпической романтики до эмпирического романтизма, от драматической трагедии до социального сарказма» (А. Сейдимбеков). Асанали Ашимов известен и как театральный и кинорежиссер, создавший ни одно достойное произведение, представляя собой новое явление в казахском искусстве. Об этом ярком таланте свидетельствуют поставленные им на театральной сцене пьесы «Ревизор» Н.В. Гоголя, «Амангельды» Г. Мусрепова, «Есть ли яд, который я не пил?» И. Оразбаева, «Алибек» Ж. Аймауытова, кинофильмы - «Год дракона», четырех серийный «Чокан Валиханов», двух серийный «Козы Корпеш - Баян Суду». Во всех этих театральных и кинопроизведениях отчетливо чувствуется неустанный поиск истинного художника.

Вот почему мы говорим, что отразить правдиво все эти творческие муки непревзойденного художника языком фотографии - дело нелегкое и ответственное. Автор фотоальбома Калигумар Кабдешев в этом отношении оказался на высоте: он поражает не только умением, мастерством, но и новыми, свежими находками в области фотоискусства, как бы прокладывая столбовую дорогу для дальнейшего развития этого сложного жанра на нашей земле. Калигумар Кабдешев известный фотожурналист, долгие годы проработавший рядом с Асанали Ашимовым и правдиво отразивший языком фотографии 30-летний творческий путь непревзойденного актера, режиссера с самых молодых лет. Умело систематизированные в фотоальбоме фотокадры - это не немые картины, а говорящие кадры. А это, в свою очередь, требует огромного мастерства и глубокого осмысления материала.

Калигумар Кабдешев - известный фотопублицист, его снимки в свое время регулярно выставлялись на республиканских, союзных выставках, удостаивались серебряных и брон-

зовых медалей Всесоюзной Выставки Достижений Народного Хозяйства СССР. Многие его фотографии демонстрировались на международных выставках за рубежом нашей страны, заслужив высокую оценку самых взыскательных специалистов и критиков.

Фотоальбом «Асанали» Калигумара Кабдешева - это заметное явление в области изобразительного искусства. Поэтому считаем, что этот труд достоин представления к присуждению новой престижной премии.

Ораз Жиреншин
*Энциклопедист, член Международного и республиканского
Союза журналистов.*

Фотоальбом «Асанали» издан в 1999 году издательством «Онер», автором его является фотопублицист К.Кабдешев, который великолепно справился с поставленной перед собой нелегкой задачей: отразить в полноте плодотворный творческий путь видного деятеля театра и кино Асанали Ашимова. Здесь он использовал все доступные художественные средства, вплоть до опыта мастеров восточных и западных классиков в отражении образов литературно-театральных героев.

Примечательное особенностью данного фотоальбома является ТО, что в нем впервые увидели свет так называемые произведения кино и театра, именуемые «золотым Фондом», что представляет собой историческое явление в области искусства.

Достойное место заняли в альбоме эпизоды из художественного фильма «Кыз Жибек» Г. Мусрепова, из постановки «Материнское поле» Ч. Айтматова.

Автор мастерски, глубоко осмысленно передает процесс вхождения актеров в образ, их внешнюю и внутреннюю психологию перевоплощения. Реально преподнесены языком Фотографии моменты творческих мук и исканий Асанали Ашимова. Эту мысль мы могли бы подтвердить конкретными примерами. И одним из таких ярких примеров является перевоплощение Асанали при создании образа коварного Кодара из фильма «Козы-Корпеш и Баян-Сулу», состоящие из 12 снимков. Здесь наиболее ярко раскрыта психология зла и коварства.

Фотоальбом К. Кабдешева - это историческое явление в области искусства. Это целый клад для молодой поросли, избравшей для себя тернистый путь искусства. Поэтому я лично считаю, что это произведение достойно быть отмеченным премией «Тарлан» в номинации жанра публицистики.

М. Вовненко
*Лауреат Государственной премии РК,
Заслуженный деятель культуры РК*

В издательстве «Онер» вышел иллюстрированный альбом о жизни и творческой деятельности Народного артиста СССР, Лауреата Государственной премии Асанали Ашимова.

Автором уникального альбома является известный в Республике Казахстан фотожурналист, член Союза журналистов Казахстана Калигумар Кабдешев.

На протяжении нескольких десятилетий фотожурналист К. Кабдешев пристально всматривался в неповторимый лик видного актера, режиссера театра и кино Асанали Ашимова. Острый глаз фотохудожника сумел запечатлеть высокий духовный потенциал талантливого деятеля кино и театра. Работы К. Кабдешева отличается удивительно тонким психологизмом, техническим совершенством. Прекрасный мастер блестяще владеет композицией, светом, цветом. Его работы несут дух Красоты, Гармонии.

Иллюстрированный альбом по праву можно считать одной из лучших работ в области фотожурналистики. Альбом «Асанали» займет достойное место в «золотом фонде» казахской фотожурналистики.

Фотоработы К. Кабдешева были отмечены высокими профессиональными наградами на Международных и Республиканских фотовыставках.

Считаю, что фотохудожник К. Кабдешев достоин быть представлен к премии «Тарлан» в номинации «Публицистика»

ТІРШІЛІКТЕ ТЫНЫМСЫЗ ӨТКЕН ТҰЛҒА

Асылхан Әбдірайымұлы,
Фотоөнер» қоғамдық бірлестігінің төрағасы

Р. Ханалы

Рахымбай Ханалы ағамыздың өмірден өткеніне 15 жыл болды. Тірі болса осы жылы 70 жылдық мерейтойын атап өтер еді. Оңтүстік Қазақстан облысы, Қазығұрт ауданының дарынды перзентінің есімі мәңгі есімізде. Ол – мәдениет, БАҚ саласында көп жылдар еңбек сіңірген белгілі фототілші. Әлеуметтік және білім салаларында еңбек сіңірген тұлға.

Әл-Фараби атындағы ҚазМУ (қазіргі ҚазҰУ)-дің журналистика факультетінде білім алған. Студенттік жылдары факультеттің, университеттің қоғамдық жұмыстарына атсалысқан белсенділердің қатарында болған. Сол кездегі «Лениншіл жас», «Мәдениет және тұрмыс», «Білім және еңбек», «Социалистік Қазақстан», «Жетісу» газеттеріне өнерден, акын-жазушылар мен балалар өмірінен, партияның съездерінен фото шолуларын жібере бастаған. Қызмет жолын «Қазақстан пионері» (қазіргі «Ұлан» газеті), «Қазақ әдебиеті» газеттерінде фото-тілші ретінде бастайды. Оның суреттері жоғары бағаланып, 1985 жылы Мәскеуде өткен Дүниежүзілік студент жастарының XII фестивалінің лауреаты атанады. 1989 жылы 28 наурыз бен 7 сәуірде Үнді елінде өткен жеке фотокөрмесі үлкен табысқа жетеді. Екі мәрте Қазақ ССР-і жоғары кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталды. Сонымен қатар, оның еңбектері Польша, Өзбекстан, Грузия, Үндістан т.б. елдерде өткізілген халықаралық сурет көрмелерінен орын табады. Ол 1994 жылы Қазақстан Журналистер одағы ұйымдастырған «Петр-Редько» атындағы сыйлықтың лауреаты атанды. 2001 жылы «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 10 жылдық» төл мерекесіне байланысты, Құрмет грамотасымен, арнайы юбилейлік медалімен марапатталды. Ол «Қазақстан Жазушылар Одағы» мен «Қазақстан Журналистер одағының» мүшесі атанады. Рахымбай ағамыздың жетекшілігімен түрік тілінде «Қазақ мәдениеті» (2000 ж), «Ақсу айшықтары» (1993ж.), «Құтты қоныс» (1981ж.), «Қазыбек шыққан шың» (1996ж.), «Қазақстан ЛКЖО тарихы» (1984ж.) кітаптары жарық көреді.

1975-1994 жылдар аралығында «Лениншіл жас» ал тәуелсіз мемлекет болғаннан кейін «Жас алаш» газеті аталған ұжымда, фототілші қызметін абыроймен атқарды.

Өмірінің соңына дейін «Қазақстан- Zaman» ЖШС- ның бас директорының орынбасары қызметін атқарды. Түрік тілінде шығатын «ZAMAN», балаларға арналған «Мөлдір бұлақ» журналдарының жарық көруіне ат салысты. Қазақ-түрік лицейлері мен мектептері және университеттеріне арналған оқулықтар мен методикалық құралдар шығаруда да сіңірген еңбегі талайлардың есінен кетпесі анық.

Жыл сайын Қазақстан Журналистер Одағы «Рахымбай Ханалы атындағы» сыйлықпен еңбегі еленген фототілшілерді марапаттауды дәстүрге айналдырған.

2010 жылы «Жетісу» газетінің фототілшісі Жұмабай Мұсабековті марапаттады. **2011 жыл 25 маусым.** «Ар-Ай» тараздық жастар газетінің фототілшісі Алтынбек Қартабеовты марапаттады.

2012 жыл 28 маусым. Қазақстан фотожурналистикасының дамуына қосқан үлесі үшін Шүкір Шахайға берілді. **2013 жылы** Қазақстан фотожурналистикасын дамытуда қосқан үлесі үшін «Дала мен Қала» газетінің фотожурналшысы Қайрат Мұқашұлын марапаттады. **2014 жыл**

24 маусым. фотожурналистиканы дамытуға қосқан үлесі үшін «Оңтүстік Қазақстан» газетінің фототілшісі Шерім Қайсарды марапаттады. **2015 жыл 26 маусым.** фотожурналистиканы дамытуға қосқан үлесі үшін «Алматы ақшамы» газетінің фототілшісі Қызайбекұлы Сәрсенбекті марапаттады. **2018 жыл 21 маусым.** Шығыс Қазақстан облысы «Дидар» газетінің фотожурналисті Тілеубек Шаяхметке берілді. **2019 жыл 26 маусым.** Қазақстан қорғаныс министрлігі баспасөз қызметінің фототілшісі Думан Құрманғалиевке табыс етілді.

Қазақстан Республикасы Президенті сыйлығының лауреаты, Бейсенбай Сүлейменов әріптес досы ретінде Рахымбай атамызды бұлай еске алады: «Атпал азамат танысса, аңқылдаған ақ көңілін айқара ашатын, ал, сұлу қыз-келіншекпен жүздесе қалса, елжіреген ет жүрегін сыйлай салатын, сырбаз да мәрт жандардың бірі һәм бірегейі–Рахымбай Ханалы-тын. Рахаңның бойына ана сүтімен дарып, ажырамай келе жатқан асыл қасиеттердің бірі – кіршіксіз бала көңілі болса, екіншісі – бір орында байыз тауып тұра алмайтын шыдамсыздығы. Байқап қарасаңыз: бір орнында бірер секөнттен артық сабыр сақтап тұруы қиын еді-ау! Жігіттердің дәл айтқанындай, «ол мәңгілік қозғалыста тұратын». Онсыз орта қызықсыз көрінетін... Сексенінші жылдар. Ол кезде Рахаңның түсірген суретінсіз ешбір газет-журнал шықпайтын. Мен «Ұлан» газетінің жауапты хатшысымын. Рахаң – фототілші. Талап қатаң: сағат түскі 12-ге дейін кезекті нөмірдің суреттерін баспаханаға өткізуіміз керек. Кешіктірсең қабылдамайды. Баспасөз үйіндегі барлық жауапты хатшылар Рахаңды күтіп, дәлізде сеңше соғылысып, сенделіп жүргені. Телефонда тыным жоқ. Барлығының сұрайтыны – Рахаң. Рахаңның түсірген суреті. Ал жаны жайсаң ағамыздың қашанда кешігіп жүретін әдеті. Он екіге санаулы минөттер қалғанда асығып-аптығып, терге «шиомылып» Рахаң жетеді. Қолындағы бір бума суретті алдыңа тастай салады да, қайта кетеді. Тағы да сол кеткеннен мол кетеді.

Кейінірек ойлап қарасам, Рахаңды қолға түсіру үшін тоғыз қабатты «Баспасөз үйі» ғимаратының кез келген қабатында 10-15 минут тұрсаң жетеді екен. Ал, Рахаңды бертін келе, Алматының орталық көшелерінің бірінде бір-екі сағат тұрсаң болды, ол сол жерден өтетіндігі айдан анық еді. Жігіт ағасы атанса да, баяғы бала кезіндегі әдетінше, бір жерде байыз тауып тұра алмауы өмірінің соңғы күндеріне дейін жалғасты-ау, шіркін! Рахаңның осы бір жақсы қасиетін білетін достары өздері шеше алмайтын жұмыстарын оған тапсыратын. Ол ешкімнің көңілін қалдырған емес. Екі өкпесін қолына алып, үнемі жүгірісте, қозғалыста жүретін.

Журналистика кез келген жанның таңдайтын мамандығы емес. Шексіз махаббатыңмен, көзсіз батырлығың болмаса ағысына қарсы тұра алмай, тасада қаласың. Шығармашылыққа жақын болып, қоршаған ортадағы әрбір істен – картина, жолыңдағы кез келген жаннан – кейіпкер көруің шарт. Фототілші болу сіз ойлағандай оңай емес. Камераға түсірілген бір ғана сурет арқылы парақтап жазылған ойды суреттей аласыз. Сіз картинаны сөйлету оңай дейсіз бе? Бөл – өнер. Журналистика тынымсыз тіршілік. Ал бұл жолда бір орында тұрып қалу – шығармашылыққа төнген қауіп. Рахымбай ағамыздың тынымсыз тіршілігі халқына мол мұра қалдырды.

ҰЛТТЫҚ ФОТОӨНЕР

Наргиз Тамабекқызы,

*М.Әуезов атындағы Қазақ Ұлттық драма театры музейінің жетекшісі,
«Мәдениет саласының үздігі»*

Саламатсыздар ма, құрметті халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының қатысушылары және қонақтары. Бірінші кезекте осындай ғылыми-т жылдан әжірибелік онлайн-конференциясына шақырғандарыңыз үшін ұйымаструшыларға алғысымды білдіремін. Шынында да ұлттық фотоөнердің тарихы тереңде жатқанымен де әріптестерім айтқандай, көбіне тасада қалып насихатталмай жататыны жасырын емес. Фотоөнері театр үшін де алатын

орны қашан да ерекше. Қазақ театрларының қарашаңырағы Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ Ұлттық драма театрында музей бөлімі бар. Театрдың музей бөлімі 1968 жылы ашылғаннан бері музей қорында осы уақытқа дейін жұмыс жасаған кәсіби фотографтар түсірген тарихи жәдігер- фотолар өте көп сақталған. Олар театр музейінің экспозицияларын толықтырып, қордағы жәдігерлердің санын көбейтіп келеді.. Театрдың 1926 жылы ашылған кездердегі тарихи суреттері театр құтханасының нағыз құнды жәдігерлері деуге болады. Бүгінгі күн ертең тарих демекші, осы суреттер сол өнердің тарихының дәлелі!

Фотоөнер – асқан төзімділік пен қырағылықты талап ететін сала. Бұл шеберлер суреттің сапалы әрі әдемі шығуына ғана мән бермеген,мұнда актердің ішкі толғанысы мен мінезін объектив арқылы жеткізген. Әрбір фотоның астарында үлкен мағына мен терең мәні бар. Театрымызда ұзақ уақыттан бері жан-тәнімен беріліп жұмыс жасаған үш фотограф туралы ерекше тоқталғым келеді., олар Қазақстан республикасының тәуелсіздігінің отыз жылдық кезеңінде, яғни театр тарихының соңғы отыз жылдығында еңбек етіп, қазақ өнерінің мәдениетінің дамуына үлес қосып келеді.

Белгілі фотограф, КСРО журналистер одағының мүшесі, халықаралық фото көрмелердің жүлдегері – Қабдешев Қалиғұмар Қабдешұлы. 1974 – 1993 жылдар аралығында Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театрында фототілші қызметін абыроймен атқарды.ҚалиғұмарағамызтеатрдаеңбекеткенжылдарыРеспубликалық,одақтық,халықаралық фотокөрмелердің жүлдегері. 1983 жылы Достық қоғамы арқылы ұйымдастырылған түрлі-түсті көркем сурет көрмесімен Индияда, Цейлонда, Мальдив мемлекетінде және Болгария, Румыния, Чехословакия Республикасында қазақ халқының табиғаты мен еңбек ардагерлерін Еуропа мен Азия елдеріне таныстырды. 1985 жылы Москва қаласында өткен дүниежүзілік жастар фестивалінің жүлдегері. 1992 жылы А.Әшімов қойған екі сериалы «Қозы-Көрпеш - Баян-сұлу» фильмінің фотосуреттері М.Әуезов атындағы академиялық драма театры арқылы баспадан жарық көрген “СССР халық артистері” атты кітаптың және бірнеше спектакльдер бойынша жасалған үш кітапшаның авторы.

Халық қаһарманы, белгілі режиссер Ә. Мәмбетовтың авторлық кітабындағы фотосуреттердің

авторы. Ағамыздың еңбегін театрмыз әрқашанда жоғары бағалайды. 2018 жылы Қ.Қабдешевтің қордағы негативтерден бұрын соңды көрсетілмеген суреттерінен жеке көрмесін жоғары деңгейде өткіздік (фотограф А.Төлебайдың өңдеуімен).

Екінші кәсіби фоторафмыз халықаралық фото көрмелердің жүлдегері Бегишев Рафат Шафкатович 1976 жылдан бастап осы күнге дейін Ш.Айманов атындағы Қазақфильде аброймен еңбек етіп, 30-дан астам көркем фильмдерді түсіріп келеді.. 2003 жылдан 2013 жылға дейін ол театрдың 50-ден астам қойылымын суретке түсірді. М. Әуезов театрының фотоархив жинап, театр мен киноның белгілі қайраткерлерінің фотоальбомдарын және басқа да баспа басылымдарын жасауға қатысты.

Үшінші кәсіби фоторафмыз Ардақ Төлебай Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының түлегі. Қазіргі кезде ағаларының дара жолын жалғастырып жатқан жас фотограф. Соңғы үлгідегі, замануи фотоаппаратпен театрдағы жаңа қойылымдарды, көптеген мерейтойлар мен өнер майталмандарының кездесулерін суретке түсіріп музей қорын толықтыруда, Театр музейінің ұйымдастырып жатқан кешенді көрмелерінде өз ойымен жаңалықтар ұсынып, іске асырып келеді, Қордағы сақталған негативтерді өңдеп сурет басып көрмеге дайындау жұмыстарын ойдағыдай орындауда.

ҚР Тәуелсіздігінің 30 жылдығына орай М.Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театрының бастауымен келген көрерменге театр музейінің “Уақыт үндестігі “ атты көрме ұсынудамыз.

Мұнда 95 жылдық театр тарихындағы фотографтар Қалиқұмар Қабдешов, Рафат Бегишев және Ардақ Төлеубайлардың еңбектерін көрсеткіміз келеді. Бұл жоба-ның мақсаты қазақ театр өнерінің қазынасындағы фотосуреттердің үлкен бөлігін театр тарихымен байланыстыра таныстыру. Көрменің мазмұны: Аталмыш көрмеде сонау театр қалыптасқаннан бастап, түпнұсқадағы фотобаяндар, театрдың шарықтау кезеңі және қазіргі заманауи фотографтардың еңбегі қалың көрерменге ұсыналады. Сонымен қатар жоба арқылы қазақ фотопенкасының техникалық және сапалық даму процесін, заман талабына сай қаншалықты өзгергенін байқауға зер салу. Өнер майталмандарының, сахна сұлуларының түрлі эмоциясы мен қызықты сәттерін тамашалау, көне және жаңа суреттер топтамасынан сирек кездесетін үздік кадрларды көру, ерекше сезімге бөлейтіні сөзсіз. Жоспарланып отырған бұл көрменің бұрын соңды болмаған форматта ұсынылуы көпшілікті қызықтырмай қоймайтыны анық. Мұндай көрме өткен жылдарды еске түсіре отырып, қазіргі театр тынысымен өнер әлеміне сапар шегуге мүмкіндік береді. Назарларыңызға рақмет!

NATIONAL GEOGRAPHIC. THE POWER OF PHOTOGRAPHY

Оразалы Каримбаев,

*National Geographic Qazaqstan
редакциясының атқарушы директоры*

Photographers use their cameras as tools of exploration, passports to inner sanctums, instruments for change. Their images are proof the photography matters-now more than ever.

National Geographic’s journey began in 1888, when 33 explorers, scientists, and journalists signed our founding charter. These were young men, in their 20s and 30s, who were pushing themselves into the farthest corners of the world.

These founding members voted to create a society “for the increase and diffusion of geographic knowledge.” But what does that mean? It means they wanted to learn about the world, and to share that information with the world.

How we have shared that information has changed greatly over the course of our history.

In the founding days of National Geographic, the official National Geographic did not have photos in the pages of its official journal. In fact, when the first photo was added to the magazine in 1906, two board members resigned in protest.

Since 2016, the magazine has been published in Kazakhstan, uniting the world community with the help of informative, entertaining and historical materials on the widest range of directions for the development of modern society and areas of interest to it, including science, technology, history and wildlife. It tells about the achievements of leading researchers and scientists, promotes the activities of environmental protection specialists, introduces the works of the best photographers, helps to gain a deeper understanding of foreign culture and contributes to the dissemination of information about our country.

While National Geographic Society has granted over 13,000 grants to further our mission all around the world. In Kazakhstan, this includes 43 grants was given, which have included work in Kazakhstan on everything from the plants of the Altai mountains to the effects of earthquakes on medieval Silk Road city.

A global super brand that touches over 900 million consumers of every age, in every part of the world, every single month.

National Geographic pays special attention to photography in storytelling.

Storytelling is the cultural practice of sharing stories with others. There are many forms of storytelling—digital, and written—and the medium used is often reflective of the people telling the stories. Each group has specific tales they tell and many serve a purpose such as entertainment, cultural preservation, or instilling moral values. Photography, while also a form of art, is often a part of storytelling, especially in its digital form. One indication the art of photography has become its own form of storytelling is the phrase “a picture is worth 1,000 words.”

Today millions of pictures are uploaded every minute. Correspondingly, everyone is a subject, and knows it—any day now we will be adding the unguarded moment to the endangered species list. In spite of this National Geographic’s photographers continue to stand out. Why they do so is only partly explained by the innately personal choices (which lens for which lighting for which moment) that help define a photographer’s style. Instead, the very best of their images remind us that a photograph has the power to do infinitely more than document. It can transport us to unseen worlds.

The National Geographic Society focus attention on key projects that emphasize science, technology, and storytelling to help protect species-at-risk, better understand human history and culture, and conserve some of our planet’s last wild places.

Some of these projects:

1. *The Out of Eden Walk.* Pulitzer Prize-winning journalist and National Geographic Fellow Paul Salopek’s 33,000-km or 35 million footstep odyssey is a decade-long experiment in slow journalism. Moving at the beat of his footsteps, Paul is walking the pathways of the first humans who migrated out of Africa in the Stone Age and made the Earth ours. Along the way, he is covering the major stories of our time—from climate change to technological innovation, from mass migration to cultural survival—by giving voice to the people who inhabit them every day. His words, as well as his photographs, video, and audio, create a global record of human life at the start of a new millennium as told by villagers, nomads, traders, farmers, soldiers, and artists who rarely make the news. In this way, if we choose to slow down and observe carefully, we also can rediscover our world.

2. *Photo Ark.* Photo Ark uses the power of photography to inspire people to help save species at risk before it’s too late. Founder and photographer Joel Sartore has taken portraits of 11,000 species – and counting – in his quest to document our world’s astonishing diversity!

The interaction of animals with their environments is the engine that keeps the planet healthy for all of us. But for many species, time is running out. That’s why National Geographic, along with photographer Joel Sartore, is dedicated to finding solutions to save them.

We’re documenting every species in human care to inspire people to care and help protect these animals. Creating intimate portraits of an estimated 15,000 species of birds, fish, mammals, reptiles,

amphibians and invertebrates serves as an important record of each animal's existence, and a powerful testament to the importance of saving them.

How do you become a National Geographic photographer?

What does it take to be a National Geographic photographer? Must be great photography, but also the photographer must possess the attributes of intellect, passion, maturity, and hard working.

- Intellect is essential when working for the National Geographic Magazine because it is a journalistic magazine, and because – most importantly – the photographer shapes the story, and works independently of the writer, and to a great degree independent of direction from the picture editor. The photographer must be an intelligent, ethical, informed journalist. It is, very much, the photographer's story.

- Passion is an important attribute because without caring about the subject one cannot do their best creative work. Also, because of the amount of time a National Geographic photographer spends on a given story, without a real passion for the subject and the story, the photographs will really suffer. Any photographer can do a good job on an assignment of a day or a week. But when the coverage lasts for several weeks, or several months, and has tens of thousands of dollars in expenses involved, passion for the subject is essential.

- Maturity is another essential attribute. In the span of a single story a photographer may be working with slum-dwellers to a head of state. The photographer must have the maturity – the “salesmanship”, if you will – to convince this broad spectrum of individuals to give him or her access, and to allow him or her to do their photographic work.

- The ability to work hard is also important for the National Geographic photographer because of the huge amount of planning and logistical complications that must be dealt with in each coverage for the Magazine. It's not all about shooting photographs. Any Geographic photographer will tell you that the actual photographing is an extremely small part of the job.

Sources:

<https://www.nationalgeographic.org/>

<https://olsonfarlow.com/>

MILLİ TÜRK FOTOĞRAF SANATI TARİHİ VE GELİŞME SÜREÇLERİ

Prof. Ozan Bilgiseren

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Fotoğraf Bölümü, İstanbul. 14 Mart 2021

Türkiye’de şu gün bir “Milli Fotoğraf” kavramından söz edilebilir mi sorusu, başlı başına bir tartışma konusu olabilir. Ancak ‘Milli Türk Fotoğraf Sanatı Tarihi ve Gelişme Süreçleri’ konusuna açıklık getirebilmek için kronolojik tarihe de hızlıca bir göz atmamız gereklidir. Fotoğrafın bir buluş olarak 19 Ağustos 1839’da Paris’te Da-guerre tarafından Fransız Bil-imler Akademisi sayesinde dünyaya anons edilişinin üzeri-nden çok da zaman geçmeden bu icadın ilk ulaştığı yerlerden

başında Osmanlı topraklarını ve İstanbul yer almaktadır. Dolayısıyla Türklerin fotoğrafın icadından kısa zaman sonra bu sanatsal aracı hemen tanıdığı ve benimsediği tarihi belgelerden yer almaktadır. Bu konuda en eski belge niteliğindeki yayın -ilk Osmanlı Türk resmi gazetesi- Takvim-i Vekayi'de 28 Ekim 1839'da yer almıştır. Bahsi geçen makalede bu icadın teknik özellikleri yazıya konu edilerek, iki mucid Louis-Jacques-Mandé Daguerre ve William Henry Fox Talbot'a yer verilmiştir (Takvim-i Vekayi: 28 Ekim 1838, Sayı 186). Buluş Fransızlara ait olduğu için dünyanın ilk grup fotoğraf gezisi de 21 Ekim 1839 tarihinde Fransız ressamlar: Emile Jean Horace Vernet, Charles Marie Bouton ve Daguerreotypist Frédéric Auguste Antoine Goupil-Fesquet'in yer aldığı bir ekip tarafından Marsilya'dan bir gemi yolculuğuyla başlatılır. Marsilya'dan sonra Yunan Adaları'na geçen gezginler, İskenderiye, Kahire, Süveyş ve Ortadoğu şehirlerini çoğunlukla gemiyle ve karadan yaptıkları keşif yolculuklarının büyük bir kısmında deve sırtında tamamlar. Beyrut üzerinden yine bir gemiye binerek Larnaka, Kos Adası, İzmir, İstanbul, Malta ve Roma'ya üzerinden tamamlayan gezgin fotoğrafçılar başlangıç noktası olan Marsilya'ya tam 7 ay sonra geri dönmüş olur. Dolayısıyla dünyada ilk defa fotoğraflanan mekanların, şehirlerin, arazilerin ve anıtsal tapınakların önemli bir kısmı o dönem Osmanlı topraklarında bulunmaktadır. Noel Marie Paymal Lerebours ve ekibi, Mısır, Filistin ve Beyrut'un ilk fotoğraflarını ve manzaralarını, daha sonra "Excursion Daguerriennes: Vues et Monuments les plus Remarquables du Globe" adı ile 1840-1843 yılları arasında derleyerek albüm serisine dönüştürür. Yine Lerebours'un ekibinden Joly de Lotebiniere Nil nehri boyunca fotoğraf çekmeye başlar, Suriye, Lübnan ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde fotoğraflar çeker. Bu tür belgeler daha sonraları da devam edecektir. Ve bunlar meşhur Yıldız koleksiyonunun envanterine alınmış bulunan fotoğrafların oluşumuyla sonraki yıllarda tarihi bir önem kazanacaktır. Goupil Fesquet öncülüğünde yapılan çalışmalar 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının büyük bir kısmı ve buradaki o günlerde yaşanan günlük hayatın çeşitli yönleri ile belgelenmesi adına eşsiz çalışmadır. Yine Osmanlı İmparatorluğu için tarihin önemli dönüm noktalarından biri olan 1853-1856 yılları arasında iki buçuk yıl süren Kırım savaşı, savaş fotoğrafçılığının ilk defa İngilizlerle müttefik olan Osmanlı saflarında yer alan Roger Fenton tarafından yapılması sağlanmıştır. Ayrıca o yıllarda yine başta İngiliz fotoğrafçı ve gravürücü James Robertson olmak üzere "oryantalistler" olarak adlandırılan pek çok batılı fotoğrafçının İstanbul'a gelmesi ve Anadolu üzerine belgesel ve sanatsal anlamda kendilerine yeni imkanlar aramaları söz konusu olmuştur. Kırım Savaşı vesilesiyle 1856'da İstanbul'a gelen kimyager Rabach ilk profesyonel fotoğrafhaneyi İstanbul'da açmıştır. Rabach sayesinde, Osmanlı tebaasına mensup fotoğrafçıların yetişmesi mümkün olmuştur ki Abdullah Biraderler (Abdullah Freres) Türk fotoğrafçılık tarihinin ilk büyük ismi olarak meşhur olmalarını Rabach'ın çıraklığını yapmalarına borçludur. Rabach'ın 1858'de Almanya'ya dönüşü ile stüdyoyu devralan Abdullah Biraderler Osmanlılarda yerli fotoğrafçıların devrini başlatan öncü isimlerdendir. Abdullah Biraderlerin büyüğü -sonradan Abdullah Şükri adını alacak olan birader- Wichen ve kardeşi Kevork fotoğrafçılıktan önce minyatür ve resim yapmaktadır. Fotoğrafçılıktaki başarılarında bu becerilerinin katkısı da büyüktür. Kardeşler, ustaları Rabach'tan kalan stüdyoyu geliştirmiş ve kısa zamanda ticari başarıları meşhur olup stüdyo çalışmaları yanında İstanbul'daki kültür ve sanat eserleri ile günlük hayatı belgelemeye dayalı seri fotoğraf çalışmalarıyla da en önemli görsel kültür miraslarımızdan Yıldız koleksiyonunun hazırlanmasında büyük katkı sağlamışlardır. Abdullah Biraderler Osmanlı Sarayınca da oldukça takdir görmüş 1862'de "Ressam-ı Hazret-i Şehriyari" unvanı ile Sultan Abdülaziz'in fotoğrafçılığını da üstlenmişlerdir. Bu unvan, Sultan Abdülaziz'den sonra Sultan İkinci Abdülhamid devrinde de devam etmiştir. Abdullah Biraderler edindikleri imtiyazı fotoğraf kartlarının arkasında, bu ibare ile beraber Sultan'ın tuğrasını da bastırarak, unvanı ticari anlamda kullanmışlardır. Başarılı bir meslek hayatına sahip bu iki kardeş, Abdullah Biraderler meslekleri itibarı ile çeşitli madalyalar almışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda parçalanan Osmanlı toprakları ve kurtuluş savaşı veren Türkiye için fotoğraf sanatının gelişimi oldukça önemli olmuştur. Savaş sırasında fotoğraf Milli Ordu'nun yabana atılmayan gücünün dünyaya tanıtılması için önemli bir unsur olmuştur. Dolayısıyla Milli Mücadele esnasında propaganda anlamında başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere savaşın önemli anlarını belgeleyen Türk fotoğrafçılar bu makale başlığıyla ilişkili olarak ilk milli Türk fotoğrafçılar olarak anılabilir. Atatürk'ün fotoğrafçıları olarak da bilinen bu önemli isimler: Cemal Işıksel

(1905-1989), Cemil Filmer (1895-1990), Esat Nedim Tengizman (1897-1980), Etem Tem (1895-1971), Namık Görgüç (1895– 1945) ve Selahattin Giz'dir (1912–1994). Savaş sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de Batı'ya tanıtılmasında yine propaganda anlamında fotoğraf sanatına ve fotoğraf sanatçılarına büyük sorumluluk düşmüştür. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında, fotoğraflarıyla genç cumhuriyetin ve Türk insanını çok yönlü olarak belgeleyen ve dünyaya tanıtılmasında en büyük görevi üstlenerek karşımıza çıkan en önemli isim Avusturyalı fotoğrafçı Othmar Pferschy'dir. Türkiye Cumhuriyeti görsel tarihinin en kıymetli kısımları olarak sayılan 1714 adet negatif ve 1293 adet fotoğraf baskısı şu gün İstanbul Modern Sanatlar Müzesi Fotoğraf Bölümü arşivlerinde yer almaktadır.

Cumhuriyet kuşağında 1950'lerden 2000'lere kadar dünya çapında en meşhur fotoğrafçımız: Ermeni asıllı üstat Türk fotoğrafçı –kendi değimiyle fotomuhabir- Ara Güler'dir. Gerek genç yaşlarda aldığı tiyatro eğitimi, gerek sinema sanatına olan düşkünlüğü, meraklı ve maceracı kişiliği ile başta İstanbul olmak üzere Türkiye'den ve dünyadan önemli fotoğraf serilerine, portrelere, tanıklıklara ve belgelenmelere imza atmış bulunan Ara Güler Türk fotoğrafının gelmiş geçmiş en büyük sanatçılarından biridir.

Bu kısa makalede anlatılmaya çalışıldığı üzere aslında pek çok etnik grup başlangıçta Osmanlı ve ardından Türk fotoğrafının gelişmesinde oldukça önemli görevler üstlenmiş, yine fotoğrafın icadından halen günümüze kadar bir çok Batılı fotoğrafçı da Türk Fotoğrafına doğrudan önemli etkilerde bulunmuştur. 21. yy'da halen daha milli bir Türk Fotoğrafından bahsetmek mümkün olabilir mi bundan kesin emin olmamakla birlikte Türkiye'den dünya çapında önemli fotoğrafçı isimlerin çıktığını ve Türk fotoğrafçıların da milli meseleleri ve milli konuları fotoğraflamaya yöneldiklerini söylemek de yanlış olmaz.

ҰЛТТЫҚ ТҮРІК ФОТО ӨНЕРІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІ

Озан Билгисерен,

Профессор,

Мимар Синан Көркем Өнері Университетінің

Фотография кафедрасы,

Күнімізде Түркияда «Ұлттық фотография» ұғымын қалыптастыру деген сұрақтың өзі талқылау тақырыбы болуы мүмкін. Бірақ тақырыбын нақтылау үшін біз хронологиялық тарихқа үңілуіміз керек.

Фотографияның ортаға шығуы 1839 жылы 19 тамызда, Париждегі Француз Ғылым Академиясындағы Дагер тарапынан әлемге жарияланды. Осыдан кейін Фотография ұғымы Осман топырағының шаһары Стамбулда танымалдылығын арттыра бастады. Осылайша, тарихи парақтарда фотографияның ортаға шығуынан бастап түріктер бұл көркем құралға деген өздерінің қызығушылығын танытқан туралы деректер тіркелген.

Бұл тақырыптағы ең көне құжат 1839 жылы 28 қазанда Османлы түріктерінің алғашқы ресми газеті Векай күнтізбесінде жарияланған. Жоғарыда аталған мақалада бұл өнертабыстың техникалық ерекшеліктері жазбаша түрде жазылып, екі өнертапқыш Луи-Жак-Манде Дагерр мен Уильям Генри Фокс Талбот туралы айтылды (Таквим-и Векайи: 1838 ж. 28 қазан, 186 шығарылым).

Өнертабыс француздарға тиесілі болғандықтан, әлемдегі алғашқы топтық фотографиялық сапар 1839 жылы 21 қазанда Марсель кемесінде француз суретшілерінің тобымен басталды. Бұлар: Эмиль жан Горац Верне, Чарльз Мари бутон және Дагерреотиптік Фредерик Август Антуан Гупиль-феске. Марсельден кейін грек аралдарына сапар шеккен саяхатшылар Александрия, Каир, Суэц және Таяу Шығыс қалаларына экспедиция ұйымдастырған саяхатшылар сапарының көбісін кемемен және түйенің үстінде өткізген. Бейрут арқылы қайтадан кемемен

жолға шыққан фото сүретшілер, Ларнака, Кос аралы, Измир, Стамбул, Мальта және Римдегі саяхатынан 7 айдан кейін Марсельге оралады. Осылайша, әлемде алғаш рет суретке түсірілген орындардың, қалалардың, жерлердің және монументалды ғибадатханалардың ауқымды бөлігі сол кезеңдегі Осман империясының аумағында орналасқан. Ноэль Мари Паймал Зеребурс және оның командасы Египет, Палестина және Бейруттың алғашқы фотосуреттері мен пейзаждарын, 1840-1843 жылдар аралығындағы «Excursion Daguerriennes: Vues et Monuments les plus Remarquables du Globe» жасалған альбомдар қатарына қосқан. Сондай-ақ Леребурлар тобының мүшесі, Джоли де Лотебиниер, Нил бойында фотосуреттер түсіре бастаған, Сирияда, Ливанда және Анадолының әртүрлі аймақтарында сурет түсірлімі орын алған. Мұндай құжаттама кейінде жалғасын тапқан. Бұл құжаттамалар кейінірек әйгілі жұлдыздар жинағында орын алумен қатар тарихи маңыздылыққа ие болады. Гупил Фескет жетекшілігіндегі жұмыс 19 ғасырдағы Османлы географиясының көп бөлігі мен сол кездегі күнделікті өмірдің әртүрлі аспектілері туралы бірегей зерттеу болып табылады. Осман империясы үшін тарихтағы ең маңызды бетбұрыс кезеңдердің бірі болған 1853 - 1856 жылдар аралығында екі жарым жылға созылған Қырым соғысы туралы бірінші рет соғыс фотосуреттерін Османлы қатарында орын алған британдық Роджер Фентон тарапынан түсірілген болатын. Сонымен қатар, осы жылдары «шығыстанушылар» деп аталатын көптеген батыс фотографиялары ретінде білінген Британдық фотограф және Гравер Джеймс Робертсон Стамбулға келіп, Анадолы туралы деректі және көркемдік тұрғыдан өздері үшін жаңа материал мен мүмкіндіктер іздей бастаған. 1856 жылы Қырым соғысына байланысты Стамбулға келген химик Рабач Стамбулда алғашқы кәсіби суретшілік зертханасын ашқан. Рабахтың арқасында Османлы тақырыбына жататын фотографияларды дайындауға мүмкіндік туды, ал Абдулла ағайындылар (Абдулла Ферес) өздерінің түрік фотографиясы тарихындағы алғашқы танымал есім болуларын Рабахқа шәкірт болуына байланысты болғанын атап өту керек. 1858 жылы Рабахтың Германияға оралуымен фото студияны жұмыстатқан Абдулла ағайындылар османдықтарда отандық фотографиялар дәуірін бастаған алғашқы ізбасарлар болып табылады. Абдулланың үлкен ағасы-кейіннен Абдулла Шукри есімін алған ағасы-Уичен және оның ағасы Кеворк фотосуреттің алдында миниатюралар мен кескіндемелермен айналысқан. Бұл дағдылары, табысты сурет жасауына үлес қосқан. Бауырластар шеберлері Рабахтан қалған студияны дамытып, аз уақыттың ішінде коммерциялық жетістіктерімен танымал болды және олар өздерінің маңызды фотосуреттерімен көрнекі мәдени мұрамыздың бірі болып саналатын Жұлдыз жинағын дайындауға үлкен үлес қосты. Стамбулдағы мәдени және көркем шығармаларға негізделген және күнделікті өмірді суреттеген фотосурет қойылымдар шығарған. Абдулла ағайындылар Османлы сарайы тарапынан жоғары бағаланды және олар 1862 жылы Сұлтан Абдулазизді суретке түсірумен «Суретші-и Хазрет-и Сехриари» атағымен марапатталды. Бұл атақ Сұлтан Абдулхамидтің кезінде, Сұлтан Абдулазизден кейін де жалғасты. Абдулла ағайындылар осы фразамең бірге өздерінің артықшылықты фотокарталарының артына сұлтанның қолтаңбасын басып, бұл атақты коммерциялық мақсатта қолданды. Кәсіби өмірі сәтті өтіп жатқан бұл екі Абдулла ағайындылар, мамандықтары үшін түрлі медальдарға ие болды. Бірінші дүниежүзілік соғыстың аяғында ыдыраған Осман империясы және азаттық соғысы үшін күрескен Түркия үшін фотография өнерінің дамуы өте маңызды болды. Соғыс кезінде фотография Ұлттық армияның қуатын әлемге танытудың маңызды элементіне айналды. Сондықтан, тәуелсіздік соғысы кезіндегі үгіт-насихатты әрі соғыстың маңызды сәттерін сақтаған оны үгіттеумен жұмыстаған Гази Мұстафа Кемал Ататүрік бастаған, алғашқы ұлттық түрік фотосуретшілер, осы мақаланың тақырыбына қатысты деп айтуға болады. Ататүріктің фотографиялары деп аталатын бұл маңызды есімдер: Джемал Ишиксел (1905-1989), Джемил Фильмер (1895-1990), Эсат Недим Теңізман (1897-1980), Этем Тем (1895-1971), Намык Гөргүч (1895-1945) және Селлахаттин Гиз (1912-1994). Жаңадан құрылған Түркия Республикасының соғыстан кейінгі жағдайын Батысқа фотография арқылы таныстыру, насихаттау өнері фотографияларға үлкен жауапкершілік жүктелді. Осы жауапкершілікті жұмысты абыроймен атқарған есім Австралиялық фотограф Оттмар Пферчий. Түркия Республикасы 1714 жылдың көрнекі тарихының ең құнды бөлігі болып саналады Барлығы 1293 Барлығы

негативті және фотопринтермен басып шығару Қазіргі кезде Стамбулдың қазіргі заманғы өнер мұражайы Фотосуреттер бөлімінде орналасқан. Түркия Республикасы ең бағалы бөлігі болып саналатын тарихи 1293 дана фотосуретті басып шығарылды, қазіргі кезде Стамбулдың өнер мұражайы Фотосуреттер бөлімінде орналасқан.

1950 - 2000 жылдар аралығында Республикалық ұрпақтың бірі болған әрі біздің бүкіл әлемдегі ең танымал фотосуретші: Армения ұлтының өкілі шебер түрік фотосуретшісі, өзінің баяндауынша фототілші Ара Гүлер. Жас кезінен бастап ол театрға, кино өнеріне деген сүйіспеншілігімен, және әуесқой мінезімен ең алдымен Стамбулда әрі Түркияны және әлемнің көптеген фотосуреттерімен, портреттер Ара Гүлердің қолынан шыққан еңбектері әрі қолы қойған туындылары. Түрік фотографиясының тарихы - ең танымал суретшілердің бірі. Осы шағын мақалада түсіндіруге тырысқандай, іс жүзінде көптеген этникалық топтар Османлы, содан кейін түрік фотографиясын дамытуда өте маңызды міндеттерді өз мойнына алды және көптеген батыстық фотосуретшілер, фотография ортаға шыққанан бастап түрік фотосуреттеріне тікелей әсер етті.

XXI ғасырда әлі де түрік фотографиясы туралы айту орынды ма, емес пе, алайда Түркиядан әлем деңгейінде маңызды фотографтардың шыққандығы және де түрік фотографтары ұлттық және ұлттық мәселелерді суретке түсіруге бағытталғанын айту қате болмас.

Стамбул. 2021 ж. 14 наурыз

ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫМДАҒЫ ЕҢ БИІК КЕЗЕҢ

Серік Мұқышұлы,

Қытай Халық Республикасы, «Алтай этно-фотография қоғамы» төрағасы.

(Әлемдегі он үздік фотографтың қатарындағы қазақ. 2017ж)

Ассалаумағалейкүм қадірменді Асылхан мырза! Сіздің 60 жасқа келген мерей тойыңыз құтты болсын және туылған күніңізге байланысты өткізіп жатқан Фотоөнердің дүниеге келгеніне 180 жыл толуына байланысты «Халықаралық Фотоөнер жайлы ғылыми жиналысының» табысты болуына шынайы тілектестік білдіремін.

Мен фотоөнер дегенде аса тебіренетін жанмын, себебі фотоөнер бұрын менің өмірімнің бір бөлігі еді. Ал қазіргі кезде менің өміріме айналып кеткендей. Фотоның көркемдік жағы фотоөнер арқылы, фотоаппарат арқылы әсемдік жақтарын көптеп зерттеп сол бағытта көптеген жұмыстарды жасап жүргендер бар өйткені біздің Шыңжаң өңіріндегі фотография өнерімен айналысып жатқандардың 100%-ға бәрі-бәрі фотоөнердің фотоаппарат арқылы түсіретін сұлу көріністерін, көркем көріністерін, әсем көріністерін түсіруге құштар. Оған себеп Алтайдың маңынын барлығы да әсем табиғат-көркем көріністер. Қолында фотоаппараты бар кісі оны түсірмесе

тұра алмайтын жағдайда десем де болады.

Осы 20 жыл бастан өткеннен кейін артыма қарап өзім не істедім, қандай жұмыстар атқардым деп есеп беретін кезім келген шығар деп қарасам, өзімнен өзім ұялдым. Шыны керек фотоөнердің мәні не екенін 20 жылда түсіне алмаппын, әсем сурет пен сұлу табиғат, сұлу қызбен, тамаша-тамаша композициялар - бұл менің халыққа беретінім ба, халық менен осыны тілей ма, осы жайлы көп ойландым, көп толғандым. 20 жылым осылай ғана өткен екен деген ой өртеді. Ал енді соңғы 10 жылға көз тастасам мен үшін, фотоөнердегі ең керекті уақытым осы 10 жыл болған екен. Өйткені фотоның мәні, оның не екенін соңғы 10 жылда білдім. Фотоөнерінің, фотографияның нағыз мәні, нағыз сыры, оның беретіні – шынайылық екенін ұқтым. 20 жыл қолыма фотоаппарат алып фотографиялық өнермен айналысып жүрген кезде мен өз ұлтымның ерекшеліктерін фотомен жазып түсіре алмаппын. Менің халқым яғни Алтай өңіріндегі қазақ

малшыларының қазірге дейін жалғасып келе жатқан дәстүрлі - көші-қонды фотографиямен басқаға көрсету мендегі міндеттей сезілді. Міне осындай оймен, осындай талаппен соңғы 10 жылда фотографиялық өмірді бастап кеттім. Ойлап қарасам, бұл менің шығармашылығымдағы ең биік кезең екен.

Жұмыс жасай жүріп 2011 жылы көктемде жігіттердің яғни бауырластарымның фотоөнердегі өрісінің қаншалықты биікте екенін сынау үшін фотографиялық көрме ұйымдастырдық. Сол 2011 жылы көктемде Алтай қаласында қазақ фотографтарының алғаш фотокөрмесі өтті. Сол кезде қоғамда байқалғаны біздің еліміз де, қандастарымыз да фотоөнер қазаққа тән емес деп, қазақтан басқа ұлттардың айналысатын ерекшелігі деп санаған екен. Бауырластарымыздың жалпы шығармашылық көрмесіне қатысқан қандастарымыз және басқа ұлт өкілдері сол залға кірген сәтте таң-тамаша, аң- таң болып суреттерді бірінен кейін бірін үлкен қызығушылықпен тандана қарады. Сол кезде қазақ фотоөнерінің жетістікке жеткенін көрсете алдық деп ойладым. 2013 жылы қазақ фото сайты аштық. Бұл біздің Шыңжаңдағы фотомен әуестенетін қызығушылығы бар және белгілі табыстарға жеткен жандардың бір-бірімен тәжірибе алмасуына арналды. Бұл бір жақсы мінбе болды. Сондықтан да, 2014 жылы Алтай қаласында тұңғыш рет «Суреттер сөйлейді» атты фотографиялық кеңесті құрдық. Бұл шарамыз 2014-2019 жылдар арасында жалғасты. 2016-2017 жылдары біз үлкен мақтанышпен Асылхан ағайды шәкірттерімен бірге осы кеңеске қатыстырдық.

Мен осы орайда қандас фотографтарының жанашыры ретінде сіздерге, Асеке ұйымдастырып отырған шараларыңызға шашу ретінде осы альбомды ұсынып отырмын. Қашанда бақытты болыңыз, ғұмыр жасыңыз ұзақ болсын! 60 жастық мерей тойыңыз құтты болсын! Ұйымдастырып отырған «Халықаралық ғылыми жиналысыңыз» табысты болсын! Сәттілік тілеймін!

МОНГОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ФОТОГРАФИЯ ӘЛЕМІ

Жанарбек Ақби,

*(Монголия. Халықаралақ дәрежедегі спорт шебері,
фотограф, этнограф.)*

1940 жылы Баян-Өлгий аймағы орнасымен жергілікті халықтың өз жер аумағын қорғау үшін әскери ішкі істерге тартып оларды, фото түсіру істерін ұқтырып қолдарына фото апарат беріп бұл салаға тартады. Осындай үкімет тапсырмасымен қол апарат ұстаған алғашқы адамның бірі қоғам қайраткері Қалқабай Орын, чекисті Рақатжан Қали сынды бір топ ардагерлерді еске алғанды жөн көрдім. Олардың қандай фото түсіргені сол замандағы заң және тыңшылар ұйымының мұрағатын қарау мемлекеттің құпиясы болғанымен. Монголия қазақтары ішінен алғаш қолына апарат ұстап фото түсіргенде осы жандар еді. 1940 жылдардың ортасында Баян-Өлгий Аймақ бастығы Жеңісхан аймақтың әр іс қыймылын суретке түсіріп отыруды тапсырған бұйрығын көрген едім, бірақ фото суретшінің аты жазылмапты. (соған қарағанда Баян-Өлгийде фото студия 1944 жылдары бастау алған сияқты. Себебі менің меншік архивімде 1945 жылдан бастап түсірген фото суреттер бар, авторы жазылмаған.

Жалпы Монголия Қазақ фотографтары фото студиядан бастау алып дамыды. Бай-Өлкедегі әр бір іс қыймыл, мереке, халықтың портреті бәрі-бәрін осы мемлекеттік фотостудиялар атқарып келді. Сол бір көне студияны 3 дәуірге бөліп қарасам 1950-1970 жылдары Мұрат, Би-жамила Қасен(әйел), Мәкен,(әйел), Зылипа Қыдыржан. Іргебай сынды фотографтар халыққа қызмет жасады бұл фотографтардың ішінде Ең танымалы Би-жамила Хасен қызының туындылары ерекше еді. Себебі Би-жамиланың қарапайым халық портретінен әр алуан оқиғалар, өнер, спорт барлық тақырыпта Би-жамиланың қол таңбасы көрінеді. Қасен қызы Би-жамила апамыздың дәуірінде ұстап жүрген апыраттары смена, иунител сынды апаратыр еді.

1970-1990 жылдары Бәкенай (әйел), Қуаныш, Липа, Бәкен Қанағат, Қизат, Гаухар Құсман, ерлі зайыпты Тәби-Ардақтарда сол заманның фотографының нығайып дамуына өз үлестерін қосты. Бұлардың ішінде арнайы фотографияны оқып келген Құсман қызы Гаухардың жаңашыл түсіру әдіс, тәсілдері әр алуан фотолары елді қызықтарса ерлі зайыпты Тәби Ардақтардың

авто портреттерінде түсіру артқы фондарын құбылту істері сол заманның жаңашыл стилдері көптің ризашылығын туғазған еді.

Сол кезде апыраттары фет, зорти, зенит, фентегон шип болды.

Монголия қазақтарында керемет дамып кетпеседе фото журналистерде сол заманның баспа сөзіне өз кейіпкерлерін автопортретін бастарды. Бұлардың сапында жазушы әрі қосымша фото-журналистер І.Яки, Х.Даян, М.Қабдай, А.Шоңайлар болса, Бас қаладағы Республикалық бас басылым “Үнэн” газетінің фотожурналистсі Бірдіхан деген қазақ болды.

Фотостудиясыз жан тәнімен бұл фотографияны өміріне серік еткен адамдардың басын Монгол елінің қайрткері сардабал елші Сайран Қадер бастайды. Сайран Москвада сыртқы істер ісін қазіргі ел басы Қасым Жомарт Тоқаевтермен бірге оқыған. Сол заманда өз степендиясына сатып алған апыратымен әлемді шарлап фото түсірді. Сайран Қадер арап әлемінде 40 жыл елшілік қызметін жасағанда қолынан апыратын тастаған емес. Әлем елінің 100 астам елінің бәріне барып өзі қалаған фотосын түсірген Сайран Қадер қазірде Америка мұхит жағалауында фото түсіріп жүр.

Бұдан кейінде қаншама мықты әуесқой фотографиялар шыққанымен қандай фото түсіріп жүргені бізге мәлім емес фотографияларды іздемедік себебі бұл мақала Монголия қазақтарының фотографиялары жайлы жазылған тұңғыш мақала шығар деген ойдамын. Болашақта барлық дәуір фотографияларын зер салып әліде толықтырып жазармын.

Ал өз басыма келсем 1980 жылдардың ортасында оқушы едім. Әкем сатып әкеп берген фед маркалы фото апыратпен суретке түсіруді бастадым. Менің бала кезде әдемі табиғатты фотоға түсіруді құмарттым. Бай-Өлкенің орталығына барып пленклерді тапсырып кетеміз. Бәлен күні кел суретінді ал деген күні түсірген суретерімді көруге асығатынымын. Басқалар адам портреті болса менікі табиғат фотолары еді. Елдің таңырқай қарайтынын аңғаратынымын. Фото студия қызметкері «міне нағыз фотография» - деп пленкімді жудырғай келген сайын суреттерімді көріп -Бұл қай жер -деп қызығушылығын білдіретін. Орта мектеп бітіріп. Түркияда оқыдым. Станбулдан жаңа Фед5 деген апарат сатып алдым. Әсем Түркияны суретке түсірдім. Бұдан

кейінгі ғұмырымда фото апараттарымды қолымнан түсірген емеспін. Бүгінгі Монғолия қазақтарының этнографиялық фотоларын түсіріп 10 шақты альбомдық фотолар дайындадым бірақ қаржылық мәселеге байланысты фото альбомдарымды шығарған жоқпын болашақта жоспарлармын.

Бүгінгі таңда әлем туристері Монғолияға ағылса, мен өмір сүретін қазақтар шоғырланған Бая-Өлгий аймағына келуге құмар. Себебі қақтың бүркітшілік шынайы көшпенді тірілігіне қызығады. Бұл тақырыптар әлем туристерінің ерекше назарында. Қақтың бүркітшілік өнерін фотоға түсіру менінде асқақ арманым себебі әр күні бұрынғыданда әдемі фото түсіруді армандаудамын.

ФОТОГРАФИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ ВЧЕРА, СЕГОДНЯ И ЗАВТРА

Талаббаев Рустам Эргашалиевич,
*Узбекский государственный институт
искусства и культуры, преподаватель кафедры
“Звукорежиссуры и операторского искусство”*

Фотография – это одно из самых великих изобретений человечества. Слово фотография (от греческого фото – свет, граф – рисую, пишу) – означает рисование светом. В это изобретение вложен труд ученых многих поколений разных стран мира.

Но историю изобретения фотографии нельзя представить без имени английского учёного Вильяма Фокса Генри Тальбота (1800 - 1877), который добился получения негативного изображения, благодаря которого можно было печатать копии в неограниченном количестве. В Узбекистане фотография прошла своеобразный путь развития. Прекрасная природа, знаменитые на весь мир памятники зодчества, неповторимые национальные традиции и обычаи нашего народа всегда находились под пристальным вниманием объектива фотоаппарата, привлекая многих знаменитых фотографов со всего мира.

В этом есть особая заслуга основателя узбекской школы фотографии Худайбергена Диванова. Основоположник узбекского национального фотоискусства и документального кино Худайберген Диванов родился в Хорезме в 1879 г. в семье дворцового секретаря Нурмухаммада Дивани, приближенного к хивинскому хану Сейиду Мухаммаду Рахиму II, который был просвещенным человеком, писал звучные стихи под псевдонимом Фируз.

Так случилось, что Х.Диванов, любознательный мальчишка, однажды стал участником фотосессии, которую проводил некто Вильгельм Пеннер, немец из поселка переселенцев-менонитов близ Хивы. В.Пеннер заинтересовал юного хивинца Худайбергена самим процессом фотографирования, проявления стеклянных негативов и печатанием снимков. Мальчик быстро освоил все сложные технологические операции и научился выполнять фотографические снимки подаренным ему немецким аппаратом марки «ЗОТ».

Молодой фотограф поступил работать на хивинский монетный двор, а в 1907г. был включен в состав дипломатической миссии первого министра Хивинского ханства Ислама Ходжи, направленной в Санкт-Петербург для увековечивания этого события. В столице Российской империи Х.Диванов изучал тонкости фотографического дела у признанных профессионалов. Его оставили на два месяца для стажировки после завершения работы хивинской дипломатической миссии. Х.Диванов привез на родину различные фото и кинопринадлежности, в том числе кинокамеру марки «ПАТЭ» №593, что позволило ему самостоятельно снять первый узбекский документальный киносюжет о выезде на фаэтоне в 1910 г. хивинского хана Асфандияра. Сохранились также его первые киноленты «Памятники архитектуры нашего края» (114 метров, 1913 г.), «Виды Туркестана» (100 метров, 1916 г.) и др.

Он снимал не только в Хорезме, но и в Ташкенте, Ферганской долине и других областях и до 1937 года был летописцем республики. Как участник движения младохивинцев в годы сталинских репрессий он был арестован, объявлен «врагом» народа и расстрелян в янгильском лагере 4 октября 1938г. Х.Диванов стал настоящим пропагандистом фото и киноискусства. Он демонстрировал собственные и иностранные фильмы в людных местах Хивы, приобщая земляков к фотографии, распространял снимки памятников Хорезма со сделанными собственноручно поясняющими надписями.

Фото и киноработы Х. Диванова проникнуты неподдельной любовью к народу и истории Хивы. На ряде фотографий, напечатанных им, имеются надписи арабским шрифтом, сделанные прямо на стеклянных негативах самим автором. По датировкам надписей можно заключить, что молодой мастер приступил к творческой работе, уже в 1892 – 1893 гг. (1310 – 1311 гг. хиджры).

История узбекской фотографии является неотъемлемой частью мирового фотоискусства и Центральная Азия, в частности Узбекистан, был своего рода полигоном для любителей этого вида искусства.

В годы независимости развитию фотоискусства было уделено особое внимание. Создание кафедры компьютерная графика и художественное фото в Национальном институте искусств и дизайна им. Камолиддина Бехзода способствовало появлению молодых способных фотохудожников. Также, деятельность школы творческой фотографии при Ташкентском Доме фотографии стало большой поддержкой в развитии фотоискусства страны.

В 1991 году, после обретения Узбекистаном независимости, впервые в Средней Азии в Ташкентском театральном-художественном институте им. А.Н. Островского по инициативе заслуженного деятеля искусств Узбекистана, обладателя Государственной премии, профессора Абдурахима Исмоилова открылось отделение «Кинооператорство». Постановлением Президента Республики Узбекистан № 1771 от 4 июня 2012 года создан Государственный институт искусства и культуры в котором я работаю преподавателем в кафедре звукорежиссуры и операторского искусства.

В настоящее время фотографы Узбекистана работают по разным жанрам фотографии. Например свадебная фотография, съемка мероприятий, портретная фотография, предметная фотография, художественная съемка, фэшн фотография, архитектурная съемка, съемка в путешествиях, фотожурналистика, спортивная фотография и масса других жанров.

Изменения, произошедшие в фотографии, помогли определить современную культуру. Ведь факторы влияния на эстетику фото

снимков не ограничиваются платформами, на которые мы приходим в поисках идеальных изображений.

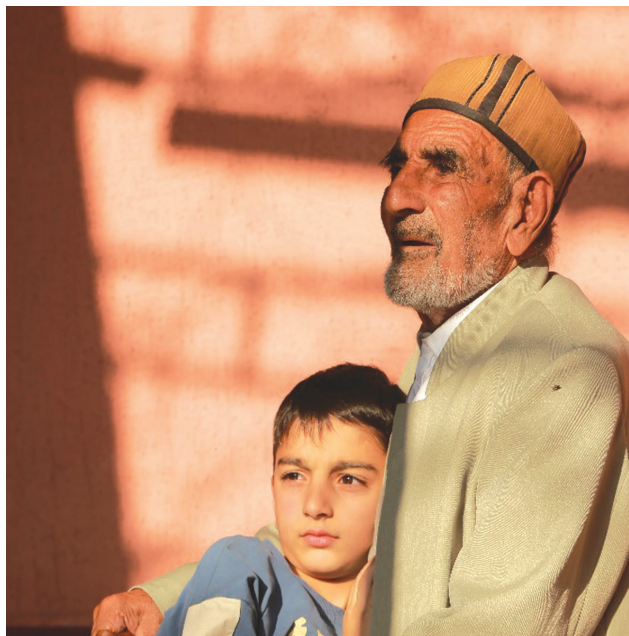
В 2020-м клиенты и фотографы предпочитают атмосферные и эмоциональные кадры, уделяя все меньше внимания технически правильным снимкам. Рынок определяют изображения с уникальным взглядом на повседневную жизнь, которые демонстрируют особенности различных культур и местных традиций.

Изображения на все мыслимые темы стали намного привлекательнее. Эстетика 2020-х существенно отличается от стандартных, постановочных кадров, которые преобладали в фотографии в течении десятилетий. Новая эпоха – время независимых мыслителей, самовыражения и иллюстрации идеалов, актуальных для местных и иностранных рынков.

То, что востребовано сегодня, и то, что предлагают современные фотографы, явно отличается от того, что было популярно год, два или пять лет назад.

Клиенты, фотографы и интернет-пользователи хотят видеть в фотографиях более глубокий смысл. В мире не осталось места для изображений, которые не оказывают культурного и визуального влияния. В конце концов, фотография зависит от культуры и, в свою очередь, влияет на нее.

Эстетика фотографии прошла долгий путь в последнее десятилетие. Традиционный подход заменили целостные композиции, которые выглядят более оригинально и креативно. Это стало основной движущей силой современной визуальной культуры с ее взлетами, падениями и, наконец, победами.

Использованная литература:

1. 125 лет узбекской фотографии. Т. I. Ташкент, 2005 – 2007.
2. Фотовыставка «130-летие со дня рождения основателя узбекского фотоискусства и первого кинооператора Худайбергана Диванова». Ташкент, 2009.
3. Каюмов М. Начало XX века. Туркестан. Узбекистан. Первые шаги национального кинематографа. Народное слово, 11 октября 1995 г.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ФОТОГРАФИЯ ӨНЕРІНІҢ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ

Алхаров Оңғарбек Есенбайұлы

*Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы
«Кино және ТД» факультеті оқытушысы*

Фотография екі ғасырдай дамуды артқа тастап бүгінгі күнге жетіп отыр. Осынау уақыттардың ішінде фотографиялық технологиялар үздіксіз даму үстінде ғана болмай, арнайы өнер түрлеріне де әсер етіп, адамзат санасында бейненің сақталатынын, көркем дәрежеде уақытты тоқтата алатынын сан мың рет дәлелдеді. Бейнелеу, кино және т.б. өнер түрлерімен қоян-қолтық техникалық және технологиялық арақатынастары жалпы өнер функциясы мен көркемдік дәрежесін және де қарапайым көрерменнің эстетикалық талғамын өсірді.

«Соңғы кезде фотография, музыка мен би секілді көпшіліктің ойын-сауығы секілді танымал болды. Барлық

өнер түрлеріндей сияқты көпшілік көркемдік мақсатына сүйенбей-ақ айналысып жүр. Бұл ең алдымен әлеуметтік рәсім, қорқыныштан қорғау және өзін-өзі растау құралы іспеттес»-дейді, Сьюзан Сонтанг өзінің еңбегінде [1, 18 б]. Бұл пікірдің жаны бар. Өйткені, индустриялық замандағы адамзаттың тұрмысында пайдаланатын әрбір заты техникаланып барады. Елу жыл бұрын айтарлықтай таңсық, арнайы уақыт бөліп түсетін фотографияның бүгінде ешқандай құны қалмай барады. Ақпараттық заманның нағыз құрылғысына айналған ұялы телефон еңбектеген баладан еңкейген қарияға дейін баурап алды. Бұл смартфондардың бәрінде фотографияға түсіру режимі бар. Әркім ешкімге жүгінбей өзін кез келген уақытта түсіріп, көпшілікке жариялай алады. Фотографияның құндылығын біздің елімізде де көтеріп, фотографты маман ретінде емес, шығармашылық жан ретінде қабылдату үшін осынау еңбекті жазуға тәуекел еттік.

Жоғарыда айтылған мәселелерді ескере отырып, күнделікті өмірімізде жиі кездесетін фото саласы туралы әлеуметтік сауалнама арқылы мәлімет жинадық. Сауалнаманың респонденттерінің 15 жастан бастағанымыз саналы тұрғыда білімі бар азаматтар болуын қаладық. Қатысқандардың ішінде 5.88 % ғана 15-20 жас аралығында болса, 20-30 жас мөлшері аралығында 50 %, ал қалған 44,12 % -ті 30 жас үлкен жастағылар.

Техниканың дамыған қазіргі заманымызда сурет түсіре алатын фотоаппараттарға қоса түрлі қолжетімді гаджеттер пайда болды. Ұялы телефондар, планшеттер, бейне бақылау құрал жабдықтары сияқты фотоға түсіру мүмкіндігі бар құралдармен күнделікті өмірімізде жиі кездесеміз. Бірақ олардың көмегімен түсірілген бейнелердің бізді қанағаттандырады ма ?- деген сұраққа мынадай жауап алдық. 51,52 % - ия десе, 48,48% жоқ – деп, жауап жазды.

Яғни, 48,48 % жұмыс көлемнің өзі кәсіби деңгейдегі еңбек күшін талап ететіндігі айқын көрінді. Осыдан ұғатынымыз, ол жабдықтардың бір жағынан суреттің сапасына әлі де болса техникалық дамыту қажеттілігі керек болса, екінші жағынан сол суреттерді түсіріп жатқан азаматтардың фотоға түсіру біліміне көңіл аударуымызды талап етеді. Дегенмен, ұялы телефон сияқты гаджеттердің көмегімен түсірілген суреттердің қолдану аясының осы салада мамандардырылған ортада кең пайдалабайтындығын білеміз. Себебі, арнайы фотоаппаратпен гаджеттерді салыстырғанда суретке түсіру мүмкіндік ерекшеліктері өте үлкен. Фотоаппаратқа сурет түсіргенде, негізгі мақсатқа көңіл бөліп: қалқа, ұсталым және сезімталдықты теңшей отырып көптеген мүмкіншілікті пайдалана аламыз. Ал, гаджеттерде бұлар автоматты түрде жұмыс жасайды. Демек, кәсіби фотоаппараттарын орнын әр-түрлі гаджеттер баса алмайды.

XXI ғасырда пайда болған әлеуметтік желілерді фотографиясыз елестету мүмкін емес. Instagram, Facebook, Telegram, WhatsApp, WeChat, Twitter, Вконтакте т.б. желілердің негізін қалайтын фотобейнелер екені айқын. Осы желілерге қаншалықты қоғамда сұраныс бар екенін байқау үшін қойылған сұраққа: 97,06 % қолданатындығы, ал 2,94 % жүгінбейтіндігі мәлім болды.

Осы желілерге қолданатын фотолардың көбісі сол гаджеттердің көмегімен жасалатынын ескерсек, фотоны түсіру кез келген адамға қолжетімді болғанын байқаймыз.

Фотоның тарихында осыған дейін болмаған құбылысты көреміз. Жас мөлшеріне, біліміне, орналасқан ортаға қарамай, кез келген қарапайым адам гаджеттегі бір түймені басса сурет түсіріледі. Әлемде техника мен технологиялардың әрі қарай күнде дамып келе жатқаны тағы бар. Енді, осы желілерге қаншалықты жиі сурет енгіземіз? – деген сұраққа мынадай жауап алдық: күнделікті 21,21 %, аптасына бірнеше рет 33,33 % ал, 45,45 % айына бірнеше рет.

Болжау бойынша фотография пайда болғаннан бері фотография мамандары 2015 жылға дейін 3,8 триллион фото түсірілген болса, тек 2016 жылы ұялы телефон көмегімен триллион фото сурет түсіріп адамзат интернет желісіне жүктеген [2, 6 б]. Жылына миллиардтаған адамдар ұялы телефонмен фото түсіріп жатса, фотографияның адам өміріне қаншалықты тығыз енгенін түсінеміз.

Әр адам суретке қаншалықты жиі суретке жиі түседі. Сауалнамаға жүгінсек: күнделікті 15,15 %, аптасына бірнеше рет 39,39 % және 45,45 % айына бірнеше рет түседі екен. Фотоға түсіру мен қатар фотоға түсу қатар жүретіндігін ескеру қажет. Ол қажеттіліктен туған ба, әлде қызығушылық па? Фотографияны бейнелеу өнерімен салыстырсақ, әр адамның тез мезетте

көркем дүниені қалт етпей таспа бетіне түсіру мүмкіндігін пайдалану үшін уақыттың да, көп еңбектің де мұқтаж етпейтінін байқаймыз. Осылай оңай өнер туындысын өмірге әкеле аламыз ба?

Сонда жыл сайын интернетке қойылып жатқан триллион фотолардың барлығы өнер туындылары ма деген ой туады. Әрине фотографияны біз екіге бөліп қарауымыз керек. Біріншісі: күнделікті өмірде кездестіретін фотобейнелер мен өзіміз түсіріп жүрген фотосуреттер. Ал екіншісі: фотографияның құдіреті арқылы өнер туындыларын жасап жүрген фотоөнер майталмандарының шығармалары. Фотографияны жалпы өнер саласына нақты қосқан үлесі үшін, бұл саланы өнердегі орнын, санамыздағы фотографияны өнер ретінде қалай қабылдайтынымызды туралы нақтырақ түсіну үшін, төмендегі сұраққа былай жауап алдық:

Қазақстандағы фотография өнерін - өнер есебінде қабылдаймыз деушілер 24,24 %, Еуропа фотоөнеріне 9,09 %, барлық елдер де деушілер 66,67 %.

Көпшіліктің фотография өнеріне әр түрлі көзқарастар туындағанын байқадық.

Демек, барлық елдерде кең тараған болса да, осы салада нағыз өнер есебіндегі деңгейі әр түрлі. Бұл мәселеге мемлекеттің әлеуметтік жағдайы мен білім жүйесінің әсері тікелей қатысты. Мәселен, тек Түркиядағы Ыстамбұл қаласының өзінде 5 жоғары оқу орындарында фотография бөлімдері бар. Әр бөлімі бірнеше мамандандырылған фотографияның жанрларының кәсіби мамандарын дайындайды. Мимар Синан университетіндегі фотография бөлімінде фотографияны өнердің бір саласы ретінде қарастырып, фотоөнер мамандарын дайындайды. Ал, елімізде Т.Жүргенов атындағы өнер академиясында «Кино және ТД» факультеті және Аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде «журналистика» факультеті, «Шабыт» Қазақ ұлттық өнер университетінің «Кино және ТД» кафедрасы, Тұран университетінің «Кино және телевидение академиясы» факультеті сияқты оқу орындарында тек 1 семестр бойы өтетін фотография пән есебінде шектеліп қалған. Жоғарыда аталған оқу орындарынан студенттер видео оператор немесе журналист мамандары болып шығады. Осыған байланысты елімізге фотография тар дайындайтын жоғары оқу орындарында кафедра немесе факультет қажет пе деген сұрақ туындады. 94 % респонденттер қажет - десе, 5 % керек жоқ - деді.

2019 жылғы 15 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда 3328 БАҚ тіркелген, оның ішінде 2790 – мерзімді баспа басылым, 128 телеарна, 70 радио, 340 ақпараттық агенттік және желілік басылым. Тіркелген БАҚ-тың жалпы санынан саны көп топ баспа басылым – 2790 (немесе 83,8%), оның ішінде газет – 1800 және журнал – 990 [3].

Заманауи жағдайларда адамға ақпарат қабылдаудың барлық арналарының барынша пайдалану керектігі мәлім. Баспа басылымдардың қайсысы болса да бейнемен көркемдеусіз шықпайды. Яғни басылымдардағы фото контенттеріді пайдаланудағы фотографияның ролі материалдың нақтылығына, көркемдігіне, ақпаратты суреттейтін түрлі мазмұндағы репортаж фотосуреттері жаңалықтарды көрерменнің қабылдауындағы толығымен әсер береді. Интернеттің дүние жүзілік таралуы тұтынушыға осындай ақпаратты жеткізуге мүмкіндік беретінін ескеріп осы мақалалардың контенттінің фотосуретсіз қабылдау мүмкін емес. Бұқаралық ақпарат құралдарында кез-келген жаңалық, ақпарат иллюстрациясыз таратуға болмайды. Фотожурналистердің және кәсіби фотография таратудың ақпарат таратудағы қоғамның және бұқаралық ақпарат құралдарының дамуының қазіргі кезеңінде ақпараттың пайдаланушыға жеткізудегі орнының күшеюі артып келеді. Ақпаратты беру жылдамдығы қазіргі заманғы байланыс құралдарын ұлғайтуға көмектеседі, онда ақпарат визуализация арқылы қабылдау үшін қол жетімді болады. Фотоматериалдардың жоғары ұтқырлығы мен сапасы пайдаланушыға ақпаратты тез жеткізуге мүмкіндік береді. Жаңалық сайттардың қолдану статистикасын талдай отырып, жоғары сапалы фотосуреттердің санының көбеюі пайдаланушылардың ресурсты пайдалану көлемін көбейтетіндігін басып айта аламыз.

Тек, егер осы мекемелердің қызметтеріне фотограф мамандарының тікелей қатысы барын ескергеннің өзінде елімізге осы саланың мамандарын дайындайтын оқу орындарын қажеттігін аңғарамыз. Сауалнамадағы 94,12 % осынған дәлел болғандай.

Қарапайым адам кәсіби фотография таратудың қызметтеріне жиі сүйене ме? Олардың өміріндегі маңызды уақиғалар бейнеленген таспалары, құжаттар мен отбасылық альбомдағы фотолары

көркем әрі сапалы болуына фото-мамандардың ықпалы қандай? Көпшіліктің фото мамандарына тікелей қаншалықты жүгінетіндігін айғақтауға төмендегі сауал қойылды. Фото мамандарына соңғы рет қашан жүгіндіңіз? Анализ бізге апта ішінде 8,82 %, айына 32,35% жүгінетіндігін көрсетті.

Еліміздің 18,2 миллион халықының санын ескерсек, тек бір айдағы фотографиялардың еңбек көлемінің ауқымының кеңдігін анықтай аламыз. Фото саласындағы сауатты түрде еңбек жасап жүрген өнер тұлғаларының көрмелері жайлы тоқталайық. Еліміз ең үлкен қалалары Астана мен Алматы қалаларындағы арнайы көрме залдарының жылдық жоспарында жүгінсек, ауқымды фотокоғамдар жоқтың қасы. Бейнелеу өнер мұражайларында ерлі-текті еуропа мемлекеттерінен келетін фотографиялардың көрмелерін өтетінін байқаймыз. Осыған қосатын мәлімет еліміздегі ең ірі мегаполис болып есептелетін Алматы қаласындағы Қазақстан Республикасының Қастеев атындағы өнер мұражайындағы көрме залында жылына шамамен 70 – 100 ұйымдастырылса соның 1-2 ғана фотографияға қатысты екен [4]. Жергілікті мәдениетіміз, өнеріміздің сан-салаларын, кең байтақ еліміздің табиғаты сияқты тағы да басқа құндылықтарымызды көркем фотошығармалары есебінде елге ұсынатын қазақ фотографияларының белсенділігі әлсіздеу екені байқалады. Дегенмен, ұйымдастырылып жатқан кішігірім фотокоғамдарға қаншалықты көрермендердің қызығушылығын байқауға әрекет жасадық. Сауалнамадағы фотокоғамға соңғы рет қашан бардыңыз деген - сұраққа мынадай мәлімет алдық. 1 ай көлемінде 26,47%, жыл ішінде 20,59 % барған болса, 52,94 % тұлғалардың соңғы рет қай уақытта фотокоғамға болғандары естерінде жоқ екені мәлім болды.

Осыдан ұғатынымыз екі нәрсе.

Біріншісі, қаншалықты фотокоғамдар жиі ұйымдастырылады. Оның тақырыптары мен көрерменге қызығушылығы тағы бір мәселе. Қойылған көркем фотошығармалардың сапасы және автордың өз саласындағы деңгейі, дүниетанымдық көзқарасы мен ұстанымы сияқты мәселерге сүйенсек, көрермендердің көрмелерге қызығушылық ықпалы анықталады.

Екіншісі, аз да болса ұйымдастырылып жатқан фотографиялардың шығармаларына ел ішінде қызығушылық танытатын тұлғалардың жылына 47,06 % болуы дәйек. Әлемде фотографиялардың еңбегін көптеген озық мәдениеті бар мемлекеттер бағалайды. Мысалға, тек Нью-Йорктағы заманауи өнер музейінде Анри Картье-Брессонның көрмесіне 400 мыңнан астам көрермен келген [5, 418 б]. Дәл осындай мысалдарды келтіретін болсақ сан жетпейді.

Әрине, біздің отанымыз ғана емес жалпы пост-кеңестік республикаларда әлі де кеңестік тәртіп пен биліктің сарқыншақтары болған соң, фотография өнері танымал емес, дегенмен ұмтылысы бар заманауи жастардың да біршама екенін айта кетеміз. Қазірше, қоғам фотографиялардың есімін немесе еңбектерін біліп, өз орталарында айта алатын дәрежеге жетпеді. Бейнелеу өнерінің тұрғысынан біршама қызығатын орталар бар. Ал, жиырмамыншы ғасырдың соңындағы бейнелеу өнеріне фотографияның тигізген әсері туралы көпшілік біле бермейді.

Әлемдік кеңістікте визуальды өнерлер мен цифрлы салалар қарқынды дамып келеді, дегенмен әлемнің о бастағы кейпі мен адамның рухы ешқашан техникаланып кетпейді. Осы мәселені фотографиялар өз туындылары арқылы көркемдеп жеткізіп, көптеген танымал көрмелерді ұйымдастыруда. Отандық бірнеше фотографиялар да еліміздің дархан даласы мен экологиялық аймақтарды, табиғаты бай өлкелерге сапар шегіп, аспап арқылы көркем туындыларды жасайды. Бірақ, әсіресе қазақ қоғамы индустриялық бағытқа толықтай ілесіп кетпегендіктен, дәл осы фотография өнеріне мән беруді мақсат етпей келеді. Тағы бір себеп, ұлтымыздың көшпенді екені, даламызда бірде-бір өнер музейінің болмауы себеп. Егер біздің қоғам кеңестік атмосферадан арылып, екі буын ауысып кеткенде айтарлықтай көзқарасымыз өзгереді. Дегенмен, бүгінгі жаһандану заманының өзі жастар мен орта буынды жаңа технологияны игеріп, өзіндік қолтаңбасын қалдыруға ұмтылыс жасаулары қуантады.

Эстетикалық қалыптасу замандарынан кейін фотосурет пайда болғанда, тек жасанды шығарма болуы мүмкін деген ой қалыптасқан. Техникалық әдістерді қолданып алынған сурет, үлкен мәртебеге ие бола алмады. Дегенмен, фотосуретке өнердің жаңа түрі ретінде қараған фотографиялар, сурет арқылы өмірдің шындығын көрсететінін дәлелдесе де, фотосурет өнердің бір

саласына бірден енбеді. Дегенмен, бүгінгі күні көптеген ғалымдар мен фотографтардың зерттеу еңбектерінің нәтижесінде «фотография өнері» ұғым ретінде қалыптасып келеді. Алдағы келер ұрпақтың осы саладағы жасайтын еңбектері өте көп. Қазақ елінің дамыған елдердің қатарынан табылу үшін өнердің барлық салаларында да жетік болуы маңызды. Осыны ескерер болсақ фотоөнердің мәселесін әлі де болса қоғамның алдына маңыздылығы жайлы көптеген еңбектер қажет екенін байқаймыз.

Қолданылған әдебиеттер мен сілтемелер

1. Сьюзан Сонтанг. О фотографии. 6-шы басылым. Москва. Ад Маргинем Пресс. 2016.
2. Брайан Дилг. Фотография за 30 секунд. Москва. Рипол классик. 2015, 120 бет.
3. mic.gov.kz/sites/default/files/.../kazakstandagy_bak_sany.do.
4. <http://www.gmirk.kz/ru/lang-ru-otchet>.
4. Сьюзан Сонтанг. О фотографии. 6-шы басылым. Москва. Ад Маргинем Пресс. 2016.

ФОТОЖУРНАЛИСТИКАҒА ҚОЙЫЛАТЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТАЛАПТАР МЕН КӘСІБИ ШЕБЕРЛІК

Омаров Ерлан Серікбайұлы,
«Егемен Қазақстан» газетінің фототілшісі

Аннотация:

Фотожурналистика Қазақстандағы кейіннен пайда болған жас өнердің бірі. Сондықтан да фотожурналистиканың қыр-сырын ашу, оның жанрларын ажырату, жаңа жаңалықтарын жария ету, журналистика саласымен бірге дамуындағы ерекшеліктері мен ұқсастықтары секілді мәселелерді қарастыру әлі де өзекті болып қала бермек. Баспасөз беттерінде жарияланып жататын суреттердің тарихы да, айтар ойы да, көздеген мақсаты әр түрлі болып келеді. Фотоның баспасөз арасынан орын тебуі өте орынды, себебі фотожурналистика өзіне керекті тақырыпқа сай объект іздейді және оны дәл табиғи етіп көрсете алады. Ақпарат беру ерекшелігімен

дараланатын фотожурналистика ғылымы тәуелсіз Қазақстан журналистикасының аса маңызды бөлігі болып дами береді.

Қазіргі журналистика саласын фототілші маманынсыз елестету қиын. Фотожурналистика – Қазақстанда өте кеш дамыған, әлі толық зерттелмей келе жатқан өнердің бірі. Бұл – баспасөзде өзінің ақпарат беру ерекшелігімен, дер кезінде қағаз бетіне түсіріп, халыққа ұсыну мүмкіндігімен орны бөлек жанр. Сондықтан да фотожурналистиканың қыр-сырын ашу, жанр түрлерін ажырату, жаңа жаңалықтарын жария ету, бір-бірімен ерекшелігі мен ұқсастықтары секілді мәселелерді зерттеу әлі де өзекті болып қала бермек.

Фотография адам өмірін әрі мәнді, әрі сәнді етуге ықпал ететін жаңалықтардың бірі ретінде 1839 жылы ашылды. Осы жылы 7 қаңтарда Париж Ғылым академиясының ғылыми хатшысы Доминик Француа Араго кезекті мәжілісте француз өнертапқышы Л. Дагер ашқан «Камера обскура» («Қара қобдиша») туралы мәлімдеме жасайды. Бұл артқы қабырғасының ішкі жағына иодталған қалайы табақша орнатылған, сол арқылы алдыңғы саңылауынан жарық түсіру арқылы заттың бет-бейнесін алуға және оны сынап буына ұстаудың көмегімен сақтауға болатынын жария етті. Сондықтан бұл күн ресми түрде фотографияның дүниеге келген күні болып тарихта қалады. Француз өнертапқышы Л.Дагердің осы жаңалығы тез арада Еуропадан Ресейге, одан қазақ еліне жетеді.

XIX ғасыр поэзиясында өзіндік орнын ойып тұрып алған ірі ақын Шәңгерей Бөкеевтің түсірген суреттері қазақ фотоөнеріндегі алғашқы қарлығаш болуымен құнды. Бұған қоса бұл

хан ұрпағы қазақтың сол кездегі бетке ұстар белгілі тұлғаларының көбін суретке түсіріп алып, фотошежіре жасап кетуімен де өлмес мұра қалдырды. «1841 жылдың 6 желтоқсанында Ордада «Жәңгір мектебінің» ашылу салтанатына Жәңгір хан Ресейден арнайы фотограф шақыртып, осы мектепке алғаш қабылданған оқушылардың ортасында отырып түскен суреті тарихтан белгілі» [1, 5]. Арада елу жылдан астам уақыт өткенде, яғни 1901 жылы Бөкей ордасының жүз жылдық мерейтойына орай Петерборда болған салтанатында II Николай патшадан фотоаппарат және оның құрал-саймандарын қоса сыйға алған Шәңгерей Бөкеев тез арада фото түсіру өнерін меңгеріп, сапалы суреттерді шығаруды үйренді. Қазіргідей тұрақты энергия қуаты жоқ, табиғи жарық күшіне сүйенген уақытта әрі дала жағдайында сурет басып шығару өте қиын болғанын түсінеміз. Шәңгерей түсірген фотолардың бізге жеткені он шақты болғанмен, олардың бәрі де химиялық талаптар дәл орындалғандықтан әрі сапалы, қалың ақ қағазға көшірілгендіктен ғасырлар өтсе де, сапасын жоймаған. Оның түсірген суреттері – Жазғы Орда, Қымыз Орда, Бақытжан Қаратаев, Жанша Сейдалиев, Ғұмар Қараш, Ғабдол-Хакім Бөкейханов сияқты біртуарлар мен Мақар Жапарұлы секілді өнер тарланының ардақты бейнелері мұрағаттарда сақталған [1, 63]. Ш.Бөкеевті қазақтың алғашқы фотографы деп атауға негіз бар. Одан кейін фотографиямен Әліби Жангелдин шұғылданған. Бірақ, оның көп еңбегі сақталмаған. Сол секілді Абайдың, Шоқанның, Құнанбайдың, Шәкәрімнің, басқа да ірі тұлғалардың тарихта қалған бейнелері аты белгілі, белгісіз жанкешті фотографтардың еңбектері арқылы мәлім болған. Тарихқа көз салсақ, ең алғашқы әскери фоторепортаж Қырым соғысынан берілген екен. 1855 жылы ағылшын фотографы Роджер Фентон Қырым соғысына барып, түсірілімдер жасаған. Сол соғыс даласында түсірілген 300-дей сурет қазір Англияда сақтаулы [2].

«Егемен Қазақстан» газетінің осыдан он жылдай бұрынғы шығарылымында бір қызықты мәлімет жарияланған. Газеттің 2004 жылғы 4-тамызындағы санында Жұмағали Арғынбаевтың «Отыз фотоаппараты бар маман» деген мақаласы жарияланады [3]. Мұнда елу бес жастағы Қостанайлық фотограф Борис Тимошенко туралы сыр шертілген екен. Ол алты жасынан бастап суретке түсіре бастаған. Содан бері жарты ғасырға тақау уақыт өтсе де, оның осы бір өнерге деген сүйіспеншілігі азаймаған. Уақыт өткен сайын тәжірибесі байи түсіп, өз кәсібіне қатысты жаңа құрал-жабдықтарының түрлерін де меңгере білген. Ол басқаратын «БИ и С» фотостудиясы бүгінде Қостанай тұрғындарына жақсы танымал. Ол – үздік фотограф қана емес, өз мамандығына байланысты құрал-жабдықтарды және қолына түскен фотоаппараттарды жинап жүретін тамаша коллекционер. Облыстық шығармашылық үйінде оның коллекциясындағы дүниелердің көрмесі ұйымдастырылады. Онда қойылған отыз түрлі фотоаппарат суретке түсіру өнерінің даму тарихынан мол хабар берді. Мысалы, «ФТ – 2 индустар», «Спутник», «Любитель-2», «Агат», «Искра», «Москва», «Смена», «Киев», «ФЭД», «Зенит» фотоаппараттары өткен ғасырдың әр тұсында шығарылған. 1847 жылдан бастап шығарыла бастаған сырнайша созылатын шағындау бір жәшікке ұқсайтын Обскур f камерасы жұрттың назарын аудартпай қоймайды. Американың да, Жапонияның да фотоаппараттары кездеседі. Мұндай фотоаппараттар коллекциясын жинау кез келген адамның қолынан келе бермесі анық. Осылайша Қазақстан өз фото өнерімен фотожурналистика саласында еш елден кем еместігін осылай дәлелдей алады. Бұдан басқа да ауыз толтырып айтар танымал, шебер фотожурналистер қазақ журналистикасының шығар биігін көрсете білді деуге болады. 1932 жылдың 9 мамырында газет-журналдардың штаттық кестесіне фототілші мамандығы енгізілгеннен бастап, фотожурналистиканың маңыздылығы арта түсті. Ұлы Отан соғысы жылдары тоқтап қалған бұл сала елуінші жылдары қайта жанданады. Осы кездердегі әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде тәлім алған тамаша шәкірттер фотожурналистиканың дамуына ерен еңбек сіңіреді. Р.Дүйсенғалиев, С.Ақпанбетов, Б.Тілекметов, Н.Жұбанов секілді фототілшілердің қатарына көп ұзамай Қ.Мұстафин, С.Пернебаев, Ж.Бозымбеков, Ж.Пайызов, т.б. журналистер қосылады [1, 8]. Мысалы, соғыс ардагері, қазақ фотожурналистикасына еңбегі сіңген фототілші Рысқали Дүйсенғалиев фотоаппарат ұстап, суретке түсіру өнерімен жарты ғасырдан астам айналысқан. ТМД елдері мен шетелдік байқауларда көптеген жүлделерге ие болған Рысқали ағаны қазақ фотожурналистикасының негізін салушылардың бірі десек те артық айтқандық емес. Ол өзінің

қарапайым фотопаратымен қаншама фотобейнелер мен көріністерді өмірге әкелген.

Отандық фотожурналистиканың бүгінгі жай-күйі жайлы ардагер фототілші Нұрманбет Қизатұлы былай дейді: «Қазір оқырман сапалы суретке сусап отыр. Әдемі түсірілген, терең мәні бар сурет бір мақаладан еш кем түспейді. Қазір, Құдайға шүкір, не түсіремін десең де, ешкім қолыңнан қақпайды. Кезінде шопанды қасындағы итімен бірге суретке түсіріп, газетке бергенім үшін дау-дамай шыққан болатын. Сондағы маған айтқандары – «Коммунистік партияның газетіне неге иттің суретін басасың?» Апыр-ау, ит – қайта шопанның күні-түні қасында жүретін сенімді серігі ғой. Осындай таяз адамдар да кездесті кезінде. Қазір ондай сауатсыздық жоқ. Идея еркіндігі бар» [3]. Баспасөз беттерінде жарияланып жататын суреттердің тарихы да, айтар ойы да, көздеген мақсаты әр түрлі болып келеді. «Бір ғана фотосурет он мың сөзді ауыстыра алады, егер ол он сөзбен жарияланса ғана» [4, 21] дейді Эдворт Стейхен.

Фотожурналистика жанрлары туралы мәліметтер нақты деп айтуға болмайды. Осыдан жиырма жылдай бұрын фотожурналистикада екі жанр бар деп санаған: ақпараттық және публицистикалық. Біріншісі – фотоайғақ, күнделікті жаңалықтарды баяндайтын фоторепортаждар. Ал публицистикалыққа фотоочерк, фотоколлаждар жатады. Ал қазіргі уақытта фотографияның жанрларына негізінен алғанда: «портрет, пейзаж, архитектуралық (сәулеттік) түсірілімдер, жанрлық фотография (тақырыптары: балалар, спорт, жануарлар, т.б.), фоторепортаж сияқты түрлерге бөлінеді. Алайда фотография өнерінің жанрларын осылармен ғана шектеуге әсте болмайды. Мәселен, қазіргі кезде ғылыми фотография, ғарыштық фотографиялар кең етек жайған. Сонымен қатар, кей кездерде аталған жанрлардың өзара астасып, бір-біріне сіңісіп кететінін де ескеру керек. Мысалы, қалалық пейзажда сәулет пен табиғат көріністері ұштасып жатады» [1, 35] деп түсіндіреді белгілі фотожурналист А.Әбдірайымұлы. Репортажды қарастырғанда көптеген фотожурналист, фоторепортерлердің жұмысына терең үңілуді қажет етті. Қазіргі кезде фотохабар үш түрге бөлінеді. Олар: түсіндірмесіз, түсіндірмелі және кең көлемді фотохабар деп аталады [1]. Оқушы газет, журнал беттерінің қоғамдық мәні бар жаңалықты фотосуреттер арқылы көре алады.

Ендігі жерде тағы да қоғам өмірімен, соның ішінде қоғамның бір мүшесі – жеке тұлғамен тығыз байланысты жүретін жанр түріне фотоочеркті жатқызуға болады. Бұл өте кең тараған көркем-публицистикалық жанрдың бір түрі болып табылады. Бұл жанр түрі газеттен гөрі журналдарда, фотоальбомдарда, фотокітаптарда және көрме қабырғаларында көбірек орын тебеді. Фотохабар өткен XX ғасырдан-ақ белгілі болды. Солай дегенмен, ол мерзімдік баспасөз беттерінде 30 жылдардың соңы мен 40 жылдардың алғашқы жылдарынан бастап кеңінен пайдалана бастады. Өйткені осы кезеңнен бастап, еліміздің көптеген ірі қалаларындағы бұрынғы ескі баспаханалардың орнын заман талабына сай полиграфиялық базасы біршама бай техникалар алмастырды. Бұл жай әрине мерзімдік баспасөздің сапасын арттырып қана қоймай, фотосуреттердің де жиі басылуына зор септігін тигізді. Мерзімді баспасөз беттерінен ашық талдаусыз және фактілерге авторлық баға берусіз фотокорреспонденциялар да кездесіп қалады. Бұндай басылымдар фоторепортаж белгісімен орындалып, ақпараттық суреттеу түрінен беріледі. Бұл оның ақпараттық жанрлармен сырттай ғана ұқсастығын көрсетеді. Ал, тереңірек үңіліп қарасақ, ол фактілерді тізіп қана бейнелеумен шектелмейтіндігін, одан әлде қайда терең екендігін аңғаруға болады. Атаулы фотокорреспонденция әлеуметтік тәжірибені ашып көрсетеді. Мұнда фактілерді іріктеу тақырыпты ашуға, автордың айтар ойын жеткізуге көмектеседі. Бір сөзбен айтқанда, талдау ықшамдалып беріледі. Фотокорреспонденция – нағыз зерттеудің жұмысына арналған жанр. Фотокорреспонденция бір мәселеге яки оқиға қатысты бірнеше мәселенің бірдей сырын ашып жататын кездері болады.

Келесі ақпарат жеткізудің оңтайлы тәсіліне жататын фотосуреттеменің фотохабарға жақын екені рас. Мазмұны жағынан ол өмірдің бір үзінгі ғана көрсетеді. Алайда, оның фотохабардан өзгешелігі де жоқ емес, оған ең алдымен фактіні жеткізуде ешқандай шек қойылмайды. Автор оны қалай жеткіземін десе де өзі біледі. Фотосуреттеменің тағы бір ерекшелігі – түсіру формасы мен әдісі жағынан фотоочеркке жақын келеді. Фотосуреттеме фотожурналисттің бір емес, бірнеше тақырыпты қатар алып түсіргенінде де анық байқалады. «Фотосуреттемені

фотоочеркпен жақындастыратын басты белгі – екеуінің де шындықты поэзия тілімен жеткізетіндігі, сезімге әсер ететіндігі. Ол фотосуреттемеде әсіресе, суретке қоса берілген мәтінде айқын аңғарылады. Фотоочерктің негізгі міндеті кеіпкердің образын жасау болса, ол міндет фотосуреттемеде шектеулі. Өйткені бұл жанрдың көтерер жүгі публицистикаға емес, ақпараттық мәлімет беруге ғана құрылған. Сонымен қатар, фотосуреттемедегі суреттер өзінің жаңалығымен де құнды болуы тиіс. Фотосуреттеме қазіргі заманның бір немесе бірнеше үздік бөліктік сырын ашып көрсетудің формасы деуге болады. Бұл заттың өзіне қарап жобасын жасау, яғни, бір сөзбен айтқанда, оны аяқталуына қарай алатын болсақ, ол суреттің өзі емес, оған жасалған алғашқы қадамның штрихы ғана. Сондықтан да фотосуреттемені осы өнерге жақын адамдардың *аяқталмаған картина* деп атауы, бағалауы тегін болмаса керек» [1, 87].

Атаулы жанрдың басылымдарға тән нәрсе – адамның жан-дүниесіне үңілуге ұмтылу, сол үшін де ол баяндауға көңіл-күйлік екпін береді. «Фотожурналист фотосуреттеме түсіргенде шындықты қалай көрсе, оқушыдан да солай қабылдауды талап етеді» [5] демекші, сезімділікті сәтті жеткізудің ең жақсы құралы, сөздік бейнелеу болып табылмақ, сондықтан да ол фотосуреттемеге тән нәрсе. Алайда, бұл жанрдағы сөздік бейнелеу метафоралық, эпитеттік, метонимикалық тағы басқа теңеудің деңгейінен асып кете алмайды. Әдетте олар толық тұтас бейне жасауда жеткілікті деңгейде материал бола алмайды. Фотосуреттеме жанры бейнелеуді қысқа да ықшам жеткізуімен ерекшеленеді. Ал, қысқа нұсқа мен көрсету қазіргі заман белгілерін бейнелеудің шығармашылық мақсатын анықтайды немесе жанрлық бағдарлама міндеттерін орындауға бағытталады.

Фотожурналистиканың шығармашылық қызмет түрі ретінде қалыптасуы қоғамның көзбен көру ақпаратын қажет етуден туындады. Оның қызметтік алаңы мерзімді баспасөз саналады және ол фотожурналистика шығармашылығының сипатын анықтайды. Фототілшілердің басты мақсаты – көру техникасының фотоаппараттық көмегімен қоғамдық өмірде болып жатқан әр түрлі жаңалықтар мен оқиғалардың әлеуметтік-саяси мәнін ашып көрсету. Қоғамдағы көрсетімдер қызметінің кез келген түрі субъектінің объектіге қатысымен сипатталады. Фототілші шындықты бейнелеуде фотография мүмкіндіктерін тікелей пайдаланады. Ол әлемде болып жатқан жаңалықтар мен оқиғалардың шындық бейнесін сөз белгілерімен ғана емес, сонымен қатар сурет өнерінің көмегімен де кескіндейді. Фотожурналистикадағы объект нақты шындыққа бір табан жақын. Оқырман, көрермен фотосуретте бейнеленген жайдың тікелей куәгері, оны өз көзімен көргендей әсер алады.

Фотожурналистикадағы объектіні тіркеудің тағы бір артықшылығы, құжаттық шындықты бүкпесіз тура сол қалпында көрсете білуінде, яғни оқиғаның уақыт кеңістігіне сай етіп жүргізе алатындығында. Сондықтан да фотожурналистерді «шежіреші» деп атауы тегін болмаса керек. Фотографияда өмірде болмаған нәрсе мүлде болмайды. Мұндай фактілер журналистиканың өзге салаларында болуы мүмкін. Бірақ ол фотожурналистикада ерекше мәнге ие болады. Объектіні таңдаудың, сюжет, композиция құра білудің нәтижесінде фотосуреттердің сапасы да арта түседі. Белгілі бір объектіні «белгілеп алған» журналист әр түрлі сатылардан өтеді. Әр оқиға барысында әр түрлі жайттар болатындықтан, ондағы кездесетін кедергілер де алуан түрлі болатыны айдан анық. Жанрмен жұмыс істейтін журналисте ерекше шыдамдылық пен ыждаһаттылықтың көрінісі көбірек табылады. Фотожурналистиканың қиындығы да осы жанрлармен жұмыс атқару. Жанрлардың өз алдына бөлек мінез-құлқы, қыр-сыры, астары болады. Фотожурналист сурет түсірер алдында жарықты мейлінше дұрыс, ықшам пайдаланғаны дұрыс. Себебі суретте фонның бұзылуы жарықты дұрыс пайдаланбағаннан туындауы ғажап емес. «Фотографтың объектіні жандандыруы өз қолында, тек ол сол тар қарым-қатынастан шешім іздеп табуы фотожурналистің шеберлігіне жатады» [6, 12] дегендей, фототілшінің әрқашан «жолы бола кетеді» деу артық. Қаншама түсірілген суреттердің ешқайсысы көңілден шықпай қалуы да, техниканың ақауы да, журналист күткен оңтайлы сәттің реті келмеуі де, уақыттың қысқалығы да бәрі орайласа келе, фототілшінің шеберлігіне сын болады. Кейде құрбан болатын жағдайлар да кездеседі. Мысалы, журналист А.Зись табиғаттағы ғажайып бір сәттерді түсіру кезіндегі өзінің жақын досы американдық Рой Кендидің қаза тапқанын қамығып отырып жазады [7, 43].

Рой Кенди тау басындағы құс ұясын фотоға түсірмек болып, жартасқа өрмелеген. Алайда ол құлап мерт болады. Мұндай жағдайлар фототілшілердің жанқиярлық еңбегін, көзсіз ерлігін көрсетеді. Табиғат жаратылысының бір үзік секундын түсіру үшін кейбір фотосурет авторлары күні бойы тал, ағаштың төбесінде немесе су астында, тау басында жүргендіктерін айтады.

«Фотожурналистика мамандығы алғырлықты, қырағылықты өзге мамандықтан да көп талап етеді. Себебі ол үнемі оқиға арасында, іс үстінде жүреді, ол оқиғадағы қозғалыс, қарбалас, қапталдас әрекеттермен біте қайнасып, солардың арасында жүреді» [8,14] деп айту заңдылық деп санаймыз. Отандық фотожурналистика күн сайын интерактивтеніп жатыр. Сурет өңдейтін түрлі бағдарламалар, ғаламтор жүйесіне қосылған кәсіби фотоаппараттар сансыз мүмкіндіктерге жол ашуда. Оқырманның да бұл күнде фотосуретке деген талабы өсіп келеді. Осы орайда фототілшілерге қосымша үйренер дүние – дизайнерлік қабілет пен қарым дер едік.

Несі бар, өмірді объектив арқылы көретін жандар бұл үміттің үдесінен шығарына сенім мол. «Менің суреттерімнің ең сәттісі – ертең түсіретін суретім» деген екен белгілі фотограф Имоген Куннингам. Жаңалыққа келгенде «әрқашан қарны аш» журналист жемісті жұмыс істейді [4]. Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде көптеген кәсіпорындар ашылып, жұмыс күші шеттен де тартыла бастады. Түрлі жағдайларға байланысты туындаған кәсіпорын проблемаларын, елдегі жаңалықтар мен көңілге кірбің ұялатар жағдайларды бір-екі суретпен жеткізетін фотожурналистер қауымының кәсіби шеберліктері шындала түсіп, еңбектері қалың бұқараға әсерлі, тартымды болып келе жатқанын айта кету абзал. Фотоөнерін зертеуші ғалым А. Варта-нов айтқандай, «Цель, многие десятилетия недостижимая для представителей пикторианской (живописной) фотографии – обрести эстетическую самостоятельность, – оказалась по плечу представителям фотографии журналистской» [9] бұл өнердің мүмкіндігі эстетикалық талғам мен шығармашылық шешімнің көптігін байқатады. Фототілшінің шеберлігі әлеуметтік-саяси мәселелердегі құзіреттілігіне, жоғары эрудициясына, азаматтық ұстанымына тікелей қатысты. Таза ұлттық сана-сезімді қалыптастыру үшін кез келген мәселеге ұлттық мүдде тұрғысынан қарап, байыппен саралау, ой елегінен өткізу аса маңызды. Қазақтың асыл сөзінде айтылғандай, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін жеткізетін фотожурналистика жанрлары баспасөздің ең оңтайлы, аса ұтымды, икемді бөлігі ретінде өз мүмкіндігін жоғарылата берері сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әбдірайымұлы А. Фотожурналистика. Алматы: Қазақ университеті, 2013 – 116 б.
2. «Ұлан» №25. 2013 жыл, 25 маусым.
3. Жұмағали Арғынбаев. «Отыз фотоаппараты бар маман» // Егемен Қазақстан. – 2004 жыл, 4 тамыз.
4. <http://el.kz>
5. Паркер Р. Как сделать красиво на бумаге. СПб, 1998. - 336 с.
6. Ронис В. Одна фотография может заменить десять тысяч слов. М.: Энергия, 1961. – 218 с.
7. Юодакис В. Система жанров фотожурналистики. М.: Эра, 1976.
8. Баженов В. Фоторепортаж ... каким мы его знаем? Москва, 1992.
9. www.photographer.ru

ФОТООБЪЕКТИВТЕГІ АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАУЛЫ АЙМАҒЫ

Досжан Балабекұлы,

PhD докторы,

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

философия және саясаттану факультеті,

философия кафедрасының оқытушысы,

«Фотоөнер» ҚБ мүшесі

Туған табиғатқа деген сүйіспеншілік әр азаматтың бойында болатын қасиет. Бірақ оны әркім әрқалай жеткізеді, түсіндіреді. Мен әзірлеп жатқан «Алатауды аралағанда...» фототуындым тұмса табиғатқа деген қызығушылықтан туындап, туристік бағытты дамытуға көзделген «Қазақстанның Сокралды географиясы» жобасының негізінде Алматы облысының биік таулы табиғатын таныстыру мақсатында қолға алынған еді.

Фотоальбомда таудың сұлу табиғатынан бастап, қауіпті қар көшкіні, сырғыма, опырылма, сел жүру аймақтарының бірегей көріністері де қамтылды. Халқымыз жазда басынан қар кетпейтін қарлы шыңдарды «Алатау» деп атаған. Ал менің сапарым осы қысы-жазы қар басып жататын биік шыңдарға бағытталғандықтан, алғашқы еңбегімді «Алатауды аралағанда» деп атадым.

Тауға шығу – бала күнгі арманымның бірі. Алыстан мен мұңдалап көрінетін мұзтаулар мен бергісі Қаратаудың қарт жоталары үнемі өзіне шақырып тұратын. Арман қуып Алматыға оқуға түскенде, сол биіктердің қарсы алдымнан шыққанына аң-таң болдым. Арада бір жыл өткен соң, 2012 жылдың 23-қыркүйегінде бірінші рет тауға жорыққа қатыстым. Бұл бірінші сапар ғана емес, шыңға өрмелеудің алғашқы баспалдағы болды. Дәл сол күннен бастап кәсіби фотосуретпен де қатар шұғылдану керектігі маған маза бермеді. Ал тау шатқалдарын аралау, шыңдарға шығу бағыттарын үйреткен Айдар Жұмаділов, Александр Артемьев, Руслан Байбуриев, Айжан Исаханова, Қуанышбек Қари, Әзімхан Тілеке, Ержан Сырымов, Дастан Рақымғалиев, Асылбек Еркебеков, Бауыржан Мұқатаев секілді жанашырларыма ризашылығымды білдіргім келеді. Сапарлас, сырлас жандардың арқасында тау туралы түсінігім кеңейіп, сапарлар бағытын кеңейте түстім. Сондай-ақ фотоөнерінен кеңес берген ұстазым Асылхан Әбдірайымұлының да еңбегі айтпай өту мүмкін емес. Ең бастысы, барлық кезде рухани да, материалдық жағынан да қолдау көрсеткен аяулы анам Жеңіскүл Беркімбаеваның есімін мақтанышпен айтқым келеді.

Алматы облысындағы тау-тасты бірнеше жылдың ішінде аралап біту мүмкін емес. Сондықтан таудың түрлі кедергілері мен қашықтығына байланысты бірде жаяу, енді бірде көлікпен, тіпті тікұшақпен де сапар жасадық. Әр саяхаттың – өз әсері, өз ғажабы бар. Ал тікұшақпен аралау көпке бұйыра бермейтін бақыт. Бұл сапар Алматы облысындағы Жетісу (Жоңғар), Іле, Күнгей, Теріскей Алатаулары мен Сарыжаз жоталарынан бірегей көріністерді түсіруіме көмектесті.

Таудағы терең шатқалдар, адам аяғы баса қоймаған ішкі таулардың мұзды шыңдары, ғаламторда жариялана бермейтін тың фотокөріністер – тікұшақ көмегімен түсірілді. Бұл тұрғыда қолдау көрсеткен Ішкі істер министрлігі Төтенше жағдайлар комитетінің «Қазселденқорғау» мемлекеттік мекемесінің басшылығына және аталған мекеме басшысының орынбасары Мұрат Қасеновқа, сала қызметкерлері Айгүл Ақжарқынова, Әсия Бостаева, Шолпан Кұлбекова, Жанар Райымбековаға, сондай-ақ республикалық «Айқын» газетінің ұжымына және тағы басқа жанашыр жандарға алғысымды білдіремін!

Кітап әлі де әзірлену үстінде. Қаржылық жағы шешілсе, баспаханадан шығаруға әзірміз. Фотоальбом туралы жақсы лебізін білдіріп, қолдау көрсеткен азаматтар да бар. Сонің бірі

география институтының директоры, география ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі Ахметқал Медеу.

– Таулар – география ғылымы зерттейтін негізгі нысандарының бірі. Олар жер бетінің жазықтардан оқшау көтеріліп жатқан қатпарлы және қатпарлы-жақпарлы құрылымды бөлігі. Таулар алып жатқан көлеміне, құрылымына, жасына қарай: жота, тау жүйесі, тау массиві, таулы қырат, таулы үстірт, тау сілемі болып бөлінеді. Олардың жаратылысы, құрылымы да әркелкі. Жер бетінің төрттен бір бөлігін таулар алып жатыр және халықтардың 10 пайызы мекендейтін аймақ. Бұл көптеген өсімдіктер мен жануарлардың қорығы, Жердің барлық негізгі көлдерінің су көзі.

Қазақ жері де таулы аймақтардан тұрады. Олардың басым бөлігі Алматы облысында орналасқан. Қолымызға тиіп отырған жаңа кітапта осы өлкедегі тау көріністері керемет суреттелген.

Автор институтпен үнемі әріптестік қарым-қатынаста жұмыс жасайды. Осы кітапты әзірлеу барысында өзі түсірген суреттердің атауын анықтау бойынша «Қазселденқорғау» мемлекеттік мекемесі мен біздің География институты мамандарынан кеңес алды.

Кітап авторының тауға деген махаббаты, шығармашылық ізденісі түсірген суреттерінен-ақ көрініп тұр. Шыны керек, елімізде тау табиғатын түсіріп жүрген қазақ фотографтары сирек. Фотоальбом көпшілік оқырманның танымын арттыруға және қазақ табиғатын насихаттауға өзіндік септігін тигізеді деген ниеттемін,-дейді Ахметқал Медеу.

Таудың қауіптілігімен күресетін маман, ҚР Төтенше жағдайлар министрлігі ТЖК «Қазселденқорғау» ММ басшысының орынбасары Мұрат Қасенов та еңбегіміз туралы өз пікірін жеткізген еді.

– Фотоальбом авторы «Қазселденқорғау» мемлекеттік мекемесінің негізгі бақылауындағы сел жүру, қар көшкіндері сияқты табиғи құбылыстар кезіндегі қауіпсіздік шаралары туралы халыққа бұқаралық ақпарат құралдары арқылы маңызды ақпараттарды баяндап отырды.

Алматы қаласы және Іле Алатауының мореналық көлдері аумағында өткен Халықаралық «Сел қауіпсіздігі: бағалау, болжау, қорғаныс» атты конференциясына да қатысты. Шарада Досжан осы саладағы өзекті мәселелерге қанығып, мерзімді басылым беттерінде сараптамалық материал әзірледі.

Аталған фотоальбом – Алматы облысының таулы аймақтарындағы табиғаттың әдемілігімен қатар, қауіптілігімен де жақынырақ тануға мүмкіндік береді. Ал автордың жер-су атауларын белгілеуде «Қазселденқорғау» мемлекеттік мекемесінің төлқұжатындағы деректерді негізге алды,-деп пікір білдірген.

Алдағы мақсат «Алатауды аралағанда...» фотоальбомын қазақ оқырманына ұсыну. Бұл бір жағынан отандық фотоөнер саласының пейзаж жанрына қосылатын жаңа еңбек болар еді. Сондықтан туған жеріміздің табиғатын түсініп, қолдау көрсететін демеушілер табылып қалса, кітап сіздің де қолыңызға тиіп қалар еді...

ҮШ ШЫҢ, ТӨРТ ОЙПАТ

Мерей Қайнарұлы,

Журналист. Журналистер Одағының мүшесі.

Фотограф, суретші.

Анау Арктикадағы ақ аю Өр Алтайда бар десе, сенер ме едіңіз? Әй білмеймін. Оны қойып теріден киім киіп, үңгірлерді мекен ететін жабайы адамдар бар деседі әлі күнге.

Қытай. Алтай қаласы. Кешкі астан кейін қонақ үйге жайғастық. Не заманда есік қағылды. Аштым. «Алыстан алты

жасар бала келсе, алпыстағы қария сәлем береді», деп кірді ширақ жүрісті ақсақал. Алпыс емес, жетпістен асқан Түсіпбек Сламханұлы. Әлемдегі биік шыңдарды қырық жыл суретке түсіріп, төрткүл дүниеге паш еткен профессор, фотосурет докторы. Ел амандығын сұрасқаннан кейін кеңінен әңгімелестік. Бармаған жері, баспаған тауы жоқ деп осы кісіні айтуға болатын шығар. Ертіске құятын он екі өзеннің басында үш жыл жүріп, Қазақстанға өтер жеріне дейін суретке түсірген.

Адам аяғы баспаған Алтай

– Осы күнге дейін аспанмен астасқан Алтай, Хан Тәңірі, Шөгір шыңдары мен Тарын, Жоңғар ойпаттарын араладым. Өлім мен өмірдің ортасында жүрдім, табиғаттың небір тылсым күштерін көрдім, – деп бастады әңгімесін Түсіпбек аға.

– 1994 жыл. Алтайдың солтүстігінде Қанас көлін маңдайға алдық. Әлемге бұл жерді таныстыру үшін ең биік нүктесі – Достық шоқысын фотоға түсіру керек еді. Көздеген шоқым Қанастың бас жағында. Жолға төрт адам шықтық. Тұрысбек пен Мұратхан жол бастады. Бірі ауданның ауыл шаруашылығын, енді бірі табиғат қорғауды басқарады. Туалардың ішінен де сенімді біреуі бірге жүрді. Туа деп отырғаным тегі моңғол. Үшеуінде үш мылтық. Менің өз «мылтығым» бар.

Қанастың басына жеткенде, сіркіреп жауын құйды. Қарағайдың түбінен аттап баса алмай қалдық. Сол жерде азығымызды алып шығып әлдендік. Ақкөлге қарай ертеңін бірақ жылжыдық. Кешегі соқпақ жоқ. Бұғының жапырып өткен жолы ғана. Көлденең құлап жатқан қарағайлардан аттың аттап өтуі мүң. Сұлап жатқан ағашты қойып, көк майса шөпті жарып өтудің өзі қиын. Ақ көбігін аспанға атып жатқан бірнеше өзендерді кештік. Түс ауа ну орманның арасынан ашық алаңқайға шыға келдік, сона мен маса буып тұр. Аспаннан тоқымдай жер көрінбейді. Шаққанда қаныңды суша ағызады. Жолдың машақатын көріп, төрт күн жүрдік.

Бір белестен асканда Ақкөл жатты. Айнадай көл. Балығы су бетінде шоршиды. Бас-аяғы тоғыз шақырым. Адам табаны тимеген көркем табиғат. Айналасы ит тұмсығы өтпес қалың жыныс. Ат үстінде отырғанның өзінде балақтарымыз қызылқат пен қарақатқа боялған. Бұғы-

марал өріп жүр. Анау жақпар тастардан «аңқитпаған» суырдың дауысы шықты. Аң-құстары үрке қашпайды. Тайыншадай бір аю бізге қайта-қайта қарайды қызықтап. Суретке түсіріп алдым. «Мұнда төрт қауіп бар» деп кілт тоқтады жол бастаушымыз. «Біріншіден, найзағай көп түседі, екіншіден, өткел бермес өзен бар. Содан кейін оппа дейді, жер саз. Байқамасақ сорып әкетуі мүмкін. Төртінші қауіп – аю. Ұйықтап жатқан немесе қонжығымен жүрген аюға кездессек, оңай құтылмаспыз», – деді. Деді де әрқайсымыздың көзімізге тура қарады. Аяндап келеміз. Жер бетінде осыншалық сұлу жердің барына аң-таңмын. Құстардың сайраған үні, жұпары аңқыған гүлі, бәрі-бәрі шынайы, табиғи.

Аттар көк майсаны бырт-бырт жұлып аяндайды. Жақыннан өзеннің гүрілі естілді. Асау өзен екен. Баяу жылжитын тұсын барлап келеміз. Терендігі бір құдайға ғана аян. Өтсек, өтейік деп, Тұрысбек бірінші қойып кетті өзенге. Орта тұсына жетіп үлгірген жоқ, қатты ағыс атымен қоса ағыза жөнелді. Жиырма метрдей ағып барып аты ағашқа ілінді. Көптеп көмектесіп шығарып алдық. Оппасын да көрдік. Атым түсіп кетті. Өзім терекке жармасып, шықтым. Бұлқынып қоймаған атты одан әрі сорып әкетіп барады. Басқан жеріміз былқ-былқ етеді. Қасымдағы жігіттер тәжірибелі әйтеу. Аттың кеудесінен ағаш өткізіп, біраз демалтты да екі атқа арқан байлап суырып алды. Ендігі қауіп – аю. Ақырған аюға кездессек, аман қалуымыз екі талай. Сондықтан Қара шоқының етегіне дейін улап-шулап жүрдік. Жете салысымен аттардың ертоқымын алып, маңайға арқандадық. Әбден жауыр болған аттардың үстіне шыбын-шіркей үймелеп мазаларын қашырды.

Түн. Ызғар бар. Аң-құстардың дауысы дәл құлақтың түбінен естіледі. Себелеген жаңбырдан қорғанатын шатыр да жоқ төбемізде. Арқандаулы аттар алаулап жанған оттың маңынан ұзамайды. Әлденеден үрейленетіндей. Таң ағарып атқанша, кірпік іле алмадық. Ертесінде әрі қарай жүруге мүмкіндік жоқ деп кері тартты бәрі. Ондағысы аттың бәрі жауыр. Мен бірақ Достықтың дәл бөктеріне жетіп алып шегіне алмаймын деп кесіп айттым. Еңбектесем де бір биікке шығып, Достықты суретке түсіруім керек. Жол бастаушыларым «біз көріп отыратын бетпен шық» деп қолыма мылтық ұстатты. Достыққа қарсы жатқан Қара шоқыға тігінен тік бес сағат жүрдім. Бес сағат өрге жүруді ойлаңыз... Анандайда Достық шоқысы көрінді. Баурайында жөңкіліп бұлт көшіп барады. Көрініс ғажап. Аяғымның астында саусақтай болып кристалл тастар шығып тұр. Бір-екеуін сындырып алып, түсіп келе жатсам, етекпен бір құмай көрінді. Суда жүзіп барады. Әппақ. 500 метрдей жақындап фотоаппаратпен тартып көрсем-ақ аю. Кәдімгі ақ аю. Алтайда ақ аю барын естігенімізбен, сенбейтінбіз. Көнекөздердің айтуынша, Арктикадағы аю емес, кәдімгі қоңыр аюдың азған түрі деседі. Бірнеше рет түсірдім суретке. Адам барын сезді ме, мұзды жағаны жалдай қашты.

Қуанышымда шек жоқ. Бойдағы қорқыныш тарқады. Жол таныс. Құлдилап келемін. Сайға түсе бере аяғымның сіңірі тартылып, орнымда қаттым да қалдым. Амалым қалмаған соң екі рет мылтық аттым аспанға. Тұрысбектер атпен шауып келіп, жатқан жерімнен алып кетті. Он төрт жылдан кейін Достық шоқысына қайта бардық. Бірақ ақ аюды кездестіре алмадық.

Көз алдымда тау көшті

Хан тәңірі. Биіктігі – 7010 метр. Сонау заңғарды суретке түсіретін биік нүктені іздеп алты жылда 5 мың шақырымды артқа тастадым. Жаман көлікті салдырлатып Тағалақ деген фермаға жетіп, Обыл деген бастығымен сөйлестік. Ол жерде қауіп көп деп бұдан әрі жүруімізге үзілді-кесілді қарсы болды. Алған беттен мен қайтам ба?! Алайда, Обыл бір-екі күн тұра тұруымды өтінді. Қайын атасының науқаны, соған көп ұйғырлар келеді екен. Соларды суретке түсіруімді сұрады. Науқанның сауабы тиетінін де айтты. Дегеніндей екі күн күттім. Содан сол таудың сілемдерін бес саусағындай білетін Нұрақын деген ұйғыр аңшымен таныстырып, қолына қағаз жазып берді.

Жолға ерте қамдандық. Нұрақынның қобалжулы қимылына қарап, басып өтер жолымызда небір қорқыныштың күтіп тұрғанын сездім. Артық жүк те алған жоқпыз. Ат тұяғы тасты жолға шақ-шұқ тиіп келеді. Ең шеткі отырған малшының қыстағына жетіп тоқтадық. Обылдың жазып берген қағазын әлгі малшыға ұсынып еді, жалма-жан қорадан бір мал алып шығып бауыздап жіберді. Әп-сәтте сойып, етін бөлшектеп, қапқа салды да Нұрақынға ұстатты.

...Иен таудың ішіне кірдік. Биіктігі көз жетпес шың. Жол жиегі терең шыңырау. Төменде буырқанған дария ағады. Аттан түсіп, жартасты жиектен төменге көз тастадым. Ақ көбікті атқылап аққан өзен үйдей тасты ағызып барады. Өне-бойым шымыр етті. Нұрақынның айтуынша, мұндайда үш адам жүру керек екен. Алда-жалда мен бір жазатайым оқиғаға ұшырасам куә болатын біреу болуы керек-ті. Бұл сөзінен кейін Нұрақынның өзінен үрейлене бастадым. Қолындағы мылтығына ұрлана қарап қоямын. Менде 20 келілік аппараттан басқа түк жоқ.

Көз байлана аялдауға тура келді. Қалың қарағайдың түбіндегі бопырға жатайық деп едім, Нұрақын керісінше ашық жерге жайғасты. Найзағайдан сақтанса керек.

– Бұл жерден ит-құстың алты күшігін алған едім. Кекшіл келеді емес пе, от тұтатып қояйық, – деп маңайдағы кепкен бұтақтарды жинастырды. Қызыл жалын қара түнді тілгілеп жана бастады. Кеше жолға шығарда «барған жерден қазан табылады» деген болатын. Сол қазанды үйінді тастың бір қуысынан алып шықты. Түбі тесік. Шапанымнан мақта суырып алып тығындап қойдым. Ұйғыр аңшылықтың қыр-сырын әбден меңгерген ғой, етті сылып-сылып сүйегінен ажыратты да істік темірге тізіп қақтады. Отқа қақталған еттің дәмі қандай, тіл үйіреді. Қалған етке тұз сеуіп, қарағайдың бас жағына ілді. Түн суып барады. Жанған оттың шоғын сиырып, тоқым төсеп сонда жаттық. Тасқа өткен оттың қызуы белді қыздырады. Көз ілініп бара жатқаны сол, төңіректен қасқыр ұлыды. Шырт ұйқыдағы Нұрақын бұл дауысқа елең етпеді. Аңшының мылтығын өз жағыма алып қойдым.

...Шу-шулеп әлі жүріп келеміз. Қорым тастардың арасынан ат тұяғын әзер алып өтеді. Өрлеген сайын қалың қарағай сирей түсті. Күн жүрдік. Айналамызда шағыл тас пен құзар шындардан басқа қылтиып өскен өсімдік жоқ. Жүгірген аң, ұшқан құс көрінбеді. Тек аю мен қодастың кепкен тезектері ғана кездеседі аяқ астынан. Кеуіп қалған. Соларды жинап түтін түтеттік. Аю көп екен сөйтсем. Аттарға шабуы мүмкін десті. Сөйтіп, аттарды түтіннің ортасына арқандап қалдырдық та жаяу өрледік. «Денсаулығыңыз бар екен» деп қояды аңшы жігіт ентігін баса алмай. Мен мектепте он шақырымға жүгіру командасында болған едім. Сол шыныққаннан әлі күнге дейін сергектікті сезінемін.

Құз-қиянның арасынан шыға бере үйінді тас кездесті. Үстінде су, арақ, ішіп-жем қойылған екен. Осыдан жей бермейміз бе деп әзілдеп қоямын. «Кәпірдің дүниесі» деп Нұрақын әзілді сап тыйды. Сөйтсек, осы жерде жапонның жігіттері мерт болған екен. Біз басып тұрған жердің беті екі метр ғана тас пен топырақ. Ал асты қалың мұз. Ауа температурасына байланысты мұз атылады екен кейде. Анау жапондықтар мұз жарылған жердің астына жұтылып кеткенге ұқсайды. Нұрақынның айтуынша, алты жапонның төртеуі өліп, біреуінің аяғы сыныпты. Енді бірі жаралы досын алып қайтып, болған жағдайды баяндаған. Араға бір жыл салып мерт болғандардың әке-шешесі осы белгі тасты қойып кеткен. Табан асты сытыр-сытыр етті. Тұра қаштық. Артымызға бұрылып қарауға мұрша болмады. Қап-қара жердің аспанға атылғанын білемін. Әп-сәтте шаң басылып біз тұрған жерден үлкен көл пайда болды. Мұндайды кім көрген?! Алапат күш. Өлімнің табалдырығында жүргенімізге көзім әбден жетті.

Түндігі түнді сүйген Хан тәңірі әлі көрінбеді. Күннің көзі шақырайып шығып тұр. Мұндайда сәтті сурет шығары сөзсіз. Бірақ қар еріп, көшкін жүру қаупі бар. Жартастардағы анау мұздың бір бөлігі опырылып кетсе де жетіп жатыр. Нұрақын мылтық атып көрді. Дүңк еткен мылтықтың дауысы жақпар тастарды аралап кете берді жаңғырып. Төбеден төніп тұрған мұздар сірескен қалпы. Жүгіре жөнелдік. Қысым жоғары, тез шаршай бастадық. Терең демала алмаймыз. Өкпені қысады. Ендігі көздегенім – Хан Тәңіріне қарама-қарсы қорым бет. Аңшы жігіт «өлесің» деп бұра тартып еді, мен болмадым. Бала-шағасына деп ақша бердім. Құдайдан тілек тілеп, құран оқыды отыра қалып. «Аллаху акбарымды» айтып сонау мұнартқан биікке беттей беріп едім, айғай салып тоқтатты да «қағаз жазып, қолыңды қой» деді. Мен мерт болсам, соның жауапқа тартылатыны анық. Сөзге келместен жазып бердім. «Қағаз жазбайды деп ойлап едім, тас жүрек екенсіз» деген қалпы ұн-жырғасы түсіп отырып қалды.

Қолға бір-ақ аппарат алдым. Оның өзі – 20 келі. Өрлеп келемін. Егіліп жатқан шағыл тастарда жүріс өнбейді. Бір метр көтерілсем, екі метр сырғып түсемін кейбір жерде. Қара тер деген күртінің сыртына дейін шықты. Белгісіз бір ыс бар сонау биіктікте. Тынысты тарылта-

ды. Мұндайда жан қалтама салып алған құрт пен у сарымсақтан жеп отырдым. Көмектесетін сияқты.

Өліп-талып ұшар басына шыққанда жарқ етіп Хан Тәңірі көрінді. Балтырымнан бұлт кешіп аспанда қалықтап тұрғандаймын. Қарсы алдымда – алып шың. Ғажап шіркін. Батып бара жатқан күн Тәңір таудың маңдайынан иіскеп тұрғандай. Одан сайын жарқыратады. Сағатыма қарадым. Анау етекте бері төрт сағат жүріппін. Төккен терімнің ақталғаны осы шығар. Фотоаппаратты құрып жіберіп, сатырлатып суретке түсіре бастадым. Аппараттың түймесін жүз рет басып үлгеріппін. Қуанышымда шек жоқ, етекке дейін сырғанап түстім. Нұрақын далбақ қағып алдымнан шығып құшақтай алды. Дереу жиналып, мұзды шатқалдан өтіп үлгіргеніміз сол, гүрс етіп атылды. Қорғаншақтай басымызды көтеріп ізімізге қарасақ, жаңа ғана сайрап жатқан жол жоқ. Орыны оғыр-шоғыр тау болды да қалды. Сонда көрдім таудың көшкенін.

Хан Тәңірін түсірген суретім мемлекет бойынша төрт рет сыйлық алды. Еңбектің ақталғаны осы емес пе?!

Ортеке биі

Ендігі меже – Кашмир мен Пәкістан шекарасындағы Шөгір шыңы еді. Биіктігі – теңіз деңгейінен 8 мың 611 метр. Оған апарар жолдың да соқпағы көп. Көздеген биігім Қашқарияның аумағына қарайтындықтан, қағаз жұмыстарымды сол жақта реттедім.

1997 жылдың жазы болатын. Ат басын Қағылық ауданына тіредік. Мен мінген көлік ары бара алмайтын болды. Сол жерде басшылары жиын ашып, шопырымен қосып биік көлік берді. Тоқтамаған күйі зуылдап «Жунго» мен «Инста» шекарасындағы «Маза далаға» тарттық. Өздері «Мазалы» деседі екен. Байланыс мүлдем жоқ ол жақта. Жанды шүберекке түйіп, өліммен бетпе-бет келуіміз мүмкін екенін қайта-қайта ескертті. Мен ол кезде 20 келі жүкпен күніне 20 шақырымды оп-оңай басып өтер едім.

Бұдан әрі көліктің жүрісі баяулап, мотор үні ышқына-ыңырана берді. Бауыры жерден биік болғанымен, қорым таста қозғалуы қиын. Жаяулатып келеміз. Екі әскер жол бастады. Сөйлесуге мұрша жоқ. Ырс-ырс етіп, шатқалдың аузына таядық. Төбеден қазандай тастар ұшып келіп алдымызға түседі. Табан астың дір ете қалады. Төбеңе түссе... Біткен жерің сол. Не де болса тар шатқалда мысықтабандап келе жатырмыз. Сол жүргеннен тоқтаусыз Рескем қыстағына жеттік. Бір күн демалып, ауасы мен суына үйреністік. Тақыр тау. Тым құрығанда бір бұлақ жоқ. Өздері суды 27 шақырым жерден тасып ішеді екен.

Ертесінде жер бетіне жарық түсе сала жолға шыққамыз. Күн жүрдік. Анау иықтан адамдардың қарасы көлбеңдейді. Қыстақ па деп қоямын. Ұқсамайды. Жақындап келеміз. Бірекеуі маған үрейлене қарады. Киген киімдері аңның терісі. Тас дәуірі елестеді. Үңгірлерді паналайды. Жол бастап бара жатқан Тұрды «жабайы қырғыздар» деп таныстырды. Заманның дамуынан әлдеқайда қалыс қалыпты. Тіпті, менің көзілдірігімді көріп, таңғалған кейіп танытты. Ертеден бері 21 отбасы, 122 адам тұрақтап қалыпты бұл манда. Сорайып өскен ағаш жоқ. Үңгірлерді мекендейтіні де сол. Топырағы қорым, керпіш жасауға да жарамайды. Үңгірлердің кіреберістеріне тері, киіз жаба салады. Әр үңгірдің маңында қашыр, есек байлаулы тұр. Мініске пайдаланатын шығар. Негізгі азықтары ет пе деп қалдым.

Мал көп. Шоқылардың маңайы толған көк ешкі. Еркіндікте жайыла береді. Жайыла беретіндей шөп те жоқ. Сай-салада ғана. Үңгірлердің маңайында қолдан өсіріп отырған кептерлерді көзім шалды. Малдың еті жалықтырып бара жатса, соларды да азық ете ме деп қалдым. Ең шеткі үңгірлердің біріне жайғастық. Буы бұрқырап ет келді. Қақтап пісірген екен. Арнайы ала шыққан үш келі кәмпитті таратып бердім бәріне. Әңгімелері түсініксіз, шүлдір сөйлейді. Түсінгенім, дәрияның бетіне мұз қатқаннан кейін етектегі елге барып сауда жасайды. Оның өзінде де ақша айналымы деген жоқ. Затпен зат алмастыру. Үш-төрт күнде тұрмыстарымен етене жақын таныстық...

Күн шығар-шықпастан сапарымызды одан әрі жалғастырдық. Екі әскер кері қайтып, осы жердің тау-тасын жақсы білетін қос қырғыз алда жүрді. Біреуінің есімі Зиядан екені есімде. Ерттегеніміз есек. Үстінде сырғып отыра алмадым. Үзеңгілестерім байқады ғой деймін, кодасқа ауыстырды. 4 мың метр биіктікте келеміз. Күн тас төбеге шыққанда керіштен шыққан

жалын бетті шарпиды. Алаңсыз аяндап келеміз. Бір кезде гүр етіп өзен ақты алдымыздан. Тасқыны қатты.

Ымырт үйіріле аялдап от жағып отырдық. Күндізгі ыстық жоқ. Түн күрт суытып, қапалақтап қар жауды. Далада жатырмыз. Мызғып бара жатсаң, өне бойыңнан өткен суық ұйқыны қашырады. Одан қалса тастың өткір қыры арқаға батады. Кейде осынау биікке қай құдай айдап келді деп қоямын. Ұлттық намыс. Басқа не?! Ертеректе Қытайда фотосурет көрмесі өтіп, біреудің екі суреті жүлделі болады. Сондағы бір суретте шылауыш, оның сыртынан шыт тартқан әйел өгізге мініп келеді. Тақырыбы – «Қазақ әйелі». Е-е-ей, әйелді қазақ қашан өгізге мінгізіп еді?! Суреттің авторы – өзге ұлт. Намыстан жарыла жаздадым. Содан бастап мойныма фотоаппарат ілдім. Көркем көріністің бәрі қазақ тұрған жерде. Шетелдіктер қаңғып келіп біздің жерлерді суретке түсіріп, әлемге әйгілеп жатады. Осыны өзіміз неге танытпаймыз? Салт-дәстүрімізді сақтап қалу үшін де суреттің маңызы зор еді. Мысалы, қыз қууды қазақтың махаббаты деп шатастырып жатады. Шындығында, бұған махаббаттың еш қатысы жоқ. Қазақтың дәстүрі демекші ортеке билететін біреу бар ма қазір?! Баяғыда бір Манастың асуындағы қыстаққа жолшыбай соққам. Жалғыз үй отыр. Киіз үйде шай ішіп отырсақ, түндігінен тау ешкінің лағы қарап тұр. Сөйтсек, сол үйдің баласы ортекені билетеді екен. Бала ысқырып, айқайлап еді, ортекең билей жөнелді. Кейін сол түсірген суретімді үлкен бір бастық көріп бейнеге түсіріп бер деді. Он жылдан кейін барсам бала да, теке де жоқ.

Екінші күн. Малшылардың отбасына жолықтық. Төрт түтін екен. Мынау таудың басында тіршілік етіп не күн туды бастарына?! Бұлардың мекені үңгір де емес, іргесін таспен жиып, төбесін терімен тартып тастаған қос. Құрақ ұшып күтті. Бой жазып бір түнедік.

Шөгір шыңы күншілік жерде ғана. Дәл түбіне таяғанда буырқанған өзен өткел бермеді. Тонна тартатын қодастың өзін жұта салардай. Межелеген шыңым көрініп тұр. Қарама-қарсысындағы биікке шықсам, сәтті сурет түсерін сезіп тұрмын. Нар тәуекел. Күн шығыс жақ бетпен өрлеп кеттік. Тынысымыз тарылып келеді. Бір биігіне шыққанда ми атылып кете жаздайды. Бастың тамыры солқ-солқ соғады. Ұйытқыған жел өкпенің тынысын одан сайын тежейді. Ұшар басына шықтық. Шөгір менмұндалайды. Фотоаппаратты жартастың жиегіне құрып, кештің батуын екі сағат күттік...

Аппаратым сәтті суреттерге толып, түсіп келеміз. Төменге түссек, хансу жігітіміз ыс тиіп ес-түссіз қалыпты. Зияданның беті көгеріп кеткен. Терісі сыпырылып түсіп жатыр. Түн ортасында әлгі малшылардың қосына келдік. Қодастың сүтінен ұйытылған ашты айраннан ішіп, бетімізге жақтық. Таңертеңінде сергектік сезілді...

Керек дерек

Түсіпбек Сламханұлы 1946 жылы Үрімші ауданы, Ерентау қойнауында туған. Әке-шешесі 1916 жылдары Катонқарағай өңірінен Қытайға өткен. Мәдениет төңкерісі кезінде әкесі Тарымға айдалып, 1952 жылы қайтыс болған.

Кішкентайынан әкесінен айырылған ол суырдың терісін сатып, білім алады. Қазақ орта мектебінен онынышы сыныпты тәмамдағаннан кейін Қытай астанасы Бейжіңде 6 жыл оқиды. Қытай тілін еркін меңгереді. Қолға диплом алып, алыс қыстақта бір жыл жұмыс істеп көреді. 1968-70 жылдары ұсталық өнердің де басын бір шалған. Таға соққан, балбал тастар жасаған. Кейіннен қытай, қазақ тілінде биология сөздігін жазып шықты. Ауыл атауларын да бір кітапқа жинақтаған. 1971 жылдан бастап халық баспасында жиырма жылға жуық редактор болып қызмет атқарған. Бүгінде Үрімші қаласында тұрады.

ОҢТҮСТІКТЕГІ ОН КҮН

Шойын жолда жүйткіген пойыздың жүрісі бәсеңдеп, айдаһардай ақыра бастады. Түркістанға таяп қалсақ керек... Бала жетектеген, сөмке арқалаған жолаушылар тар тамбурда жапа-тармағай есікке қарай ұмтылды. Мен «Ұлы дала Түркістаны» фотоэкспедициясына келе жатқан бетім.

Осыдан он шақты күн бұрын Қазақстан «Фотоөнер» қоғамдық бірлестігінің төрағасы Асылхан Әбдірайымұлы хабарласып, Түркістан облысының бір жылдығына орай ұйымдастырылатын фотоэкспедицияға шақырған. Мұндай мүмкіндік бола бере ме?! Айтқан уақытынан кешікпей Түркістанға тартып тұрдым. Қасиетті қалада еліміздің әр өңірінен келген фотографтар мен журналистердің бастары қосылыпты.

Фотоэкспедициямыздың алғашқы қадамы Қожа Ахмет Яссауи кесенесінің төңірегінен басталды. Қазақтың жиырмадан астам ханы жерленген киелі жерден туристердің аяғы арылмайды екен. Шетелше шүлдірлесіп жүргендердің де қарасы көп. Келімді-кетімді қонақтардың сұранысына қарай сауда-саттық та мықтап қолға алыныпты. Ұсақ-түйек кәдесыйлар өз алдына, күннің ыстығында кенезеңіз кеуіп бара жатса, жол жиектерінде сұп-суық арпа көже сатып тұрған балаларға мың да бір рақмет айтасыз. Біздің Өскемендегі саябақтарда шөлінді газдалған сусынмен қандырмасаң, арпа көже, бидай көже таппайсың-ау деймін.

Осы жерде қазақ фотожурналистикасының жанашыры, ұстаз – Асылхан Әбдірайым жиналғандарды екі топқа бөліп, бір-бір жетекші тағайындады. Бір топ Түлкібас, Төле би аудандарындағы Ақсу-Жабағылы қорығының сұлу табиғатын түсіруге аттанса, енді бірі қасиетті жерлерді түсіруге бел будық. Жетекшілеріміз де фотоөнердегі шоқтығы биік мамандар. Мен бұған дейін табиғатты түсірумен айналысып келдім, ендігі кезекте киелі жерлерді аралайын, халықтың тұрмыс-тіршілігін суретке түсіріп көрейін деген оймен Оңғарбек Алхаровтың тобын тандадым. Оңғарбек ағамыздың фото түсірудегі шеберлігін әлеуметтік желілерден байқап жүретінмін. Оның үстіне жуықта фото-кино саласы бойынша магистратуралық диссертация қорғаған. Демек, қоржынымыз сәтті суреттерге толуына сенімдіміз.

Кеме қалған Қазығұрт

Топ болып Қазығұрт ауданына шықтық. Жол сайрап жатыр. Оңғарбек ұстаз фото түсірудің қыр-сыры туралы әсерлі әңгімесін тыңдап отырып, Нұқ Пайғамбардың кемесі тоқтаған Қазығұртқа да жеттік. Шымкенттен 40 шақырым жерде орналасқан Қазығұрт тауы Тянь-Шань тауларының бір сілемі. Төбесіне шықсаңыз, осыдан сексен шақырымнан астам жердегі Ташкент қаласы да көрінеді. Аңыз бойынша, Нұқ пайғамбар апат басталғанда кемесімен жеті ай, жеті күн, жеті сағат жүріп, Қазығұрттың басына келіп тоқтапты. Кеме аялдаған кезде адамдар тіршіліктің бар-жоғын білу үшін ең бірінші құстарды жіберген екен. Сол сәтте босатылған құстардың барлығы ұшып кетіп, қайта оралмапты. Тек қарлығаш қана жасыл жапырақ тістеп ұшып келген екен. Содан бастап Қазығұрт тауында адамдар жаңа өмір сүре бастаған.

Біз бара жатқан Ақбура әулиенің кесенесі осы таудың бөктерінде орналасыпты. Кесененің іргесінде сарқырап бұлақ ағып жатыр. Мөп-мөлдір, сұп-суық. Бізді галстукты жігіттер құшақ жая қарсы алып, тапшанға жазылған ақ дастарханға жайғастырды. Буы бұрқыраған бағланның еті келіп, Қазығұрттың сары қымызы сапырылды. Бұл қымыздың бір ерекшелігі – киік оты дейтұғын шөппен ысталады екен. Дәмі тіл үйіреді. Біздің жақта Катонқарағайдың қымызы бренд болса, оңтүстікте Қазығұрттың қымызына сұраныс көп деседі. Ішке ел қонған соң осы жердің шырақшысы Ақбура бабамыз туралы аңыз-әңгімесін бастады.

– Ақбура әулиенің құдіреті сол, таң намазының екі рәккәтін осы бұлақтың басында оқып, қалған оқылатын екі рәкәт намазды Түркістанға барып, Қожа Ахмет Яссауимен бірге оқыған екен. Ал жұма намазды Меккеде оқыпты, – дейді шырақшы ақсақал.

Ал бүгінде адамдар Ақбураның басына құран оқытып, ниет етеді, емдік қасиеті бар бұлақтан су ішеді. Өтірік-шынын білмедім, сал болып қалған адамдар да судың емдік қасиетінен құлантаза айығыпты. Біз де құран оқып бет сипадық. Мұнда да зиярат етіп келушілер көп екен. Кесененің іші-сыртын әр қырынан суретке түсіргеннен кейін төмендегі Рабат ауылына түстік. Көз байлана күннің ми қайнатардай ыстығы қайтып, самал жел есті. Фотоаппаратымызды құшақтап түнгі түсірілім жасау үшін күре жолдың бойында менмұндалап тұрған Нұқтың кемесінің алдында жиналдық. Дәлірек айтсақ, ағаш пен темірден жасалған кемеңіз макеті. Алтын уақытты босқа жібермеу үшін ширақ қимылдап фотоаппараттарымызды штативке құрып жібердік-дағы, объективті жарқырап тұрған темірқазыққа бағыттадық. Жетекшіміз үйреткендей, түсірілім ұзақтығын реттеп, жұлдыздардың темірқазықты айналғанын суретке тарттық. Жұлдызды аспан мұндай сұлу болар ма еді шіркін?!

Отырарға туристер ағылады әлі

Отырар ауданына қарай күре жолмен сырылдатып келеміз. Бұл жақта біздің жақтағыдай ойдым-ойдым жолдар жоқ сияқты. Тіпті ауыл арасын жалғап жатқан жолдардың өзі теп-тегіс асфальт.

Зулаған күйі Шәмшінің туған ауылы – Шәуілдірді басып өтіп, Арыстан баб кесенесінен бірақ шықтық. Әдетте туристер алдымен Арыстан бабтың басына тәу етіп, содан кейін Қожа Ахмет Яссауидің кесенесіне барады. Яссауидің ұстазы Арыстан бабтың әруағына көрсеткен құрметтері ғой әрине.

Кесене 20 ғасырдың басында күйдірілген кірпішпен өрілген екен. Ал қабірге белгі алғаш рет 12 ғасырда қойылыпты. Байқауымша, сәулетті ғимарат екі бөліктен тұрады. Сол жағында Арыстан бабтың жатқан жері болса, оң жағында шағын музей мен мешіт. Кесененің айналасы да зираттар. Қазақ мәдениетінің, тілінің, ділінің жаңарып, дамуына елеулі үлес қосқан Өзбекәлі Жәнібеков те осында жерленіпті.

Күн шақырайып тұрғаннан кейін жетекшіміз Оңғарбек Алхаровтың айтуымен бұл жерге таң ата келіп түсірілім жасайтын болдық. Оған дейін портреттік суреттер түсірейік деп шештік. Сөйтіп айтыскер ақын Әселхан Қалыбекованы, Ұлы Отан соғысының ардагері Сейдхан Дәуренбековті, ауылдың еңбек адамдарын, ойын балаларын түсірдік. Кешке қарай Шыңғысханның әскері алты ай бойы ала алмаған Отырар төбеден табылды. Әр тасы тарихтан сыр шертердей. Сол замандағы саман кірпіштер, моншаның орны бәз-баяғы қалпында сияқты. Төбенің айналасынан қыш құмыраның сынықтарын да көзім шалып қалды. Қазіргі уақытта Отырар бесбұрыш тәріздес төбе. Дуалмен қоршалған қаланың жалпы аумағы 200 гектарды алып жатыр. Бұл маң болашақта ірі туристік кешенге айналары сөзсіз. Олай дейтінім, айналасында жүріп жатқан құрылыс қарқынды.

Таң ата Арыстан баб кесенесіне қайта бардық. «Арыстан бабқа түне, Қожа Ахметтен тіле» демекші, кейбіреулер кесенеде қонып жатыр. Әсіресе құлшылық етіп көп жүрген өзбек ағайындар көп. Ниеттерін қабыл етсін дедім іштей. Біз болсақ, кесенені әр қырынан суретке түсіріп әлекпіз. Ертең көрмеге ұсынатын суреттеріміз сапалы, мағыналы болуы тиіс. – Сапалы сурет түсіріп, ғаламторға жүктесеңдер әлем көреді. Түсірген суреттеріңе қарап, осы жаққа көптеген туристер тартылуы мүмкін. Мысалы, интернетті ашып, гуглға «Лас-Вегас, Париж» деп жазсаңдар, небір сапалы, әдемі суреттер шығады. Ал біздегі туристік орындардың фотосын дәл солай ғаламтордан іздеп көріңдер, – деген Оңғарбек Алхаров әрбіреуімізді ойландырып тастады.

Алып үңгір

Әр өңірде бір-біріне ұқсамайтын күндеріміз өтіп жатты. Киелі жерлерді аралап, таным көкжиегіміз де кеңейді. Бүгінгі бағытымыз Бәйдібек ауданы. Орталығы – Шаян. Мұхтар Әуезовтің «Шаянға барсаң, әншімін деме» деген ауылы осы ғой. Әкімдіктің әзірлеп қойған бағдарламасы бойынша алдымен Ақмешіт үңгірін көріп, содан кейін Домалақ ананың, Бәйдібек бабаның бастарына баратын болдық.

Жете бере қарайып үңгірдің ауызы көрінді. Құдай-ау, құла далада мұндай алып апан бар деп кім ойлаған?! Баспалдақпен төменге түстік. Сап-салқын. Қысы-жазы бір температура екен мұнда. Ал көрініс ғажап. Қарқылдаған қарға көп. Ертеде үңгірдің ішін көп жылдар әппақ үкі мекен етіпті. Кейін кішігірім құрылыс жұмыстары жүрген кезде ұшып кеткен үкі қайта оралмапты.

Үңгірдің аурасы да, ауасы да ерекше. Жарқабақтардан су тамып тұр. Көнекөз ақсақалдардың айтуынша, жаугершілік заманда мұнда он мың әскерге дейін сыйып кеткен екен. Едәуір аумақты алып жатқан үңгірді аралап бір сағаттай жүрдік. Жер бетіне шығып, еңтігімізді басқаннан кейін Домалақ ана кесенесін бетке алдық. Кесене қазақтың абыз аналарының бірі – Нұрилә Әли Сланқызының зиратының басына тұрғызылыпты. Ол қазақ даласына VII ғасырда жеткен ислам дінін уағыздаушылардың бірі болған. Жастайынан даналығымен, әулиелігімен танылған қыз он тоғыз жасында Бәйдібек биге тұрмысқа шыққан. Ал Бәйдібек Қарашаұлы ұлтымыздың этникалық тұтастығын сақтап, қалыптастыру үшін күш салған адам.

Әуезовтің арғы тегі Созақтан

Кезекті фотоэкспедициямыз сырлы Созақ ауданына арналды. Қарабурадай әулиелердің, Сүгірдей күйшілердің шыққан топырағы. Шәмші Қалдаяқов әнге қосқан Келіншектау, Шолаққорған да осында. Шолаққорған аудан орталығы. Бүгінгі қазақ эстрадасының жарық жұлдыздары Жұбаныш Жексенұлы мен Кенжебек Жәнәбіловтің, Өскемендегі Сәрсен Аманжолов атындағы ШҚМУ-дің ректоры Төлеген Мұхтардың туған ауылы да осы Шолаққорған. – Төлеген Мұхтардың әкесі – Әділбек Нысанбаев «Бала ғашық» сынды жүздеген әндердің авторы, көптеген танымал әншілердің қанатын қатайтқан ұстаз, осы өңірдің сыйлы азаматы еді, – деп жерлестері еске алып отыр.

Өңір туралы аз-маз ақпарат жинағаннан кейін Қазақ хандығының алғашқы астанасы болған Созақ қалашығының орнын көрдік. Бұл жерде де қыш құмыралардың сынықтары шашылып жатыр. Ойлап қарасақ, Керей мен Жәнібектің ордалары тігілген тарихи орын үлкен бір туристік нысанға лайық-ақ...

Жолай Ысқақ бабтың басына бұрылды. Ысқақ баб Орта Азияға, оның ішінде Түркістан жеріне алғаш Ислам дінін таратқан адам. Таратқанда да өлгенді құранға қосып еске алу, жаңа түскен келіннің бетін ашу сынды салт-дәстүрді дінге енгізген. Кесене шырақшысының айтуынша, Мұхтар Әуезовтің атасын Құнанбай имамдыққа осы өңірден Семейге шақыртып алыпты. Демек ұлы жазушы Ысқақ бабтан тарайды. Ысқақ баб Ахмет Яссауидің де он үшінші түп атасы.

Қоржынымыз сәтті-сәтті кадрларға толып, Түркістанға кетіп барамыз. Дәл осылай Шығысымды аралаған жоқ шығармын. Түркістанның асқар тауы да, өзен-көлі де, қолдап-қоршап жатқан бабасы да, ұшы-қиырсыз жазық даласы да, енді-енді бой көтеріп келе жатқан жаңа қаласы да бар өңір екен.

Кентау жағынан қалаға кіріп, Бекзат Саттархановтың атындағы орталық көшемен келе жатырмыз. Иә-иә, орталық көшеге чемпион ұлдарының есімі берілген. Кешкісін қазаққа Бекзаттай ұл сыйлаған Сейілхан ағамыз бен Сырлықұл анамыздың шаңырағына барып сәлем бердік. Батыр ұлдың анасы: «Бекзатым үйдің кенжесі еді. Он төрт жасына дейін қойныма жататын» дейді мұңлы көздерін қабырғадағы ұлының суретіне қадап. Ақ дастархан басында әке мен шеше келмес күндерін еске алды...

Осымен «Ұлы дала Түркістаны» фотоэкспедициясы аяқталып, облыс орталығы Түркістанда өтетін көрмеге дайындалдық. Әр фотограф комиссия келісімімен ең сәтті деген суреттерін көрмеге ұсынды. Ертесінде жаңадан ашылған «Жастар орталығында» өтіп жатқан көрмені облыс әкімі Өмірзақ Шөкеев арнайы келіп тамашалады.

ТӨР АЛТАЙДЫ АРАЛАП ҚАЙТТЫҚ...

...Түу, шіркін! Тоқымдай жерде тоқсан түрлі гүл, ну орман, төбесі көк тіреген шыңдар. Жер бетіндегі жұмақ жер осы шығар, – деп танданған Нұрманбет ақсақал Солдатқұлаған асуынан Бұқтырманы жағалай жатқан елге көз тастады. Арғысы Маңғыстаудан, Оралдан, Ақтөбеден, Түркістаннан, бергісі Алматы, Астанадан келген фотосуретшілер жанталаса жан-жақтарын шырт-шырт еткізіп суретке түсіріп жүр.

«Фотоөнер» қоғамдық бірлестігінің төрағасы Асылхан Әбдірайым бастаған бір топ фотоафтардың көздегені Төр Алтайды суретке түсіріп қайту еді. Жай ғана суретке түсіріп қайтпай, Шығыстың шырайлы табиғатын сапалы фотосуреттерімен әлемге танытуды мақсат етті. «Шығыс-Ақпарат» медиахолдингі, «Фотоөнер» қоғамдық бірлестігі және Берел қорық-мұражайы ұйымдастырған фотоблог турға келген фотоафтар алдымен Өскемендегі этноауылды аралап, әр ұлттың салт-дәстүрінен сыр шертетін үйілерге бас сұқты.

– Этноауыл дегенге қаланың қақ ортасында 120 гектарды алып жатқан алып аумақ деп ойламаппын. Керемет! Фотосуретшілер үшін таптырмас орын ғой, – дейді астаналық фотограф Ербол Ерденбек.

Этноауылдағы саяхаттан соң, фотоаппарат ұстаған жастар үшін «National Geographic Qazaqstan» журналының шеф-фотографы Ерболат Шадрахов, «Егемен Қазақстан» газетінің ардагер фототілшісі Нұрманбет Қизатұлы және басқа да кәсіби мамандар шеберлік сағатын өткізді.

– Биыл елімізде «Жастар жылы» деп жарияланғандықтан, «Киелі Алтай: Берел-2019» фото-экспедициясына келген фотоафтардың басым бөлігі – жастар. Олардың ішінде әлеуметтік желі арқылы көзтартар туындыларымен танымал болып қалған Досжан Балабекұлы да бар, – дейді Асылхан Әбдірайым.

Ал шеберлік сағатында сөз алған «National Geographic Qazaqstan» журналының шеф-фотографы Ерболат Шадрахов: – Табиғатты түсіру үшін жан-жақты зерттеу керек. Ол үшін баратын жердің суреттерін ғаламтордан қарап шығып, «Кім түсірді?», «Қалай түсірді?» деген сұрақтарға жауап іздеңіз. Өз басым көздеген жерімнен жақсы кадрлар түсірмейінше бірнеше рет барамын, – деп фотоафтарды ертеңгі саяхатқа дайындағандай болды.

Ашық аспан астында өтіп жатқан шеберлік сағатына белсенді қатысып, фотографияға қатысты сұрақтарға дұрыс жауап берген жастарға «Фотоөнер» ҚБ-ның атынан естелік сыйлықтар табысталды.

Солдатқұлаған

Ертесінде он бес фотограф артынып-тартынып Төр Алтайға, Катонқарағайға жол тарттық. Бұралаңы мен асуы көп Өмеш асуын басып өткен шағын автобус Васильев өткеліндегі паромға тұмсығын тіреді. Кейбіреуі үшін бұл паром да таңсық еді. «Неге әлі күнге Васильев өткелі?» деп сұрақ қойғандар да болды. Мұндайда аузыңа құм құйылады екен.

Фотоаппарат асынғандар түс ауа Алтайдың тұмса табиғатынан бір-ақ шықты. Шыңғыстайдың тұсынан қос «УАЗ» мәшинесімен өткен ғасырда Аустрия-Венгрия тұтқындары салған ирек жолмен Солдатқұлаған асуына көтеріліп келеміз. Бұл жолдың бас-аяғы жүз шақырымға жуық. Алтайдың теріскейінен басталған жол арғы беттегі Ұранхай ауылынан бірақ шығады. Көнекөз қариялардың айтуынша, ескі Аустрия жолы стратегиялық мақсатта Қытайға асу үшін салынған көрінеді. Ол тұста атпен асатындай ғана соқпақ болған екен. Кейін трактормен кеңейтіліпті. Әр биікке ирек жолмен көтерілген сайын ауыл-аймақ төменнен мұнарлана берді. Біз Солдатқұлағанға жеткенде, алтын шапағын шашқан күн ұясына еңкейген. Кейбір тұстан Мұзтау менмұндалады. Фотографтар үшін бұл – алтын уақыт, сәтті кадрлар түсіретін кез. «УАЗ» көлігінен жапа-тармағай түскен олар жан-жаққа жүгіре жөнелді. Ыңғайлы нүкте іздеп, маңайдағы сұлу табиғатты суретке басып алу үшін ширақ қимылдады. Әй бірақ мұншама сұлулықты әп-сәтте суретке түсіріп алу әсте мүмкін емес. Ол үшін Алтайда айлап, апталап жату керек, асықпай аралау керек. Дегенмен Солдатқұлағаннан қоржындарын панорамалық суреттерге толтырды-ау деймін. Қараңғы түсе төменге асықтық. Күре жолдың бойында Берелге апара жатқан автобусымыз күтіп тұр...

Берел

Таң атар-атпастан фотоаппараттарын арқалап, Берел-қорық мұражайының маңындағы төбеге шығып кеткен Досжан мен Бекбол еңтігіп етекке түсті. «Аю жүр», – дейді екеуі жарыса сөйлеп. Олардың айтқанына аса мән бере қоймаған осы жердің күзетшісі:

– Е-е-е, аю жүре береді. Қонжығымен жүрген аю болмаса, адамға шаппайды, – деп екеуінің үрейін басқандай болды. Досжан Балабекұлы «таукезбе» фотограф болғанымен, Алматының тауларында мұндай жабайы жануарлар кездесе бермейді дейді. Фотографтар бір үйдің баласындай таңғы астарын ішкен соң, сақтар мен түркілердің заманындағы жәдігерлермен, обалармен танысты.

– Берел-қорық мұражайы 174 гектарды алып жатыр. Бұл жерде Сақ дәуірі және Түрік дәуірінің адамдары жерленген. №11 обаны естіген шығарсыздар, 1998 жылы осы жердегі қазба жұмыстары кезінде әйел мен ер адамның және он үш жылқы табылған. Жерленген ер адамның жасы 35-40 жаста, ал қасында жерленген әйел адамның жасы ер адамнан 30 жас үлкен болған. Ғалымдар оларға генетикалық зерттеу жасап, анасы мен баласы екенін анықтаған. Басынан жарақат алған ер адамға сол заманда ота жасалғаны да белгілі болды, – дейді «Берел» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің бас қор сақтаушысы Жания Сегізбаева.

Көне мәдениетпен танысқан фотографтар қараңғы түскенше құнды жәдігерлерді, тоң басқан обаларды таспалап алуға тырысты. Бір тобы Берел ауылының тыныс-тіршілігінен де тұрмыстық фотолар түсірді.

Қаракөл

“Рухани жаңғыру” бағдарламасы аясында ұйымдастырылған «Киелі Алтай: Берел-2019» фотоблог турының үшінші күнінде арнайы жасакталған «Урал» мәшінімен Мұзтауды маңдайға алып, Қаракөлге жолға шықтық. Қаракөлге нағыз жол таңдамайтын көлік болмаса, былайғы джип сымақтар да шыға бермейді.

Көбігін атқақтата ағып жатқан Ақбұлқақ өзеніндегі көпірге таяй бере біз мінген «Урал» кілт тоқтады. Жүргізуші түсіндер дегендей ишарат жасады. Тегі ағаш көпір қауіпті болса керек. Алып мәшін шегіншектеп барып, ағаш көпірден зу етіп өте шықты. Көпір сықыр-сықыр ете қалды. Біз жаяу өттік. Кейбір тұсындағы тақтайлар ойылып кетіпті. Жүрек жұтқан жүргізуші жолаушылардың қауіпсіздігін сақтағаны ғой.

Көп ұзамай Қарайрық ауылында аялдадық. Кезінде тіршілігі қайнап жатқан ауылдағы үйлердің көбі бос тұр, төрт-ақ отбасы қалыпты. Өрі қарай ерекше қорғалатын Ұлттық парктің аумағы. Ақысын төлеп, постан өттік. Таудың тас жолымен келе жатқан көліктің дауысы ышқына түсті. Өр. Жолдың қос қапталындағы қалың жыныста қабан көп жүреді екен.

Язовое сарқырамасының тұсына келіп тағы бір аялдадық. Сарқырама сондай биік болмағанымен, сұлулығымен көз тартады. Фотографтар шырт-шырт еткізіп суретке түсірді де, қайта көлікке жайғасты. Ұзақ жүрген жоқпыз, бір асудан асқан соң, мөлдіреп Қаракөл көрінді. Қалай дегенмен де, адам аяғы аз. Көл маңайы көкмайса шөп. Жаздың он төрт күні ғана ашық тұратын Мұзтауды бұлт басып тұрды. Түсірілім тобы көл жағасына аппараттарын тізіп қойып, ымырт түскенше ақбас шыңның ашылуын күтті...

Үш күнде фотоэкспедиция мүшелері Алтайға бауыр басып қалғандай көрінді, қимай қолдасты. Берел-қорық мұражайының директоры Жангелді Ахмадиев топ мүшелеріне алғысын айтып, «Егемен Қазақстан» газетінің ардагер фототілшісі Нұрманбет Қизатұлына, «National Geographic Qazaqstan» журналының шеф-фотографы Ерболат Шадраховқа қазақтың дәстүрімен шапан жапты. Топты бастап келген Асылхан Әбдірайымға да ерекше ілтипатын білдірді. «Киелі Алтай: Берел-2019» фотоблог турын ұйымдастыруға атсалысқан «Шығыс-Ақпарат» басшылығын Алғыс хатпен марапаттады. Келген қонақтар да «Берел-қорық мұражайына» естелік ретінде кәдесыйларын табыстап кетті.

Ал сіздер фотографтардың Төр Алтайда түсірген жауһар туындыларын Алматыда, Семейде, Өскеменде өтетін көрмеде тамашалай аласыздар.

2019ж.

ОСПАН БАТЫРДЫҢ СОҢҒЫ СУРЕТІ

Фотография өнері ерте дамығанда, қаншама тарихи тұлғаларымыздың бет-бейнесі көз алдымызда сақталар еді?! Тарихи дейміз, үйіңізден арғы атаңыздың фотосын таппайсыз ғой. Ал әлеуеті көш ілгері елдерде бұл мамандық ерте қолға алынғандықтан тарихы да дәлелді.

Басқаны қайдам, әлеуметтік желіде Шығыс Түркістанның тәуелсіздігі үшін күрескен Оспан батырдың ешқайда жарияланбаған фотосы көзге оттай басылды. Дереву жазба авторы, жазушы – Жәди Шәкенұлына хабарласқанмын. Жазушының айтуынша, мұндай құнды суреттерді қытайдың мұрағатынан алған екен.

– Бұл фотоны 1951 жылы 19 ақпанда Қытайдың Гансу өлкесі, Хайзы деген жерінде Оспан батыр қолға түскенде, қытайдың фотографы түсірген, – деді Жәди Шәкенұлы.

Демек, бұл батырдың дүниеден өтерінен екі ай бұрынғы фотосы. Оспан 1951 жылдың 29 сәуірінде, 52 жасында атылған. Фотода ірі денелі, мінезді кісі болғаны көрініп тұр.

«Оспанды ұстау». Қытай әскерінің естелігі

Осы суреттің тарихы туралы сыр суыртпақтағанымда, Жәди Шәкенұлы «Алаштың ақиық батыры» атты мақаласының бір бөлімін ұсынды. Соны ықшамдап, қалың оқырманға ұсынуды жөн көрдік: «Оспанды ұстауға ерекше еңбек көрсеткен қытай әскері Күн Чиңйүн «Оспанды ұстау» атты мақаласында былай дейді: «1951 жылы 19 ақпан күні таң сәріде атты әскерлер бригадасы Оспанның 30 неше киіз үйіне 3 бағыттан тұтқиылдан шабуыл жасады. Шырт ұйқыда жатқан 100-ден аса бандыны тұтқынға алды. Оспанның орынбасар қолбасшысы Жанарқанды тұра қашқанда, қуа атысып, оққа ұшырды. Штаб бастығы Қапасты жаралы күйде қолға түсірді. Банды атаманы Оспан ақбоз атына мініп, бандылардан бірнешеуін ертіп, қашып кетті. Ол кезде атты әскер бригадасының 3 взводында мәдениет мұғалімі едім. Атқа мықты болғандықтан, Оспанды қуғандардың қатарында мен де алда келе жаттым. Алдымда қашып бара жатқан Оспанды анықтап көрген тұста жігерленіп, қайратыма мініп, дәлдеп ата бердім. Бандылардың бірнешеуі аттан домалап түсті. Ал Оспан шауып бара жатып, оқ жаудырумен болды. Жиырма жастағы тепсе темір үзетін шағым еді. Атымды тебіне қамшылап ұштырттым. Атым Оспанның ақбоз атына жанасалай жақындағанда, Оспанға қарай ұмтыла секіріп, құшақтай бас салып, құлаттым. Жерге түскен соң, арпақ-құрпақ алысып сілкілестік. Оспан менен бойшандығына, денелігіне сүйеніп, мылтығының найзасымен басымды қасқалай жарды. Жараның жаныма батқанына қарамай, мен де бар пәрменіммен жұдырықтап, тепкілей бердім. Кенет Оспан жанындағы кездігін суырып алып, мені оқты көзімен атып, жарып жібермек болып, тұра ұмтылды. Дәл осы кезде біздің бригаданың аспазы Лю Хуалин шауып жетіп, жалма-жан мылтығының дүмімен Оспанды бастан ұрып үлгерді. Қылмысы басынан асқан құйыршық атаманы пышағы қолынан ұшып, есеңгіреп ұзынынан түсті. Барлығымыз жабылып байлап алдық». («Шынжаңда белең берген шынайы істер», 3-том. Үрімжі, 2009 ж., 190-бет).

Батырдың ұлы – Нәбидің естелігі

Оспан төңкерісінде әкесімен тізе қоса шайқасқан батыр ұлдары – Шердиман, Ниғыметолла және Нәби еді. Шердиман 1970 жылы Құлжада түрмеге қамалып, ұрып-соғумен, аштан өлді. Ниғыметолла 1972 жылы науқастан қайтыс болды. Нәби талай тарғалаң тарихты кешіп, 2000 жылы өзінің туған ауылы Өр Алтайдың Көктоғайында құдай ажалынан көз жұмды. Сол Нәби өзінің кейінге қалдырып кеткен естеліктерінде әкесінің қолды болуын былайша әңгімелейді: «1951 жылы 19 ақпанда таң енді ағарып келе жатқанда жау басып, азан-қазан болды да кетті. Әкемнің ақ ордасы мен менің шатырым іргелес болатын. Жүгіріп шығып, бірден әкемнің үйінің белдеуіне қарадым. Күндіз-түні белдеуде қаңтарулы тұратын ақбоз аты жоқ. Кетіп қалған екен деп түйдім іштей. Үйдің алдында су ағар жырашық бар болатын, домалап сол жырашыққа түсіп бас көтерместен бүкшендеп құлдап жүгірдім. Алла сәтін салғанда алдымнан екі ағам – Шердиман мен Ниғыметолланы кезіктіріп, үшеуіміз табыстық. Олар менен бірден әкемнің жағдайын сұрады, мен «сыртқа шыққанда белдеуде ат жоқ, құтылған болар» деген жорамал айттым. Олар «ұзап кетпей тұрып нақты көз жеткізіп алайық» деді. Алайда ол кезде Қытай әскерлері ауылды түгелдей қоршап алған болатын. Ағаларым маған «біз амалын тауып қойды ауылға қарай беттетейік, сен қой ішімен еңбектеп, тіл алып қайт» деген соң, сол айламен қайта ауылға кіріп әкемнің кетіп қалғанын біліп шықтым. Сосын ағаларым «таң ағармай тұрып, тау жаққа жетіп, бой тасалайық, қоршау бұзғандардың бәрі сол жаққа бет алған болар, аман болсақ табысып, ақыл қосармыз» деді. Су ағарды құлдай сәл жүгіріп, енді алаңқайға шыққанымыз сол еді, арттан бізді байқап, қуған шеріктердің дауысы естіліп, аспанға оқ атты. Ағам Шердиман:

«Сәл қашып барып бір-бірімізге арқа беріп тұра қалайық, олар бізді тірі қолға түсірмек, сол үшін көздеп оқ атпайды. Айнала қоршайды, сол кезде үшеуіміз бірге айналдыра шайқайық, жалғыз амал сол», деді. Расында олар келіп басымыздан асыра оқ атып шыр көбелек айналып қоршап, былдырлап айғайлап жатыр. Шердиманның дауысы шыға үшеуіміз қатар шайқап едік, 10 ат ойнап шыға келді. Үшеуіміз үш атты мініп, қалғанын айдап, өлген шеріктердің қару-жарағын алып, тез бой тасалап үлгердік.

Ал әкем жау келіп басқанда қоршауды бұзып шығып кетіпті. «Оспан қашса, ақбоз атпен қашады, сол ақ атының артынан қалмай, қуалау керек» деген қатаң тапсырма алған шеріктердің тобы әу дегенде-ақ батырдың соңынан өкшелей қуады. Оспан батыр қаша соғысып, Хайзы көліне келіп түседі. Ат тағасы тозғандықтан, көл ортасына барғанда шатқалақтап барып, жығылып тұрмай қалады. Қытай әскерлері жақындай береді. Мойнындағы ағылшын автоматын алып, бір айналдырып шайқаған соң автомат қақалып, оқ шығармай қалады. Жан құралының оғы таусылады. Осы сәтте қаптаған сарыла шеріктер келіп басады. Батыр қонышындағы қанжарды суырып, бір қаншасын сұлатқан. Алайда шиебөріше қаптаған қалың шерік қойсын ба?! Қолға түскен батырды күн шыға түйеге матап байлап, қол-аяғын кісендеп, ауыл жанынан алып өтеді. Оны көрген қызы Пәнсия дауыс салып, түйе үстінде байлаулы отырған әкесінің аяғын құшып жылайды. Сол сәтте Ошың (Оспан) өзінің батыр қызына: «Өшір үніңді, дұшпанның алдында көз жасыңды көрсетпе! Мені қытай мықтылығынан ұстаған жоқ, Құдайдың бұйрығымен ұстады. Алла бұйырды, мені байлап алды. Мен өкінбеймін, қайт кейін!» деп паң күйінде аяқ-қолы кісендеулі түйе үстінде қайқайып кете барады».

Жылап-шулаған ауыл адамдарына да қарап: «Көз жастарыңды көл қылғанша, естеріңді жинап, ертеңдеріңді ойлаңдар!» деп қатал әмір етеді».

Оспанды ұстауға ерекше еңбек көрсеткен қытай әскері Күң Чиңйүн «Оспан бандыны тірідей ұстау» атты мақаласына Оспанның ұсталғаннан кейінгі, қос алдында түсірілген суреті мен оны ұстауға ерекше еңбек көрсеткен Күң Чиңйүн бастаған 7 адамның марапатталған сәттегі топтық суретін ұсыныпты. Суреттің астына «1951 жылы 2 айдың 19 күні бандылардың атаманы Оспан Наншандағы (Оңтүстік тау – Ж.Ш) Хайзы өңірінде азаттық армияның үш қосыны жағынан тірідей қолға түсті» деген анықтама берген.

2021ж.

СОДЕРЖАНИЕ

АҒАЛАРЫН АРДАҚТАҒАН АСЫЛХАН	3
АДАМНЫҢ ЖАНАРЫ – ЖАРАТҚАННЫҢ ТАБИҒИ ФОТООБЪЕКТИВІ	4
ҰЛЫСТЫҢ ҰЛЫ КҮНІ	6
ТЕГІНЕ ТАРТҚАН ТЕГІ ОЗАР	7
ИЕСІ БАРДЫҢ, КИЕСІ БАР	8
ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДА ТҮСІРІЛГЕН	11
АЛҒАШҚЫ ФОТОСУРЕТТЕР МЕН ОЛАРДЫҢ АВТОРЛАРЫ	11
ТАРИХИ ФОТО ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	12
АЛАШ КӨСЕМІ ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ	18
КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРЫ ТАБЫЛҒАН ФОТОСУРЕТТЕРІ	18
СУРЕТ ТАРИХЫ	23
ҚАЗАҚ ФОТОЖУРНАЛИСТИКАСЫ	26
САЙЛАУДЫҢ САН ҚЫРЫ	28
ҚАЛЖЫҢНЫҢ ҚАСАПШЫСЫ	30
Москвадағы съезге барғанда	31
КАБДЕШЕВ К РЕЦЕНЗИИ НА КНИГУ АСАНАЛИ	35
ТІРШІЛІКТЕ ТЫНЫМСЫЗ ӨТКЕН ТҮЛҒА	38
ҰЛТТЫҚ ФОТОӨНЕР	39
NATIONAL GEOGRAPHIC. THE POWER OF PHOTOGRAPHY	41
MILLİ TÜRK FOTOĞRAF SANATI TARİHİ VE GELİŞME SÜREÇLERİ	43
ҰЛТТЫҚ ТҮРІК ФОТО ӨНЕРІНІҢ ТАРИХЫ МЕН	45
ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІ	45
ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫМДАҒЫ ЕҢ БИІК КЕЗЕҢ	47
МОНГОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ФОТОГРАФИЯ ӘЛЕМІ	48
ФОТОГРАФИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ ВЧЕРА, СЕГОДНЯ И ЗАВТРА	51
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ФОТОГРАФИЯ	53
ӨНЕРІНІҢ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ	53
ФОТОЖУРНАЛИСТИКАҒА ҚОЙЫЛАТЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ	57
ТАЛАПТАР МЕН КӘСІБИ ШЕБЕРЛІК	57
ФОТООБЪЕКТИВТЕГІ	62
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАУЛЫ АЙМАҒЫ	62
ҮШ ШЫҢ, ТӨРТ ОЙПАТ	63
ОҢТҮСТІКТЕГІ ОН КҮН	68
ТӨР АЛТАЙДЫ АРАЛАП ҚАЙТТЫҚ	72
ОСПАН БАТЫРДЫҢ СОҢҒЫ СУРЕТІ	74

Қазақстан фотографиясының 180 жылдығы аясында ұстаз, фотожурналист
Асылхан Әбдірайымұлының 60 жасқа толған мерейтойына арналған
«ҰЛТТЫҚ ФОТОӨНЕР: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ» атты
халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының

ЖИНАҒЫ

15 сәуір 2021 жыл

СБОРНИК

международной научно-практической онлайн-конференции
посвященная 60-летию педагога, фотожурналиста Асылхана Абдраимұлы
«НАЦИОНАЛЬНОЕ ФОТОИСКУССТВО: ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ»

в рамках 180-летия фотографии Казахстана

15 апреля 2021 года

COLLECTION

of the International scientific-practical online conference dedicated to the 60th
anniversary of the teacher, photojournalist Asylkhan Abdraimuly
“NATIONAL PHOTO ART: HISTORY AND DEVELOPMENT”

as part of the 180th anniversary of Kazakhstan’s photography

April 15th, 2021

ИБ № ---

Басуға 29.05.2021 жылы қол қойылды. Формат 70x100 ¹/₁₆.

Көлемі 4,85 б.т. Тапсырыс №---. Таралымы 10 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.